

T.C.

**AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EKONOMİ FİNANS ANABİLİM DALI
2021-YL-156**

**EVİRİMSEL RASYONELLİK KATEGORİSİ BAĞLAMINDA
HOMOECONOMICUS KAVRAMI**

HAZIRLAYAN

Taşkın ARSLAN

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Ahmet Can BAKKALCI

AYDIN- 2021

T.C
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Ekonomi Finans Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Taşkın ARSLAN tarafından hazırlanan “Evrimsel Rasyonellik Bağlamında Homoeconomicus Kavramının Geçmişten Günümüze İncelenmesi” başlıklı tez, 01/11/.2021 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başka			
Üye			
Üye			
Üye			
Üye			

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun tarih sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

İmzası

T.C
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2021

İmza

Taşkın ARSLAN

ÖZET

EVİRİMSEL RASYONELLİK KATEGORİSİ BAĞLAMINDA HOMOECONOMICUS KAVRAMI

Taşkın ARSLAN

Yüksek Lisans Tezi, Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Can BAKKALCI

Adam Smith, İskoç Aydınlanmasının en büyük filozoflarından biriydi. İktisadın bir bilim olarak kabul edilmesi alanındaki en önemli eseri 1776 yılında yayınladığı "Ulusların Zenginliği" ile dir. Modern ekonominin kurucusu olmasının yanı sıra İskoç Aydınlanması ve Ahlâkî Duyguculuğun da en önemli savunucusu olarak kabul edilmektedir.

Klasik İktisadın temel kavramı olan homoeconomicus, neoklasik iktisadın temelini oluştursa da homoeconomicus kavramının sosyalist iktisat, Keynesyen iktisat ve Monoterist İktisattaki yansımaları da görebiliriz. Homoeconomicus kavramının bireysel akılcılıkla ilgili olması, bireylerin genel yasalar karşısında akılcı davrandıkları anlamına gelmeyebilir. Çünkü rasyonellik kültüre, çevreye ve çağa göre değişen bir sorun haline gelmiştir. Bu ekonomik hareketlerde ekonomik insan kavramına itirazlar olsa da bu itirazlar psikolojik, duygusal veya genel yönleri yansıtmayabilir.

Bu çalışmada Adam Smith'in homoeconomicus kavramının uygulanabilirliği ve Aydın ili Efeler ilçesinde yaşayan bireylerin rasyonel yönelimleri incelenmiştir. Bu çerçevede 292.716 birey dikkate alındığında bu anket için gerekli örneklem büyüklüğü 384 olarak belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada güven aralığı %95 ve hata payı %5 olarak kabul edilmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Homoeconomicus, Davranışsal İktisat, Evrimsel Rasyonellik, İskoç Aydınlanması

ABSTRACT

HOMOECONOMICUS NOTION IN THE CONTEXT OF EVOLUTIONARY RATIONALISM

Taşkın ARSLAN

MSc. Thesis at Economics and Finance

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet Can BAKKALCI

Adam Smith was one of the greatest philosophers of the Scottish Enlightenment. His most important work in the field of economics being accepted as a science is "The Wealth of Nations" published in 1776. In addition to being the founder of modern economics, he is considered the most important advocate of the Scottish Enlightenment and Moral Emotionalism.

Although homoeconomicus, one of the basic concepts of classical economics, forms the basis of neoclassical economics; The reflection of the concept of homoeconomicus in socialist economics, Keynesian economics and Monoterist Economics is also seen.

The fact that the concept of homoeconomicus is related to individual rationality may not mean that individuals act rationally in the face of general laws. Because rationality has become a problem that changes according to culture, environment and era. Although there are objections to the concept of economic man in these economic movements, these objections may not reflect psychological, emotional or general aspects.

In this context, considering the 292,716 individuals subject to the study, the required sample size for the survey was determined as 384 people. In addition, the confidence interval was accepted as 95% and the margin of error was 5% in the study.

KEYWORDS : Homoeconomicus, Behavioral Economics, Evolutionary Rationalism, Scottish Enlightenment

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans eğitimi tez çalışmamın konusunun belirlenmesinde yol gösterici olan ve tüm aşamalarda bilgisiyle, tecrübesiyle, motivasyonu ile destek veren değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Ahmet Can BAKKALCI'ya teşekkür ederim.

Tezin anket bölümünde çalışmama destek sağlayan Sayın Arş. Gör. Cansu BAHÇECİ'ye, tez sürecinde bilgi birikim ve destekleriyle katkıda bulunan Arş.Gör. Elyasa AKSOY'a her zaman yanımda olan değerli aileme, destek ve moral veren tüm arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ	VI
TABLOLAR DİZİNİ.....	İX
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	X
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1.KLASİK FİLOZOFLARIN BİREYE YAKLAŞIMLARI.....	3
1.1. İNSAN KAVRAMI.....	6
1.2. STOACILIK VE BİREY	9
1.3. ORTA ÇAĞ VE YENİÇAĞ AVRUPA 'SINDA BİREY VE BİREY HAKLARI ..	12
1.4. LİBERALİZM VE İNSANA YAKLAŞIM (TOPLUMSAL SÖZLEŞMELER)	17
1.4.1. <i>Hobbes'un İnsana Yaklaşımı.....</i>	<i>18</i>
1.4.2. <i>Lock'un İnsana Yaklaşımı</i>	<i>20</i>
1.4.3. <i>Rousseau'nun İnsana Yaklaşımı</i>	<i>22</i>
İKİNCİ BÖLÜM.....	27
2.İKTİSAT BİLİMİ VE HOMOECONOMICUS KAVRAMI	27
2.1. İKTİSAT BİLİM ÇEVRESİ.....	27
2.2. HOMOECONOMICUS	31
2.2.1. <i>HOMOECONOMICUSUN KÖKENİ</i>	<i>33</i>
2.3. OKULLARA GÖRE HOMOECONOMICUS KAVRAMINA YAKLAŞIM	34
2.3.1. <i>KLASİK İKTİSAT VE HOMOECONOMICUS</i>	<i>35</i>
2.3.1.1. <i>Adam Smith'in Homoeconomicus'a Yaklaşımı.....</i>	<i>35</i>
2.3.1.2. <i>Jean-Baptiste Say'in Homoeconomicus'a Yaklaşımı</i>	<i>36</i>
2.3.1.3. <i>David Ricardo'in Homoeconomicus'a Yaklaşımı</i>	<i>37</i>
2.3.1.4. <i>Thomas R. Malthus'in Homoeconomicus'a Yaklaşımı.....</i>	<i>38</i>
2.3.2. <i>SOSYALİZM VE HOMOECONOMICUS.....</i>	<i>39</i>
2.3.3. <i>NEOKLASİK OKUL VE HOMOECONOMICUS.....</i>	<i>39</i>
2.3.3.1. <i>Faydacılık.....</i>	<i>40</i>
2.3.3.2. <i>Yöntemsel Bireycilik</i>	<i>40</i>
2.3.3.3. <i>Marjinalizm.....</i>	<i>40</i>
2.3.4. <i>NEOKLASİK İKTİSADIN HOMOECONOMICUSA YAKLAŞIMI.....</i>	<i>40</i>
2.3.5. <i>KEYNESYEN İKTİSADIN HOMOECONOMICUSA YAKLAŞIMI</i>	<i>41</i>
2.3.6. <i>NEO-KEYNESYEN İKTİSAT OKULU VE HOMOECONOMICUS.....</i>	<i>42</i>

2.3.7. <i>MONETARİST İKTİSAT VE HOMOECOMICUS</i>	43
2.4. ADAM SMITH'İN YAŞAMI VE ÇEVRESİ.....	44
2.4.1. <i>İSKOÇ AYDINLANMASI</i>	45
2.4.1.1. <i>Henry Home'un İskoç Aydınlanmasındaki Yeri</i>	48
2.4.1.2. <i>David Hume'un İskoç Aydınlanmasındaki Yeri</i>	49
2.4.1.3. <i>Francis Hutcheson'un İskoç Aydınlanmasındaki Yeri</i>	52
2.4.1.4. <i>Thomas Reid'in İskoç Aydınlanmasındaki Yeri</i>	55
2.4.1.5. <i>Adam Smith'in İskoç Aydınlanmasındaki Yeri</i>	57
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	60
3.ANALİTİK İNCELEME VE DEĞERLENDİRMELER	60
3.1. EVRİMSEL RASYONELLİĞİN AYDIN İLİ EFELER İLÇESİNDE İNCELENMESİ	61
3.1.1. <i>Araştırmanın Amacı</i>	62
3.1.2. <i>Araştırmanın Yöntemi</i>	62
3.1.3. <i>Analiz ve Sonuçlar</i>	62
SONUÇ	80
KAYNAKÇA	84

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Demografik Değişkenler.....	70
Tablo 2: Güvenilirlik Ölçeği.....	71
Tablo 3: Sorulan Sorular ve Frekans Değerleri.....	71
Tablo 4. Cinsiyet Değişkenine Göre Seçilen Sorulara Verilen Cevap Dağılımları.....	75
Tablo 5: Cinsiyet Değişkeni açısından Homoeconomicus'un Belirleyici Özellikleri (t Testi).....	80
Tablo 6: Yaş, Kültürel Bölge ve Eğitim Durumu Değişkenleri Açısından Homoeconomicus'un Belirleyici Özellikleri (One Way Anova).....	82

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Sosyal Bilimler (Bögenhold, 2014).....	35
Şekil 2: Disiplinlerarası Atıflar. (Noorden, 2020).....	36
Şekil 3: Bir disiplinden diğerine atıf yüzdesi. (Noorden, 2020).....	37

GİRİŞ

Bireyi nesnel açıdan vurgulayan ve rasyonel davranışı sergilediği iddiasında hata yapma olasılığını görmezden gelen ve hatta ekonomik aktivitenin, herhangi bir kural dikkate alınmadan sadece kâr, fayda ve sermaye birikimini en üst düzeye çıkarmak için gerçekleştirilmesini savunan neoliberal bir anlayışla sosyal sorumluluğa dayalı ahlaki ve toplumsal değerler ile mevcut durum kabulü mümkün olmayabilir. Ayrıca, devletin eylemsizliğinin olumsuz süreçte önemli bir rol oynadığı ve rasyonel insanların yanılmazlığının öngörüsü ile gereksiz ve temelsiz bir şekilde piyasalarda her türlü müdahaleyi kabul ettiği unutulmamalıdır.

Bu çerçevede işi; pek çok alanda ekonomik davranışı açıklayamadığı için, bunun yanı sıra üreticiler açısından karlılık ve sermaye birikimi olarak inşa edilen ve tüketiciler açısından kişisel faydaları en üst düzeye çıkaran bugünkü neoliberal politikanın sonuçları nedeniyle eleştirilmektedir. Ancak herhangi bir toplumda günlük yaşamlarımızda sergilediğimiz davranışları farklı şekillerde görmemiz olasıdır.

Kategorik olarak üretim, paylaşım ve tüketim ile ilgili olan ekonominin, temelinde bir davranış bilimi olarak ele almamız gerekmektedir. Dolayısıyla, bugün ekonomik sorunlar ya da krizler olarak adlandırılan bu ekonomik sorunların temelinde, toplumun büyük bir bedel ödediği ve hatta devletlerin ortadan kalktığı ana kadar; üretim, paylaşım ve tüketimde yetersizlik, adaletsizlik ve aşırılıklardan kaynaklandığı görülebilir. Temel olarak yaklaşıldığı vakit yansıyan nedenlerden üzere, ekonomik bir sorun olarak karşılaştığımız sorunlar temel olarak bireylerin ve toplumların davranışlarındaki dengesizliklerden olabilir.

Ahlaki felsefe, insan doğasını ve ahlaki yeteneklerini inceleyen ve tartışan, eylem yasalarını oluşturduğu gibi insan doğası, statüsü ve mutluluğun sınırlarını gösteren davranış bilimi veya ev işi olarak tanımlanmaktadır. Bu yeterlilik nedeniyle etik denir. Ahlaki felsefe, ödev ve esenlik bilgisi veya erdemli ve mutlu olma sanatı olarak da tanımlanmaktadır. Bu tanımlar ve nitelikler, ahlak felsefesinin ilk entelektüel yaratıcısı Sokrates döneminden beri tartışılmıştır. Fakat genel olarak etik, felsefenin bir disiplini; Ahlaki felsefe ve ahlak aynı zamanda ahlaki sorunlar ve ahlaki yargılar hakkında felsefi düşünce olarak tanımlansa da, etik kelimesinin felsefenin bu disiplinini karakterize etmek için her zaman kullanılmadığı

söylenememektedir. Bu nedenle insan ve birey kavramları ayrı ayrı kullanılarak, çalışmamızda daha çok etik ve ahlak yönüyle değerlendirilmeler yapılmaktadır.

Ahlaki anlamda teorisinde Francis Hutcheson, Sokrates ve birbirini takip eden Stoacıların yolunda mutlu bir bağlamda ahlak kurmaya çalışmıştır. Ancak, erdemin rasyonalitesini savunan epistemik kavramlarını reddeden farklı, içgüdüsel, duygusal ve ampirik bir yol izlenmiştir. Hutcheson'a göre, ahlak felsefesi, diğer bilimler gibi, sadece görünür doğal iyiliği değil, aynı zamanda diğer tüm sanatlar ve tüm yaşamı yöneten bir sanat olarak görülmektedir. Çünkü ahlaki felsefe, insan sanatına veya diğer sanatların pratik faydası ile elde edilecek herhangi bir hedefle uyumlu yeteneklere ulaşabildiği sürece, doğanın ve maksimum mutluluğun yönüne en uygun yaşam biçiminin belirlenmesini zorunlu kılma yükümlülüğünü üstlenmiştir. Bu nedenle, ahlaki felsefe, bu amaca mümkün olduğunca ulaşmak için diğer sanatlara rehberlik eden baskın sanatlardan biri olmalıdır.

Homoeconomicus'un tarihsel sürecini anlamada ilerlememiz gereken uygun noktalar etik ve ahlaki konular ile birlikte; dönemlerin oluşturduğu insan modellerini ve davranışlarını, dönem akımları ile birlikte inceleyerek bir sonuç çıkarımda bulunmaya çalışacağız. Bu çalışmanın temel amacı ise davranışsal iktisadın, iktisat biliminin kabulüne dayanan rasyonel insan kavramı ile sınırları belirlenen homoeconomicus kavramının tarihsel olarak gelişimi ve uygulanan güncellemelerini irdelemek ve açıklamaya çalışmak olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KLASİK FİLOZOFLARIN BİREYE YAKLAŞIMLARI

Klasik dönem ve bu dönem filozoflarının iktisadi yaklaşımların oluşmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Bu dönemlere özgü kültürel ve dinsel gelenekler sonraki dönemlerin düşünce yapılarıyla birlikte yaşayış biçimine etki etmektedir.

İktisadi tarih araştırmalarında iki ana dönem bulunmaktadır. İlk devrim Neolitik Çağ'da gerçekleşen tarım devrimi, ikinci ise 1760 yılında gerçekleşen Sanayi Devrimi olmuştur (Güran, 1997, s. 177).

İlk devrim Neolitik Çağ'da başlayan tarım devrimi ile gelişen ve fazla üretimle devam eden (stok) bu dönemden sonra elde edilen fazla üretim mübadeleyi beraberinde getirmekteydi. Gelişen bireyler topluluk haline gelmeye başlamış ve çiftçi; esnaf, tüccar, din adamı, savaşçı yönetici yeni sınıfların oluşmasıyla devam etmekteydi. Bu sınıfların bir arada olması şehir devletlerini oluşturdu. İlk toplumsal sınıflar da bu sayede oluştu. Çünkü bireyin besin ihtiyacını sağlayacak olan tarım ürünleri toprak sahiplerinin önemli statüler elde etmesini ve o dönem için soylu olarak görülmelerini sağlamıştı. Tarım devrimi ilk çatışmaları (soylu-din adamı, soylu – köylüler vs.) beraberinde getirir de ekonomik olanaklar, oluşan topluluklarda ayrıcalıklara neden olmuştu (Taş & Günay, 2015, s. 142-143).

Ayrıca Antik Dönemde bireye yaklaşım sosyal statüye göre değerlendirilmekteydi. Yabancı ve köle olan bireyler Yunan Toplumunda birey kapsamına girmemekteydiler. Bunun dışında kalan tüm statüler yurttaşlık kavramından ayrı tutulmaktaydı. (Thomson, 1997, s. 226-227) Birey olarak kabul edilmeme nedeni, üretimin doğal koşulu olarak, üretimin ve topluluğun bir parçası diğer bir meta olan topluluğun, bireyler nezdinde başlaması, dolayısıyla önce kabile (topluluk) daha sonra ise bireyin bu topraklarla ilişkisi yani ortak mülkiyet olarak değerlendirilmesidir. Aynı zamanda *toprağın* mülk edinilişinin ön koşulu bu topluluğa üye olmaktır. Dolayısıyla topluluğun bir üyesi olan birey hem özel mülk sahibi hem de topluluğun bir parçası olarak görülmekte? ve devlet sınırlarını bu sayede korumaktaydı. Kendi içinde birleşmiş olan Yunan toplumu komşularıyla; Yunanlı veya değil, soydan-soyludan

köleleştirilen, köleleşen fark etmeksizin sürekli çatışma halinde yaşamaktaydı (Thomson, 1997, s. 227-230).

İ.Ö. 5. yüzyılda Atina'da sosyal ve entelektüel bunalımlar yaşanmaktaydı. Platon (M.Ö. 428-M.Ö.348) bu durumdan çıkışı ekonomik örgütlenme, bir diğer ismi ile ruhların kurtuluş aracı olarak ekonomik örgütlenme olarak nitelendirmekteydi. Atina Devleti, Attika olarak bilinen topraklarında yer alan 4 aşiretin birleşmesiyle oluşmuş, daha sonra aşiret veya klan denilen eski örgüt yapısından yavaş yavaş toprağın mülkiyetleşmesi başlamış ve mülkiyetin gelişmesi, ticaret ve paranın kullanımını geliştirmeye başlamıştır. Diğer topluluklarda da olduğu gibi, başlangıçta beraber işlenen bu topraklar ve av alanları, belirli bir süre sonra işlenmesi için bireylere verilmesi bu süreci hızlandırmış, daha sonra ise aile reisleri elde ettikleri bu parsel toprakları başkalarına kiraya verme olanağı sağladıklarında, bireysel mülkiyet gerçekleşmiştir. Atina Devleti'nin ilk dönemi boyunca yurttaşlar üç sınıfa ayrılmaktaydı. Soylular (eupatrides), tarımcılar (geômoroi), zanaatçılar (dêmiourgos). Siyasal önderlikler eski aşiret soylularından gelen, soylulara aittir. Soylular ayrıca en verimli toprakların büyük bir bölümü kendilerine ayırmaktaydı. Köylülerin verimsiz topraklarda üretim sağlayamaması köylüleri yoksullaştırmakta ve borçlandırmakta olduğundan köylüler bir süre sonra verimli toprakları elinde bulunduran soyluların altında çalışmaya başlamıştır. Bu durum köylü sınıfını köle haline getirmekteydi. Köylü ve soylular sınıfı arasında bir savaşıma, mücadele geliştirmekteydi. Köylülerin bu duruma başkaldırması VI. yüzyılın sonlarında yargıç Solon tarafından borçların hükümsüz sayılması ile birlikte sonlandırılmıştı (Denis, 1974, s. 14).

Solon'un yaptığı reform ilerleyen tarihlerde sosyal statülerde parçalanmaya neden olmuş, soyluların bozulan ittifakı yerini halkın zaferine bırakmıştı. Bunun onayını İ.Ö. 508 yılında, Kleisthenês'in yaptığı reformlar ile desteklenebilir. Devlet, halk kurulu ve seçilmiş 500 üyelik bir meclis tarafından yönetilecek ve yurttaşlar ikamet yerlerine göre 100 bölgeye ayrılmaktaydı. O çağda Atina sitesinde, köleler ve yabancılar da dahil 400 bin kişi yaşamakta, bunların 120 bini yurttaş statüsünde yaşamaktaydı. Bu durum toprağı eken köylülerin yanlarında bazen bir ya da iki köle yardımıyla toprağı işlemelerini sağlamaktaydı. Eğreti durumda kalan kölelerin ve yabancıların geçimini sağlamak için göç etmesi olası hale gelmiş, fakat bu durum yeni kolonileri ve beraberinde dış ticareti getirmiştir. Site bu yayılma politikasına olumlu yaklaşmış ve diğer sitelerle ortak olarak çalışmıştır. Bu ortak çalışma büyük bir askeri çabaya da sokan Atina'yı Sparta'ya karşı Pelopennes Savaşı'nı da (431-404)

yenik düşürerek son bulmuştur. O andan itibaren Site'nin ekonomik ve sosyal dengesi daha büyük bir tehlikeye girmiştir. Ticaret, bir yeni zenginler tabakası yaratmış, toprak mülkiyeti belirli çevrelerde toplanmıştır. Sayısı hızla artan yoksul köylüler toprağını terk etmek zorunda kalmıştı. Ücretli işler yine sayıları artan köleler için olduğundan, topraklarını terk etmek zorunda kalan köylüler şehirlerde de çalışmıyorlardı. Bir yandan belli bir tabaka servet kazanırken, artan işsiz yığını zenginlerle yoksullar arasında, demokratik kurum işleyişini bozmakta, sürekli çatışma haline gelen bu yapı ise Site'yi güçten düşürmekte ve genel bir çöküş dönemine sokmaktaydı (Denis, 1974, s. 14-15).

Atina'nın gerileyişi, Sparta karşısındaki askeri yetersizliği olmuştur. Sparta'nın üstünlüğü ise kendine özgü sosyal statüsünden gelmekteydi. İ.Ö. 550 yıllarına doğru Sparta'da 25 bin yurttaş ve 100 bin torak kölesi bulunmaktaydı. Ticaret ve zanaatla uğraşanlar hür ama siyasal haklardan uzak sosyal statüye sahipti. Khilôn bu azınlığı askeri olarak kullanmayı hedeflemiştir. Atina Site yönetiminden farklı olarak, başkasına terk ve kira yolu olmayan toprak sahiplenmesi olunamayan sisteme sahiplerdi. Bu araziler Köleler tarafından işlenmekte ve tamamıyla Devlet'e hizmet etmektedir. Yurttaşlar 7 yaşından 20 yaşına kadar kamplarda eğitim görür, 20 yaşından 60 yaşına kadar bir birliğe kayıtlıdırlar. Evlenmenin yurttaşlık görevi olduğu ve sadece sağlam yapılı çocukların yaşama hakkı olan toplumda sadece miras en büyük çocuğa kalır ve eğer varsa diğer çocuklar yarım yurttaş statüsü durumuna girmektedir. Ticaret ve değerle madenlerle uğraşmaları yasak olan yurttaşlar ilke olarak ve bir bütün halinde egemenliği elinde tutan *gerouis*¹ 'i meydana getiriler (Denis, 1974, s. 15-16).

Antik Yunan toplumunda yasalara mutlak ve kutsal bir değer olarak bakılırdı. Stoacı bakış açısında yer aldığı kanunlar gibi yasalar da Yunan Toplumu için tanrısal bir irade veya doğanın buyruğu olarak görülmekteydi. Bu buyruk insanların kültürel olarak uyması için çabaya gerek olmayacak davranış biçimlerini oluşturduğu görüşünü benimsemekteledir. Aristo bu stoacı yaklaşımı “ *....insan için olduğu kadar bitkiler için de hayat söz konusudur. İnsanın özelliği ise belli bir hayat tarzına nail olmasıdır. Bu hayat tarzı ruhun etkinliğidir*” (Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, 2009) olarak ifade etmektedir. Aristo bu durumu yine Politique isimli eserinde doğanın hiçbir şeyi boşu boşuna yapmadığını belirterek destekler.

¹ Altmış yaşın üzerindeki erkeklerden oluşan Spartalı büyükler konseyi.

Bireye yaklaşım; stoacı yaklaşımlar ve yöneticilerin, bireylerin, toplumların üstünlük çabaları arasında gel-gitler yaşasa da birey hakları günümüzde hala tartışılan, birçok kaynakta ve söylemde geliştiği, kanunlarla korunmaya alındığı ifade edilse de henüz hiçbir toplumda tam olarak birey özgürlüğü ve hakkı fiziki olarak erdeme ulaşmış olarak görülmemektedir. Bunun en önemli kanıtı toplumların diğer toplumlara, bireylerin diğer bireylere *öz çıkarları* doğrultusunda etik kurallara uymayan davranışlar sergilemesinden kaynaklanmaktadır.

1.1.İNSAN KAVRAMI

İktisat insan açısından değerlendirildiğinde kıt olan kaynakların sınırsız ihtiyaçları karşılamasına ve etkin biçimde kullanılmasına konu olan bilim dalı olarak görülmektedir. Bu tanıma göre insan doğanın sınırları dâhilinde sınırsız istekleri olan varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Smith insanların birbirine ihtiyaç duyduğunu, ihtiyaçların ortak içgüdü hareketleriyle karışlandığını ve bunun refahı geliştirdiğini ifade etmektedir.

Sokrates'e göre ise insan önce erdemli olmakla yükümlüdür. İnsan çevresinden önce kendi ile ilgili etik kuralları halletmelidir. Sokrates bu durumu “...hepinizi tek tek, kentin işleriyle ilgilenmeden önce kendinizle ilgilenmeye, erdemli ve bilge olmaya çağırdığım için...” olarak ifade eder (Platon, Sokratesin Savunması, 2017, s. 64). Sokrates'in burada ifade ettiği durum, başka bireylerin toplumsal yanılısamalarını ve/veya düşüncelerini yargılamadan önce kendilerini bu konuda yetkin kılacak erdem ve olgunluğa taşımalarıdır. Toplumun –o dönemde bulunan site ve kentlerin gelişimi- refahını geliştirecek, çağın ve düşüncelerin ilerlemesi bu gelişmişliğe bağlı olacaktır. Bireysel etiği oluşmadan, toplumda söz sahibi olan insanların toplumun gelişimini yavaşlattığı ve engellediği Sokrates tarafından ifade edilmektedir.

İnsan kavramı sosyal bilimler açısından ailya veya türden ziyade kişilerin bulunduğu benliği kapsamaktadır. Platon kavramlarını devlet otoritesini kullanarak ilişkilendirmiş ve bunu *Devlet* adlı eserinde “ne kadar devlet düzeni varsa o kadar insan karakteri vardır.” olarak ifade etmiştir (Platon, Devlet, 2005, s. 544). Sosyal bir varlık olan insanın, bu özelliklerinden ötürü diğer insanlara ihtiyaç duyduğunu anlamak mümkündür. Yine bu teoriye yerleştirilen “insan yaşamak için neden başka insanlara ihtiyaç duyar?” sorusuna cevabı devlet gerekliliğinin ve toplumsal birlik ihtiyacına bağlamıştır. Platon insanların zorunlu ihtiyaçlarından dolayı diğer insanlara ihtiyaç duyduğunu “insan gereksinimleri ve ihtiyaçları

olan varlıktır” (Platon, Devlet, 2005, s. 369) sözüyle desteklerken Smith’in bireysel faydanın aslında biracı, fırıncı örneğindeki gibi, toplumu geliştirecek olan olgunun, iş bölümü ile sürdürülmesini anlamamız mümkün olacaktır***. Toplumlarda oluşturulan ve kendiliğinden gelişen iş bölümü de tam olarak budur. Avcılıkta gelişen bireyler toplumun besin ihtiyacını karşılarken, iş diğer varlıklara karşı toplumlarını da korumaya çalışmış, kimi yaşlı ve düşünce olarak erdeme ulaşmış bireyler ise toplumu birlik etrafında tutacak organizasyonlarda telkinlerde bulunmuşlardı. Neslin devamı için ise bu konuda yetkin bireyler gerekli özveriyi göstermiş ve sorumluluk almışlardır.

Bu dönem için insan kavramı toplumsal erdemlik ve ahlâkî değerler doğrultusunda yaşayan ve iş bölümünde bulunan bireyler ile ifade edilebilir.

Mark Twain insanı tanımlarken “..o bir bukalemundur; doğasının yasası gereği, bulunduğu yerin rengini alır. Çevresindeki etkiler onun tercihlerini kaçındığı şeyleri, politikasını, beğenilerini, ahlakını, dinini yaratır.” der (Twain, 2018, s. 56). Bu ifadeyle insanın toplumsal bir kimliği olduğu anlaşılmakta, toplumsal etkilerin yaşam biçimini şekillendirdiği görülebilmektedir. Goethe’nin “..kim devam etmeme yardım eder. ..her şeyi devindiren ve yaratan anlam mıdır? ..başlangıçta eylem vardı!” (Goethe, 1995, s. 94-95) sözleri Twain’in ifadesiyle örtüşmektedir. Çünkü insan kendi benliğiyle özdeşleşmemiş, iç etkisine ulaşamamış ve dış etkiler sayesinde (toplumsal birlik) yaşamını sürdüren bir birey olarak görülmektedir.

İnsan denilince İslami dönem perspektifini de incelemek yerinde olacaktır. Yunus Emre’nin “*Beni bende demen, bende değilim. Bir ben vardır bende, benden içeru..*” (Emre, 2005, s. 75) sözüyle ifade ettiği; insanın varlığının özüne nail olmasıyla ilgilidir. İnsan kendini birey yapacak olan şeyin kendi iç benliğine ulaşması ve düşünsel soyutluğa erişmesiyle mümkün olacağını belirtmektedir.

Nietzsche insanı tanımlarken “*insan aşılması gereken bir şeydir*” der (Nietzsche, 2017, s. 10). Nietzsche’ye göre tüm varlıklar kendinden daha üstün varlıklar yaratmıştır. İnsanlığın bundan geri kalmaması gerektiğini vurgularken, asıl bakış açısı, insan kavramının *bireyselliğe* ulaşmada sürekli gelişen ve kendini geliştiren bireyleri ifade ettiği anlaşılabilir. Bir diğer ifade de ise Nie “*ne değilsem, tanrım ve erdemim odur*” der (Nietzsche, 2017, s. 90). Yetkinlik ve erdeme dem vurulan bu bakış, Nie’ye göre insanın yetemediği durumları erdem, gücü

yetemediği olayları ise tanrı olarak attettiğini belirtir. Bunun sonuncu olarak ise insan daima kendini yenilemeli ve geliştirmelidir diyebiliriz.

İnsan da diğer tüm varlıklar gibi doğan ve ölen bir canlıdır. Biyolojik olarak bunun tersi kanıtlanamamıştır fakat sosyal bilim çerçevesinde doğmak, yaşamak gibi kavramlardan ziyade var olmak önem kazanmaktadır. Platon “..bedenler doğar ama var olmazlar.” der (Montaigne, 2007, s. 137). Sosyal Bilimler açısından insan kavramı ya da o duygu ve benliğin “kendini bilme” olarak nitelendirilmesi olası görülmektedir. Montaigne bunu “..insan kendini tanımaya çalışırken dikkatli olmalı; iyi ve kötü yönlerini aynı titizlikle ortaya çıkartmalı...” der (Montaigne, 2007, s. 161).

Cassirer “İnsan Üstüne Bir Deneme” isimli eserinin ilk bölümünde bahsettiği “insan kendiyle ilgili bildikleri kargaşa” sözü ve “..kendini bilme, bundan böyle salt kuramsal bir gerçek olarak kavranılamaz. ..kendini bil” (Cassirer, 1980, s. 15) sözleri ile insanın, birey olgusuna taşınacağı aşamayı kendini tanıyarak olduğunu belirtmektedir.

Sosyal Bilimler açısından insan, İmanuel Kant’ın belirttiği *ergin olma* haline nail olmuş, etik ve ahlaki açıdan değerlendirilebilen bireyler olarak tanımlanabilir. İnsan önce kendini tanıyan ve bilen, daha sonra bunu çevresine yansıtan, davranış biçimleri açısından çağını geliştiren bir canlı olmalıdır.

Ömer Demir insan kavramını incelemek üzere “..böyle bir tanımlama, sadece duyguların yönlendirdiği psikolojik insan, sadece ilişkilerin yönlendirdiği sosyal insan, sadece ilişkilerin yönlendirdiği kültürel insan, sadece dini inançların yönlendirdiği dini insan ve ekonominin yönlendirdiği ekonomik insan (*homoeconomicus*) gibi tipolojilerden de bahsetmek gerekir” der (Demir Ö. , 2013, s. 25). Yani insanı tek bir ilişki ya da tek bir model içerisinde inceleyemeyiz. İktisadi, kültürel, sosyal veya dini insan tanımları bu aşamada soyut bir model olmaktadır. Gerçek hayatta bir toplum içerisinde yaşayan insanlar birbirinden farklılaşırlar. Bu saydığımız aşamaları birer örneklem kümesi içerisinde değerlendirecek olursak, kimilerinin baskın yönü diğer yönlerinden daha baskın çıkacak fakat bu sayılan modellerin her birinden belli oranda taşınmış olacaktır. Kısacası somut birey söz konusu olduğunda, soyut tiplerden uzaklaşılarak genellenemez karma özellikler ortaya çıkacaktır.

Sonuç olarak iktisadi insan, rasyonel ve kendi çıkarı tarafından yönlendirilen insan olarak tanımladığımızda önümüze belli sonuçlar çıkacaktır. İlk olarak homoeconomicusun “gerçek” insanın hem önem hem de büyüklük bakımından ne kadarını oluşturduğu ile ilgili olduğunu varsayabiliriz. Yani karar mekanizmamızın önem sıralamasında nelerin yer aldığı ve hayat akışımıza ne kadar etki ettiği ile ilgili durumu oluşturur. Bu tutum bireylerin ne kadar psikolojik, sosyal, kültürel veya dini tarafının ağır bastığını tutum ve davranışlarını etkilediğini göstermektedir.

Bir diğer durum ise kişisel çıkarların sınırlarının nasıl belirleneceği halidir. Kişisel çıkarı her zaman belli kalıplar halinde, belirli bir sınırdan düşüremeyiz. Dar bir tanımla kişinin öz çıkarına aykırı görünen bir eylemin daha geniş bir tanımla kişinin çıkarına uygun bir eyleme dönüşebilir.

Son olarak ise rasyonelliğin sadece homoeconomicusa özgü olup olmadığı sorusudur. “Psikolojik, sosyal, kültürel veya dini eylem yönü ağırlıklı olan bireylerin rasyonel homoeconomicus gibi davranması beklenemez mi?” sorusu öne çıkmaktadır.

Bu sorular sonucu insan kavramının etik ve ahlaki yönlerinin erdeme ulaşması ve sınırlarının çizilmesi gerekliliği ortaya çıkabilir. Daha iyi kavramak ve olaylar arası interdisiplini diğer bölümlerde inceleyerek iktisat ve diğer bilimlerle arasındaki ilişkiyi inceleyerek insan kavramına bir netice getirmeye çalışacağız.

1.2.STOACILIK VE BİREY

Stocilik M.Ö. 300'lü yıllara Helenistik döneme kadar uzanmaktadır (Niyazi Öktem & Türkbağ, 2003, s. 130). Bu dönem filozofları “mutlu bir yaşam nasıl olmalı” sorusuna cevap aramışlardır. Üç ana akım ortaya konulmuş ve bunlar; Septisizm², Epikürcülük³ ve Stoacılık⁴ olmuştur (Yıldız, 2014, s. 61).

Akımın ilk kurucusu Kıbrıslı Zenon (MÖ 336 – 264) olmuştur. Geçirdiği deniz kazası sonucu Atina'da kendini okumaya verdiği biliniyor. Xen ve Platon'un Sokrates hakkında yazdıkları eserlerden (Sokrates'in Hatıraları ve Sokrates'in Savunması) etkilenmiş ve

² Kuşkuculuk

³ MÖ 307'de kurulan ve Antik Yunan filozofu Epikür'un öğretilerine dayanan bir felsefe sistemidir.

⁴ Stoacılık Antik Çağ Yunan felsefesinin Panteist ve Materyalist doğa öğretisi.

Sokratik düşünceye yönelmiştir. Portik Okul'un kurucusu olarak sayılmış ve dersler vermiştir. Zenon'un ölümü ise düşünceleriyle paralellik gösterir şekilde intiharla (M.Ö. 264) olmuştur (Öktem, 1974, s. 595).

Okulun kurucusu Zenon olarak anılsa da ekolün en tanınan ismi ve görüşlerine son şekli veren isim Krizippos olmuştur. Laertios bunu "*Krizippos olmasaydı stoacılık olmazdı.*" sözleriyle ifade etmektedir (Laertios, 2017, s. 366). Ayrıca Krizippos Portik Okuluna yöneticilik yapan üçüncü kişi olmuştur. Hocası ve öğretici olan Kleanthe'nin (MÖ 331-232) intiharından sonra (Zenon'un öğrencisi) yerine geçmiştir (Öktem, 1974, s. 595).

Beş asır gibi bir sürede gerçekleşen düşünce farklılıklarının bir sonucu olarak stoa felsefesinde dönemsel değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler sonucu stoacılık; Eski Stoa, Orta Stoa, ve Geç Stoa (Roma Stoası) olarak üç dönemde incelenmiştir (Duran, 2018, s. 4).

İlk Dönem (Eski Stoa) ; Ana Temsilcileri;

- Kıbrıslı Zenon (M.Ö. 322 – 262)
- Kleanthes (M.Ö. 331 – 233)
- Krizippos (M.Ö. (281 – 208)

Orta Dönem (Orta Stoa); Ana Temsilcileri;

- Panaitios (M.Ö. 185 – 110)
- Poseidonios (M.Ö. 135 – 51)

Geç Dönem (Roma Stoası); Ana Temsilcileri,

- Cicero (M.Ö 106 – 43)
- Seneca (M.Ö 4 – M.S. 65)
- Epiktetos (M.S. 121 – 180) (Çağlar, 2015, s. 1-4)

Cicero Roma'da Stoa Felsefesini Latince'ye aktaran ilk kişi özelliğini taşır. Plutarchus Cicero ile ilgili dostlarının onu orator⁵ olarak değil, filozof olarak çağırmasını istediğini öne

⁵ Hatip – Nutuk Çeken Kimse

sürer. Academia okulunun kurucusu olan Cicero erken yaşlarda devlet görevlerinde bulunmuş ve genel yapı olarak kuşkucu bir kişiliğe sahip, fakat belli eserlerinden doğmalara inandığını belirtmiştir. Eserlerinde Platon ve Sokrates'in diyalog metoduyla açıklamalarını geliştirmiş ve daha çok Ruhun Ölümsüzlüğü, tanrının varlığı, erdemın tek başına yeterliliği konularından söz etmiştir (Akoğlu, 2006, s. 4-11).

Seneca Roma Döneminin önemli diğer isimlerinden olarak geçmektedir. Hayatını felsefi sorunlara adanmış, felsefe ilminin kullanımını sorgulamıştır. Seneca'ya göre felsefe varlıkların başlangıcını araştırmaktır. Felsefenin her şey de her yerde olduğunu belirtmiştir. Daha sonra ruh üzerine araştırmalar yapmış, kökeni sorgulamıştır. Bu nedenle “felsefe benim ne işime yarar?” diyerek Agnostik⁶ filozoflara karşı çıkar ve bu dünyayı hayal değil, gerçek olarak kabul eder (Pattabanoglu, 2015, s. 140-141).

Felsefeyi dinsel bir gereklilik olarak gören Seneca tanrıyla bilgeleri kıyaslar. Çünkü tanrılara yaklaşmanın tek yolu felsefeden geçmektedir. Tanrıların korkusuz ve ölümsüz olması yaradılışından gelmektedir, bilgelik ise kendi çabalarıyla korkularını yener, ancak ölüm, kesin ve net olmakla birlikte ruhun ölümsüzlüğü bizleri tanrıya yaklaştıran temel etken olmaktadır. Bu nedenle Seneca'ya göre yapılacak tek şey doğa için gerekli az araç geçeklerle geçinmektir. Bu sayede doğa daha az tahrip edilir ve insanlığa eşit bir şekilde dağılım sağlanır. Yaşamın tüm insanlığa yardım ve birliktelik olduğu görüşünü savunan Seneca, mal mülk biriktirmek dışında mütevazi bir yaşam sürülmesinin gerekliliğini bu şekilde düşünmektedir (Seneca, 1999, s. 250).

Stoa felsefesinin bireye yaklaşımını algılamak için anekdot kullanmak faydalı olabilir. *“Eğer biri yokuşun başında duran silindiri iterse silindir aşağı doğru yuvarlanacaktır. Fakat yuvarlanmanın sebebi sadece itilmesinden kaynaklanmaz.”* Bu izleyen nedeni oluşturur. Düşmeyi asıl etkileyen faktör, belirleyici nedeni itilen cismin şekildir. Stoa felsefesi bu durumu *“her şey en baştan belliyse insan eylemlerinden nasıl sorumlu tutulur”* sorusuna cevap olarak getiriliyor. Stoacılık üç döneme ayrılrsa da ana hatlarında günümüzde dahi bir değişiklik olmamıştır. Stoacılık etki alanlarının genişliği nedeniyle dinlerle mücadeleler vermiş felsefi akım olma özelliğindedir. Özellikle Hristiyan din adamlarının stoaya karşı verdiği mücadeleler ön plana çıkmakta ve stoa felsefesinin Hristiyanlığı etkilediği

⁶ Agnostisizm, ilahi veya doğaüstü varlıkların bilinmediğini, bilimsel olarak ispatlanamadığı ve gözlemlenemediği sürece bilinemez olduğunu savunan felsefi fikir akımıdır.

benzerlikler gösterdiği görülmektedir. Ayrıca Stoa felsefesinin kurucusu Zenon'un dört ana erdemi ön plana çıkar. Stoacılık, mutlu olmak için doğru seçme, sabırla katlanma, ölçülü olma ve adaletle üleştirme şartlarını öne sürmektedir. Kısaca aklın öne çıktığı ve doğa kanunlarının sayıldığı bir felsefe olmuştur. "Logos" kavramı Stoacılıkta ön plana çıkan bir diğer kavram olmuştur. *Logos*, üst akıl ve her şeyi kontrol eden akıl olarak tanımlanmakla birlikte tüm olumsuz durumlarda dahi zamanla düzenleyici bir etki oluşturan bir meta olarak görülmektedir. Stoacılığın bir diğer ilkesi de doğaya uygun davranmak, us'a⁷ uygun davranmaktır. Doğaya uygun davranmak, us'a uygun davranmak olarak görülür ve haliyle kendine uygun davranmak anlamını taşır (Albuz, 2020).

Bu kavram iktisat biliminde yer alan "görünmez el" ile bağlantılı sayılabilir. Ayrıca Stoacılık bireye yaklaşım hususunda bilgeliği ana düşünce olarak görmektedir. Çünkü birey bilgeliğe ulaştığı vakit dış etkenler bireyi etkilemeyecek, sarsılmaz ve yıkılmaz olacağı görüşü benimsenmekte olduğu görüşüne ulaşabiliriz. Bireylerin sarsılmaz ve yıkılmaz olarak görülmesinin nedenini Stoacılığın doğaya entegreli bir felsefe olmasından dolayı, insanların da doğadan gelebilecek yıkım, felaket ve ölüm gibi doğal olaylara karşı boyun eğilmesi gerekliliğini savunur.

1.3. ORTA ÇAĞ VE YENİÇAĞ AVRUPA'SINDA BİREY VE BİREY HAKLARI

Orta Çağ İtalya'da yerleşik Batı Roma ve Sezarların çağının sona ermesiyle birlikte 476 yılında başlangıç olarak sayılmıştır. Batı Avrupa'nın yıkılması Avrupa'yı yozlaşmış Hıristiyan hegemonyası altına almıştır. Doğu Roma ise daha tutucu ve geleneklerine bağlı bir imparatorluk olarak gelişmeye devam etmiştir (Bakkalcı, 2018, s. 25). Bununla birlikte Orta Çağ birey haklarının ilerlemesinin etkilemesine neden olacak birçok yenilikle beraber başlamıştır. Feodal düzenin etkisinde gerçekleşen bu dönem dini gücü elinden tutan kilise ve yönetimin, kurallar ve maddiyatın sahibi krallar arasında söz sahipliği mücadelesiyle sürmekteydi (Reçber, 2018, s. 14).

Feodal düzen Orta Çağ'ın en etkin yönetim biçimini oluştururken içerisinde yer alan kast sistemini de oluşturmuştur. Kast sistemi feodal beyler, soylular, köleler ve kilise görevlileri ve/veya mensupları olarak sıralanmaktadır. Bunlar feodal düzende Orta Çağ'da

⁷ Olaylar ya da kavramlar arasında zorunlu bağıntılar kurma, bu bağıntıları algılama ve kavrama, anlama, düşünme yetisi.

yer alan en belirgin sınıflar olarak yer alır. Fakat böyle bir düzende birey ve özgürlük tam anlamıyla pozitif hukuka uygulanmasını gerçekleştirememiştir (Aslan, 2004).

Orta Çağ “*Karanlık Çağ*” olarak nitelendirilmektedir. Bunun nedeni pek tabii Orta Çağ’da uygulanan yayılcı baskılar içerisinde yaşamak olmalıdır (Demir F. , 2014, s. 1). Feodal düzenin bu sonuçları, kendisini var eden toplumsal koşulları yaratan Batı Roma İmparatorluğunda köleci düzenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle evrensel değil bölgesel olmaktadır.

Bu noktada; Orta Çağ Avrupası, Aristo’nun üzerinde durduğu ve “*mükemmel topluluklar*” olarak ifade ettiği, kendi kendine yeten topluluklar yaratmaya çalışmıştır. Bu durum bireysellikten çok toplumsal etkileri göstermekle beraber işveren açısından yükümlülüklerin az olmasından ötürü olumlu etki sağlasa da işçilerin yaşamak için çalışmak zorunda olduğu bir çağ olmuştur (Bakkalcı, 2018, s. 26).

Ortaya çıkan eski Yunan ve Roma medeniyetlerinden sonra, bir Orta Çağ kâbusu Avrupa’yı yüzlerce yıl boyunca karanlık bir döneme getirdi. Bu dünyanın evi olduğuna inanan Orta Çağ halkı, sorgulanmadı, yeni fikirler ortaya koymadı ve bir sınıf bölümünde farklı inançlara sahip insanların açlık, acı, savaş, toplu sürgün ve salgınlarıyla uğraştı. Bu yüzyılda bireysel izler aramak boşuna. Açıkçası, bu dönemin dilinde bile, birey önemli değildir ve bu durum açıkça ortaya konmuştur: Orta Çağ Avrupa’sında, toplumun kelime dağarcığında toplumu ifade eden kullanımlar mevcutken (*societas, communitas, corpus, universitas, multitudo, congregatio, collectio, coetus, collegium* gibi), bireyden bahsedilmedi. Bu dönemde insanlar feodal sistemin ve kilisenin etkilerini derinden hissettiler, bu ortamda toplum üyeleri arasındaki ilişki ataerkillik ve özgeciliğin özelliklerini gösterdi, (Burns, 1998, s. 559) günlük yaşamın her alanında Hıristiyanlığın öğretilerine özel önem verildi. Siyasal alanda yaşamak. Bunun felsefi temelini Aristo'nun yeniden okunmasında ve Aristo'nun felsefesini Hıristiyanlıkla bütünleştirme çabalarında yattığını söylemek zorunlu değildir (Werner, 2008, s. 234). Bu algı biçimi yüzyıllar sonra kişisel fikirlere ve dolayısıyla gerçek demokrasiye yol açacaktır.

Orta Çağ’da 13. yüzyılda kral gücü kavramı azaldı. Kralla mücadeleden sonra ortaya çıkan anlaşma, insan haklarının tarihsel gelişimi için önemli kazanımlar sağlamıştır. Bu anlaşmalarda Magna Carta Libertatum, 1215'te İngiltere Kralı'nın gücünü sınırlandırdı; "Hiç

kimse yasalar ve mahkeme emirleri olmadan gözaltına alınamaz, hapse atılamaz, yurt dışına çıkarılamaz veya sürülemez." denilerek Anayasa ve Yönetmeliğin başlangıcı bu şekilde kabul edildi (King, 2012, s. 34-51).

Aydınlanma Çağı ve Fransız Devrimi, bireysellik tarihindeki başlıca atılımlardır. Abbasi döneminde, Abbasi halifeliğinin desteğiyle, coğrafi keşif, icatlar, nüfus artışı, bilimsel gelişme ve antik metinlerin Yunanca ve Arapça'dan Latince'ye dönüştürülmesi gibi birçok etkinliğin hepsi buna katkıda bulundu (Gutas, 2011, s. 11). Dönemin değişmesi temeli bu şekilde atıldı (Ökten, 2000, s. 28-29).

Descartes'ın "ben" söylemi, şüpheciliği kırmamıza, rasyonelliğin öne çıkmasına ve bireyleri kabul etmemize yol açan adımlardan biriydi (Lavergne, 1959, s. 39). Buna ilk karşı çıkan ise Katolik kilisesi olmuştur (Gökberk, 1990, s. 276). Orta Çağ siyaset teorisine göre devlet iktidarı doğal hukuk ve gerçek hukukun üzerindedir (Gierke, 2000, s. 132). Bu hiyerarşik konumlandırma nedeniyle, Tanrı'nın doğal yasaları kilise devletini yöneten insanları kontrol etme hakkına sahiptir. Bu tür bir şüphe, doğal yasanın kilisenin üstün güce dayanan teorisini sarstığı, aynı zamanda Avrupa'da ekonomik güce sahip olan kilisenin ayrıcalıklı konumunu da sarsıyor. Bu nedenle, Descartes gibi eserleri ve akademisyenleri yasaklamaktan, birçok insanın dinden saptığı bahanesiyle dini mahkemelerde yargılanmaya kadar kilisenin mevcut statüsünü korumaya yönelik çabalar gösterilmiştir (Gökberk, 1990, s. 276).

Batı'da kişisel kavramların kabulü ile laiklik arasında da yakın bir bağlantı vardır. Birey değer kazanmaya başladığında, düşüncesi nedeniyle var olan kişi inancından dolayı itaat eden kişiyi terk etti ve düşünce, inançtan koparak bilimsel düşüncenin ve laikliğin temelini atmaya başladı (Üskül, 2003, s. 46-47).

Laik ve modern kelimelerin genellikle devlet kavramı ile ilişkili olduğunu söylemek geleneksel olsa da devletlerin gücünün manevi güçlere ayrıldığını görmek gerekir, böylece ülkenin fikirleri modern bir şekilde ortaya çıkar (Akal, 1988, s. 322). Orta Çağda yasanın Tanrı olduğu ve hükümdarın yasanın yürütücüsü olduğu söyleniyor, modernitenin gelişmesiyle birlikte insanlar yasanın icraattan memnun olmadığını, yasanın işlevine el konulmaya başladığını ve yasanın laik hale geldiğini keşfettiler (Akal, 1988, s. 338). Kilisenin içi, önce modern krallık sırasında eriyen ve daha sonra ulus-devletle karşılaşan kutsal bir alan

taşıır. Bu nedenle laikliğin modern devlet yapısının en ayırt edici özelliklerinden biri olabileceği söylenebilir ve ulusal devlet ve egemenlik kavramları tarafından önerilmektedir. İlginç bir şekilde, "din ve devlet işleri" olarak adlandırılabilir bir dönemden geçti ve bugünün laikliğinin en basit tanımı olarak kullandığımız "din ve devlet işleri" aşamasına ulaştı.

Bu dönemi etkileyen hümanist hareket, insanlığı yüceltti ve kutsadı. Bu çalışmaların sonucu, önceki edebiyat ve felsefi eserlerin konusu olan Tanrı'nın bir kenara çekilmeye başlanması ve konunun insanlara ve onların doğasına kaymasıdır. İnsanın bu yeni tanımına göre, insanlar doğal olarak politik ve sosyal özellikler sergileyeceklerdir. Bu tanım aynı zamanda modern burjuvazinin koşullarıyla da uyumludur. Feodal ilişkilerin bozulmasıyla modern burjuvazi ortaya çıkmıştır (Villey, 2001, s. 98-99).

Bu düşünce tarzı insanları her şeye hükmedebileceklerini ve doğayı yönetebilecek insanların geleceğini şekillendirmeyi umduklarını düşünmeye yönlendirmektedir. Bu şartın getirdiği geleneğe karşı, herkesin kendi hak ve özgürlüklerine muhalefet, ekonomik ve sosyal nedenler de dahil olmak üzere dünyanın gidişatını değiştiren bir devrime yol açmaktadır (Fontana, 2003, s. 87).

1789'da Fransa'da devrim patlak vermeden önce tüm Avrupa çalkantılı bir dönem yaşamaktadır. Bu çalkantıların ana nedenleri, soyluların talepleri, daha fazla vergilendirme ve ordu yöneticilerinin baskısı, kilisenin ekonomik bir güç olarak ortaya çıkması ve soylu aileleriyle samimi ilişkilerin olması, zaten ekonomik olarak daha düşük olan alt tabakaları iyice artan bir sıkıntıya sürüklemiştir (Hof, 2004, s. 35). Bu seğmenlerdeki endişeler, on dördüncü yüzyıldan bu yana sık görülen ayaklanmalar göstermiştir. Bu ayaklanmalar, toplumsal dönüşüme neden olacak ve eşit ve adil bir düzen ve ahlaki ekonomi için umut getirecek reformlar gerektirmektedir. Bu ayaklanmalar doğal olarak aristokrat bölümlerde ve Kilise çevresinde ciddi endişe yarattı. Alınacak önlemler tartışıldı ve hatta "bezelye olarak büyüyen küstahlığı otlar olarak kesmek için her elli yılda bir köylülerin evlerinin ve mülklerinin imha edilmesi" önerildi. Tek üretici olan köylülere karşı böyle bir düşmanlık aslında insanların sürdüğü dalı kesmekle eş anlamlıdır. Aslında, zorluklara dayalı her yeni hareketi baskılama yöntemi işe yaramadı ve ahlak ve dine dayalı yeni bir toplumsal mutabakat sağlama çabasında yeni "diğer" kavramlar ortaya çıktı (Lewis, 2003, s. 122).

Uzun süre feodalizmin baskısı devam etti ve teorik olarak bir çözüm bulundu. Bu nedenle, Fransız Devrimi'nin ilk eylemlerinden biri, kan davasının sonu, belirli vergilerin kaldırılması, kilisenin topraklarının çoğunun satışı ve en önemlisi halkın yeteneklerini toplayan İnsan Hakları Bildirgesi'nin formüle etmektir (Lee, 2004, s. 21).

1789'daki Fransız Devrimi'nin birçok ekonomik ve sosyal olayın hazırladığı tarihsel bir arka plana karşı gerçekleştiği doğrudur, ancak Fransa'daki o dönemin entelektüelleri büyük bir paya sahiptir. İleri bilgilendirerek ve yeni gelir kaynakları bulmaya çalışarak fikir geliştirmeye ve geliştirmeye çalışan akademisyenlerin ve bilim adamlarının rolü, yalnızca insanlara odaklanan ve akılda tutulan bir toplum projesinin şekillendirilmesinde önemlidir (Hof, 2004, s. 93). Aydınlanma döneminde aydınların etkisi ve toplumun onlara verdiği destek hiç olmadığı kadar büyük olmuştur (Hof, 2004, s. 135).

Skolastik düşünce, "Hangi kanunu veya adı yönetiyorsun?" sorusuna Tanrı'ya yönetimi onaylayan bir kaynak olarak işaret ederek, 1789'da Fransız Devrimi ile geliştirilen liberal bireyci doktrin, burada da sorgulamaktadır ve dini yorumların dışındaki insan hakları ve özgürlüklerin kaynağını incelemektedir. Bu, skolastik zihniyetin dışlandığına ve feodalizmin zihinsel temellerinin düştüğüne dair temel kanıttır. Bu şekilde, ulus-devletin tarih aşamasında olduğu ortaya çıkacak ve temelini oluşturacak insan özgürlüğünü tartışmasız kabul edilecektir (Akal, 1988, s. 139).

İnsan doğrudan bu yeni devlet yapısı altında bireyin hak ve özgürlüklerinin kaynağındadır. Artık insanları şekillendiren bir toplum değil, toplumu şekillendirmekle ilgili. İnsan toplumdaki tek gerçek değerdir, her siyasi sistemin amacı mutluluğu ve refahı sağlamaktır, toplum tüm bireylere eşit hizmet eder. Bu kişi neredeyse kutsal, mutlaktır, meşru arzularından başka bir şey değildir, tıpkı hakları sınırlı olduğu gibi, başkalarının hakları da sınırlıdır. Değer olarak kabul edilen bir birey insanlığa farklı bir değer katmaktaydı (Dumont, 1966, s. 17). Modernliğin başlangıcı olarak tanımlanan bu dönemin düşünürlerinin yasal hümanizmi, insanın (ama aslında daha fazla erkeğin) tüm normatifliğin yaratıcısı olduğu ve bu hakkın ilgili tarafların rızası sonucu ortaya konabileceği fikrini kabul eder. Kendisinden başka yasa koyucu yok. Kaçınılmaz sonuç, siyasal iktidarı kullanan bir kişinin yalnızca Tanrı'ya değil, aynı zamanda yönetilenlere karşı da sorumlu olması gerektiği yönündeki ortak görüşü.

Seküler, rasyonel ve ilerici bir bireycilik anlayışına sahip olan aydınlanmış insan düşüncesine göre, sadece insan seçme hakkına sahiptir ve insan ilkesi ve uygun bir yaşam olarak kendi ilkelerini belirleme hakkına sahiptir (Üskül, 2003, s. 49). Liberalizm, bir yandan devletin müdahalesi olmadan seçimlerini seçme, gözden geçirme veya değiştirme için bir alan verdi ve diğer yandan alan ne kadar genişse, o kadar özgür ve bu da bireyin iradesidir (Tunçel, 2010, s. 43). Bireyin iradesiyle ve özgürlüğüyle bu şekilde ilgilenmek ilk dönemlerin devrimci bir görüşüne sahipken, daha sonra “liberal bir devletin vatandaşları, toplumun veya devletin ortak yararına karşı herhangi bir görev yükü olmadan özgürlük haklarından ve ayrıcalıklarından yararlanırlar.” Bu duruma daha sonra bireyin yalnızlaştırılacağı eleştirisi gelecektir (Tunçel, 2010, s. 47).

1789 devrimi bir burjuva devrimi olmasına rağmen, devrimi yapanların sadece burjuva sınıfı için değil tüm insanlar için eşitlik, özgürlük ve kardeşlik fikrini istediler. Bunun nedeni devrimin temelde insan için değeri olduğuna, aristokrasinin sadece orta sınıfın değil, tüm insanlara yaşam hakkı, mülkiyet ve güvenlik hakkı ve baskıya karşı direniş özgürlüğünü hak ettiğini düşünmesidir (Gemalmaz, 1997, s. 20).

Bu haklar sadece insanlara başkaları tarafından verildikleri değil, aynı zamanda sadece insanların ülkeye verdikleri ve bu hakların ebedi olduğu tartışılmamıştır. Bu nedenle, bu anlamda 1789 Fransız Devrimi çok önemli bir rol oynamıştır.

1.4.LİBERALİZM VE İNSANA YAKLAŞIM (TOPLUMSAL SÖZLEŞMELER)

İnsan doğası kavramı, eski zamanlardan günümüze siyaset felsefesinde ana işlev görür. İnsan doğasının nasıl algılandığına bağlı olarak, politik filozoflar birey, devlet ve toplum hakkındaki anlayışlarını geliştirirler. Bu yüzden "*... her önemli politik teori aynı zamanda bir insan doğası teorisidir*" der (Fleming, 1981, s. 4).

Örneğin, Platon'un insan doğası kavramı ve Aristo'nun insan doğası kavramı farklı mutluluk, erdem ve devlet kavramlarına yol açtı. Plato, insan doğasını bir mayın metaforuyla açıklarken, insanların farklı gruplara ayrılması hiyerarşik, seçkin bir topluma ve devlete yol açarken, Aristoteles ise vatandaşların politik hayvan olarak tanımladığı doğa ile eşitliğine dayanan katılımcı bir demokratik sisteme ulaşıyor. Modern siyaset felsefesinin önde gelen düşünürlerinden Makyavelli, insan toplumunu doğası gereği iki sınıfa ayırır. Machiavelli'ye göre, çoğu insan baskı altında olmak istemez ve doğa tarafından rahat bir yaşam sürmek

isterken, azınlık doğa tarafından yönetilmek ister. Machiavelli için siyaset, doğanın yönetmek istediği azınlığa özgü bir faaliyet alanıdır. Dolayısıyla bireylerin eşitliğine dayanan demokratik bir sistem insan doğasına aykırıdır. Kaçınılmaz sonuç elit rejimdir (Senemoğlu, 2016).

Hobbes, Locke ve Rousseau'daki farklılıklara rağmen, Avrupa'daki dini ve ideolojik savaşların yol açtığı sorunlar ve sanayi devriminin yol açtığı çağdaş toplum için ne gibi uygun sosyal ve politik çözümlerin olması gerektiği konusunda çağdaş siyaset felsefesinde alternatif sosyal sözleşme modelleri sunmaktadırlar. Hobbes ve Locke, tamamen varsayımsal doğayı, insan doğasının en saf biçimini hayal edebileceği bir ortam olarak görüyordu. Bu şekilde, insan doğasını kültür, din, aile gibi sosyal faktörlerin etkisinden en saf haliyle ve evrensel özelliklerinden ortaya çıkarmaya çalıştılar. Öte yandan Rousseau, insan doğası anlayışını bir tür antropolojik yaklaşımla tanımlar, ancak yine de kısmen varsayımsal bir doğa söz konusu olduğunda, her iki düşünürün de insan doğasını anlamayı anlayabilecek kadar doğal olmadığını ve bireyi toplumda büyük ölçüde sunduğunu gösterir (Kılıç, 2015).

1.4.1. Hobbes'un İnsana Yaklaşımı

Aydınlanma devriminin doğa bilimlerinden etkilenen Hobbes, siyaseti bilimsel bir disipline ve politik bir fenomenin bilimsel analizine dönüştürmenin bir yolunu bulduğuna inanıyordu. İnsanların doğa algısını değiştiren yeni bilim de onu cezbedi (Macpherson, 1985, s. 10). Hobbes, Galileo'nun "parçalama ve toplama yönteminin" de politik fenomenler için geçerli bilimsel bir yöntem olduğuna inanmaktadır. Bu bağlamda, siyasal toplumun temel kısımları bireylerdir ve eğer bireysel davranışların temel prensipleri belirlenebilirse, siyasal gerçeklerin ve süreçlerin bilimsel analizi mümkündür. Hobbes, toplumu ve bireyi, bu bilimsel yöntemi kullanarak en temel öğelere bölerek anlaşılabilen "mekanik yapılar" olarak görür (Macpherson, 1985, s. 28). Bu yöntemi kullanarak, Hobbes iki aşamada bir politika analizi yürütür. Birincisi, toplumu onu yaratan insanlara indirgemek. Bu nedenle, olguların ve siyasi süreçlerin analizi, birimleri oluşturan en temel birimler olarak analiz etmekten ibarettir. İkincisi, insanları davranışlarını açıklamanın temeli olacak öğelere ayırır. Hobbes'a göre, bu temel unsurlar insan doğasının kalıcı motifleridir. Mekanik evrenin algılanmasından mekanik toplumun ve mekanik bireyin algılanmasına doğru hareket eden Hobbes, insan doğası ve davranışının bilimsel analizinden elde edilen verilerin politik bir fenomenin doğasını ortaya çıkardığını savunur.

Hobbes, insan doğasını saf haliyle tespit etmek için hiçbir sosyal etkinin olmadığı varsayımına dayanarak, bu çalışmanın varsayımsal bir yapıda yapılabileceğini savunuyor. İhtiyacınız olan doğa doğada bulunmasa bile, çevrenin ne olduğu ve insan doğasının bu ortamda sosyal etki olmaksızın nasıl davranacağı hakkında bazı ipuçları vardır. Hobbes, ilkel kabilelerin, iç savaşların ve uluslararası alanın, bireyin doğasının varsayımsal olarak hangi çevreye yerleştirileceğini belirlemeye yardımcı olacağını savunuyor (Macpherson, 1985, s. 187).

Hobbes'un insan doğası modeli, bireyi fiziksel / biyolojik ihtiyaçlar ve psikolojik özellikler açısından tanımlar (Whelan, 1991, s. 3). Fiziksel / biyolojik ihtiyaçlar, insan yaşamının devam etmesi için gereklidir. Yeme, içme ve uyku gibi ihtiyaçlar hayvan sahibi kişilerde yaygındır ve hayatta kalabilmeleri için gereklidir. Dış dünya, bu ihtiyaçları karşılayacak kaynaklara sahip bir doğadır. Bu iki faktör, insan doğasını ve doğayı Hobbes'dan tamamen farklı bir şekilde tanımlayan Locke ve Rousseau'nun başlangıç noktasıdır. Bu üç politik filozofun insan doğası modellerinin farklılaşmasına yol açan ana unsur, insan psikolojisini nasıl algıladıkları ile ilgilidir. Hobbes, insanın psikolojik özelliklerini, hayatını korumak ve acıdan, ölüm korkusundan, mal edinme arzusundan, güç, zafer ve onurdan ve sınırsız kazanma arzusundan kaçmak için bir sebep olarak tanımlar. Hobbes'un bireysel arzuları sonsuz bir varlıktır ve diğerlerini sadece maddi kaynaklar için değil, aynı zamanda güç ve zafer için de rakip olarak görür. Doğa söz konusu olduğunda, bireyin hayatını korumak için her şeye hakkı vardır; bu hak başkalarının hak ihlalini de kapsar. Hobbes'un birimleri ontolojik olarak kaçınılmaz bir rekabet ve başkalarına karşı düşmanlıktır. Öte yandan, Hobbes bireyi rasyonel olarak tanımlar. Rasyonalite algısı hesaplama yeteneğidir ve yaygın olarak “araçsal neden” olarak adlandırılır (Hauptman, 1996, s. 3). İnsan doğasının en temel doğasının kişisel ilgi olduğunu savunan Hobbes, bireyin doğası gereği ahlaki nedenleri olmadığını ve eğitim veya sosyal deneyim / öğrenme süreci yoluyla ahlaki nedenler geliştiremeyeceğini savunur. Hobbes birimi, ahlaki kapasiteye sahip bir kuruluş değil, öncelikli olarak ekonomik (homoeconomicus) bir varlıktır (Hardin, 1997, s. 203).

Bireyin bencil, anti sosyal, ahlaksal, rasyonel ve sınırsız arzularının doğa ile etkileştiği veya rekabet ettiği (doğanın) en temel özelliği (doğa durumu), kurumlar gibi insan davranışlarını yönlendiren ve anlayan yapılardır. Kurallar, gelenekler ve kültür ve kavram yoktur. Bu saf doğada, bireyler yaşam özlem ihtiyaçlarını karşılamak için doğrudan doğanın kaynaklarına yönelirler.

Hobbes, bireyin tüm eylemlerinin, herhangi bir ahlaki korku ile sınırlı olmaksızın, kişisel çıkar güdüsü ile belirlendiğini ileri sürmüştür. Bu insan doğası görüşü, ahlak ve siyaset arasındaki ilişkiyi reddetti ve siyasi istikrar ve düzen sorununu tamamen kurumsal bir sorun olarak gördü. Doğanın durumundan savaş durumuna ve savaş durumundan devletin kurulmasına, istikrar ve sosyal düzen durumuna geçiş, bireylerin tamamen faaliyet gösterdiği Hobbes için yapısal bir çevresel sorundur. Hobbes'un doğası, bireyleri iş birliği yapmaya yönlendirme yetkisinin olmadığı bir ortamdır. Kurumsal bir yapının olmadığı doğa söz konusu olduğunda, kuralları bilmeyen bireylerin rekabeti savaşa yol açar. "İnsan bir insan kurdudur" ve "yalnız, fakir, çirkin, vahşi ve kısa bir yaşam" ifadesiyle (Macpherson, 1985, s. 186) savaş durumunun çıkış yolu, bireylerin bencilliğinden vazgeçmek ya da zaman içinde ahlaki duyguların gelişmesine yol açacak adalet ilkelerini göstermek değildir. Başka bir deyişle, bireyin ahlaki öğrenimi veya ilerlemesi yoktur. Hobbes'un insan doğası "statik" tir ve değişmez (Gill, 2000, s. 99-100). Bu durumda çözüm, bireyin davranışını, içinde hareket ettiği yapısal ortamı değiştirerek savaş durumunu ortadan kaldıracak şekilde yönlendirmektir. Dolayısıyla bir devlet kurmak, bir bireyin içinde faaliyet gösterdiği yapısal ortamın değiştirilmesi anlamına gelir. Kurumlar ve yasalar, güdülerde herhangi bir değişikliğe neden olmadan bu güdüler yönlendirerek bireyin davranışında bir değişikliğe yol açar. Bireyin güdüsü yine bencildir ve kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkarmayı amaçlar. Ancak devletin kurulmasıyla, bireyin izleyeceği "oyunun kuralları" belirlenir (Kerr, 2004, s. 88). Sosyal istikrar, ahlaki güdüler ve duygular geliştiren bireyler tarafından değil, devletin ve ilkelerin varlığıyla garanti edilir.

Hobbes, insan doğasının kötümser anlayışıyla devletin otoriter bir anlayışına çekilir ve yaşam hakkı dışındaki tüm haklarda devlet özgürlüğünü tanır. Örneğin, hükümet bireyin mülkiyet hakkını tanımaz. Sözleşme temelinde devlet kuran insanların temel beklentisi, yaşam haklarını korumaktır. Devlete aktarılmayan tek hak olarak yaşam hakkının ihlali durumunda, devlete uyma yükümlülüğü kaldırılır ve doğa ve savaş durumuna geri döner (Macpherson, 1985, s. 264-265, 272-273).

1.4.2. Lock'un İnsana Yaklaşımı

Locke'un insan doğası kavramı, Hobbes'da olduğu gibi zihinsel bir deney sonucunda bireyler arasında eşitlik durumunun olduğu bir doğa durumunda sunulmaktadır. Locke'a göre, insan doğası gereği zeki ve bencildir, ancak sosyal bir varlıktır. Ek olarak, Locke bireyi kötülükten vicdanla ayırma yeteneğine sahiptir. Hobbes'tan farklı olarak, Locke'un insan

doğası egoizmi, diğer insanları birleştiren ve varlığını hayatı tehdit eden bencillik olarak gören ama kendi ihtiyaçlarına öncelik veren agresif bir egoizm değildir. Öte yandan, sosyalleşmenin özelliği, merkezi otoritenin yokluğunda bile toplumun kendiliğinden oluşmasına izin verir. Locke, toplumun neden olduğu insan doğasının devlet öncesi doğasında, bireylerin bir topluluk oluşturduğunu ve Hobbes bireyleri gibi bağımsız ve agresif varlıklar olarak yaşamadıklarını savunur. Sosyal doğaları, bireylerin bir toplulukta yaşama eğiliminde oldukları anlamına gelir (Tannenbaum & Schultz, 2008, s. 294-295).

Ancak bir toplulukta yaşama eğilimi doğal olsa bile, kendiliğinden bir toplumu sürdürmek yeterli olmayabilir. Bu aşamada, vicdan kapasitesi, yani ahlaki kapasite, insan doğasının bir başka özelliğidir. İnsanlar neyin kötü neyin iyi olduğunu ayırt etme ahlaki yeteneği ile yaratıldı. Doğada kendiliğinden bir toplumda düzen ve istikrar, bireyler sosyalleşebilir ve vicdanı anladığında gerçekleşir. Locke'un bir özgürlük ve eşitlik ortamı olarak tanımladığı doğa söz konusu olduğunda, bireyler savunmasızdır ve birbirlerine vicdanlı varlıklar olarak saygı duyarlar. Bu nedenle, merkezi bir otorite olmamasına rağmen, topluluk hayatı devam eder. Bu ortamda, herkes özel mülkiyet olarak yaptıkları çalışmalarla elde ettiklerine sahiptir. (Tannenbaum & Schultz, 2008, s. 295) Kazandığı arazi, avladığı av ona aittir ve diğerleri ona saygı duyar. Bu yüzden insanlar arasında evrensel sosyal güven var. Locke'un vicdan yeteneği iyi bir Hıristiyan olduğu gerçeğiyle açıklanabilir. Locke için vicdan, Tanrı'nın insan doğasına yerleştirdiği ve bireyin merkezi olmayan bir durumda bile ahlaki ayrımlar yapmasına izin veren bir beceridir (Warburton, 2001, s. 97).

Locke'un doğa durumunu insan doğası ile sunması, kendiliğinden kurulmuş bir toplumun sorunsuz bir şekilde devam edeceği ve gideceği izlenimini vermesine rağmen, Locke, bazı insanların, hatta bir azınlığın bile, vicdanlarını dinlemeden Hobbes bireyleri gibi davrandığını savunuyor. Başkalarının haklarını ihlal eden azınlık grubu ile vicdan sesini duyan çoğunluk arasında ortaya çıkan anlaşmazlık, Locke'un barış ve barıştaki doğal halinin bir savaş haline gelmesine yol açar. Locke'da savaş durumu bireysel birimler arasında değil, azınlık ve çoğunluğu ihlal edenler arasında gerçekleşiyor. Başkalarının haklarını ihlal eden kişilere verilen ceza, işlenen suçla orantılı olmalıdır. Ancak, hakları ihlal edilen kişiler cezai öfke nedeniyle tedbiri kullanamayabilir ve haksız olabilir. Bu durumda, toplum kısır bir döngüye girer ve doğa durumu bir savaş durumuna dönüşür (Locke, 1993, s. 294-270). Locke, çatışma içinde olanlar arasındaki sorunları oldukça çözebilecek tarafsız bir yapı oluşturarak

bu soruna bir çözüm bulur. Bireyler, rasyonel varlıklar olarak, devletin toplumsal düzen ve istikrar için tarafsız bir otorite olduğunu iddia eder ve devleti bir anlaşma temelinde kurar.

Devleti kuran anlaşma, doğa devletinin doğal yasası tarafından tanınan bireylerin haklarının sadece bir kısmının devlete devredilmesinden ibarettir. Özellikle, doğa söz konusu olduğunda, hakların ihlali durumunda herkesin sahip olduğu ancak araçsız hareket edebileceği yargı yetkisi tamamen devlete devredilir. Temel klasik hak ve özgürlükleri devretmeyen bir birey böylece liberter bir "siyasi toplum" kurar. Son olarak, Locke tarafından tasarlanan ve insan doğasına dayanan toplum modeli, hukukun üstünlüğü ile sınırlı bir devlettir. Yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin devredildiği bu devletin amacı, yeni yapısal ortamda bireylerin özgürlük durumunu korumaktır (Locke, 1993, s. 304-310).

1.4.3. Rousseau'nun İnsana Yaklaşımı

Rousseau, hem Hobbes hem de Locke'un edindiği sosyalizasyonu tamamen temizleyemediklerini çünkü sosyal öncesi insan doğasını orijinal formlarında belirleyecek kadar ileri gidemediklerini savunuyor. Bu nedenle, toplumda doğan ve dolayısıyla sosyalleşmeye uğrayan bireylerin özelliklerini keyfi olarak insan doğasının saf ve özgün bir biçiminde sundukları sonucuna varılmaktadır. Hobbes ve Locke'un insan doğasını saf biçimde tespit etmek için insanlığın başlangıcına gitmesi doğru olsa da, yanlış olduklarına inanıyorlar çünkü yeterince geri dönemeyecekler ve tamamen varsayımsal bir zihinsel deney kullanarak doğa durumunu inşa etmek zorunda kaldılar (Rousseau, 2010, s. 88).

Bu nedenle, yapamayacağı şeyi yapmak ve insan doğasını saf ve özgün biçimde tespit etmek için insanlığın başlangıcına kadar geri dönmeye çalışır. Tercih edilen Rousseau yöntemi antropolojiktir ve bu nedenle bilimseldir (Jack, 1978, s. 120). Mümkün olduğunda, tarihçilerin, gezginlerin ve özellikle yeni keşfedilen çalışan bilim insanlarının ilkel kabilelerinin ve Avrupa'ya getirilen bazı sakinlerin davranışlarını gözlemleyen hikayeler kullanıyor (Rousseau, 2009, s. 53). Bununla birlikte, bu kaynaklardan elde edilen veriler Rousseau'nun en ilkel sosyal aşamayı analiz etmesine izin vermektedir. İlkel toplumun önündeki durum aslında Rousseau'nun doğasının gerçek durumudur ve ilkel insan doğası bu ortamdadır. Ancak Rousseau, Hobbes ve Locke gibi bu düzeye ulaşamaz (Einspahr, 2010, s. 440). Toplumun ilk aşamasında insan doğası minimaldir, ancak sosyal etkilere maruz kalmaktadır. Bu sorunu çözmek için Rousseau, ilkel kabileler hakkında elde edebileceği verilere dayanarak, önceki dönemde insan doğasının nasıl görüldüğünü tahmin etmeye

çalışır. İlkel kabileler hakkında bilgi, önceki doğal durum için bir rehber olarak kullanılır. Bu yüzden tamamen varsayımsal olmasa bile, hala bir düzeyde spekülasyon yapmak zorunda. Bu nedenle, bu analiz tamamen tarihsel verilere ve gözlemlere dayanmaz, ancak mevcut topluma dayalı olarak tanımlamaya çalışmanın avantajına sahiptir (Billing, 2013, s. 1). Bu ilk aşamayı bu şekilde belirledikten sonra hem tarihçiler hem de yeni keşfedilen ilkel kabilelerin sağladığı bilgi ve gözlemler sayesinde ilk insan toplumlarının sonuçlarını elde ediyor ve bu süreçte insan doğasının nasıl değiştiğini açıklıyor.

Rousseau, ilk aşamada, insanların kazara ve içgüdüsel karşılaşmalar dışında birbirleriyle hiçbir bağlantıları olmadığını iddia ettiklerinde, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde ve diğer insanlar ve varlıklar için herhangi bir tehlike olmadan yalnız bir gezgin olarak yaşadığını iddia eder. Bu aşamada, bireyin iki ana özelliği vardır: birincisi, amour de soi'ye "kişisel çıkar / kendini sevme" ve Pity'nin şefkat veya merhameti dediği şeyi söyler. Bu iki özellik, bireysel sosyal öncesi aşamada insan doğasının doğal özellikleridir (Rousseau, 2010, s. 84-85). Bu dönemde insan temelde hayvan dünyasıdır. Zihin, bu dönemde bireylerin doğal nitelikleri değildir. Birey ne sosyal bir varlık ne de bir inek. Sosyal değil çünkü yalnız yaşıyor ve topluma ihtiyacı yok (Neumann, 1976, s. 305). Yiyecek ve içecek, barınak ve kendini savunma ile ilgili en temel ihtiyaçları karşılayabilir ve neredeyse diğer tüm hayvanlar gibi içgüdüsel olarak bu ihtiyaçları karşılar (Rousseau, 2010, s. 94-95). Amour de soi bu dönemde bir savunma eğilimi olarak hareket eder. "Kendi varlığını sürdürmek onun tek endişesidir" ve Hobbes'un iddialarının aksine, bireyin ölüm korkusunu gerçekleştirecek zihinsel kapasitesi yoktur. Bu aşamada, bireyin tek korkusu "acı ve açlık hissetmektir ... çünkü hayvan asla ölmenin ne anlama geldiğini anlamayacaktır" (Rousseau, 2010, s. 101-105). Amour de soi kendini savunmak, başkalarına zarar vermeden ihtiyaçlarınızı karşılamak demektir. Bireyin Hobbes'un başkalarına karşı rekabet etme ve başkalarına zarar verme eğilimi yarattığını anladığı anti-sosyal özellikleri yoktur. Doğal olarak kendi durumundadır, çünkü sadece bir toplulukta yaşamaz ve asgari ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarına ihtiyaç duymaz. Kuşağın devam etmesi için gerekli toplantılar hiçbir taahhüt ve iki cinsiyet arasında herhangi bir ilişki olmadan yapılır. Annenin çocuklarına ilgisi içgüdüselidir ve kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir düzeye ulaştıklarında, diğer hayvanlarda olduğu gibi anne ile ilişkiler ortadan kalkar (Rousseau, 2010, s. 127). Bu aşamada, merhamet, başkalarını incitmeme, diğerleri zor bir durumda gördüğünde acı hissetme hissidir.

Rousseau'ya göre, ihtiyaçların minimum olması ve Őekfat ve kendini savunma özellikleri dışında, insan doğasına tamamen zihin, ilgi, mülkiyet, Őan, Őöhret veya saygı gibi eklenmiş hiçbir nitelik yoktur. Dil yok çünkü bireyler yalnız yaşıyor. Dil sadece bireysel etkileşim sonucunda gelişebilir ve bu düzeyde bireyler arasında kalıcı ilişkiler yoktur (Rousseau, 2010, s. 110-112). Karşılıklı iki cinsiyetin nesiller boyu devam etmek için bir araya gelmesine ek olarak, bireylerin karşılaşabileceği neredeyse tek durum aynı kurbanı kovalamak, aynı delikte uyumaya çalışmak gibi durumlardır. Bu gibi durumlarda, yeterince güçlü hissetmeyen bir kişi, hayvanlarda gözlemlendiği gibi bir sonraki av ve mağaraya döner, çünkü bu, tüm hayvanların ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli doğal kaynakların olduğu bir dönemdir (Rousseau, 2010, s. 129). Bu nedenle, kaynaklar için rekabet etmeye gerek yoktur. Rousseau'nun kişisi bir gezgin ne bencil ne de sosyal, utangaç, kendi kendine yeterli, bir gecede yaşıyor ve kendini savunmaya eğilimli, ancak başka birine zarar gördüğünde üzülüyor. Kaynakların mevcudiyeti ve yeterliliği bu dönemde iş birliği gerektirmez veya savaşıya yol açmaz (Rousseau, 2010, s. 107). Rousseau'ya göre bu dönem yüzyıllarca sürmek zorunda kaldı. Doğanın bir parçası olarak, doğada yaşayan ve tüm ihtiyaçlarını karşılayan bir kişi fiziksel olarak güçlü ve sağlıklı bir kişidir. Gelecekte kaygı olasılığı yoktur. Acil ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra tembel bir hayvan gibi bir köşeye çekilir. Bu aşamada, bireyler vahşi bir varlıktır ve eşit olarak yaratılmıştır. Lecercle'a göre, bireyler "eşit insanlar" dır (Rousseau, 2010, s. 53).

Kişi tarafından sınırlı ihtiyaçları olan ilkel bir hayvan olarak tanımlanan birey, Rousseau tarafından tanımlanan doğa durumunun tanımı, Locke ve Hobbes'dan tamamen farklı bir durum ortaya koyuyor: "barış ve insanlık için en uygun durum." (Rousseau, 2010, s. 118). Bu sadece Hobbes ve Locke'un zihin ve vicdan gibi bireye atfettiği, agresif egoizm ve Őöhret gibi olumsuz niteliklerin yanı sıra başkalarını düşman olarak sayan iktidar arzusunun atfettiği bir toplum ürünüdür (Rousseau, 2010, s. 141). Doğadan orijinal topluma geçişin nedeni savaşın nedeni olamaz. Rousseau, yalnız ve âtil bireyleri birbirine yakınlaştıran, iş birliği yapmaya zorlayan ve zaman içinde ilkel toplum biçimini ortaya çıkaran nedenler olarak kıta ayrımı, sel ve deprem gibi doğal nedenlerin olduğunu savunuyor. İnsanlar birbirlerine daha yakın yaşamak ve zamanla iletişim kurmak zorundaydı. Bu durumun bir sonucu olarak, sürüler halinde yaşamaya başladılar ve dil orijinal biçiminde olmasına rağmen oluşmaya başladı (Rousseau, 2010, s. 139-140).

Rousseau, insanların zaman içinde aileler oluşturduğunu ve topluluk yaşamının insan doğasının önemli bir özelliğini etkinleştirdiğini, ancak hayvanları etkinleştirmede iddia ediyor. Bu işlev "yeterlilik" yeteneğidir (Rousseau, 2010, s. 103). Ailenin gelişi ve kısmi ikametgahı ile basit malzemelerden yapılmış aile kulübelere ortaya çıkar. Bu şekilde, özel mülkiyet ve bir sahiplenme duygusu gelişir (Rousseau, 2010, s. 133). Hem ailede hem de diğer ailelerle bireylerin iş birliğini oluşturmaktadır. İnsanlar karşılaştırmaya başlıyor ve bu insanlar için kıskançlık, rekabet ve küçümseme özelliklerine neden oluyor. Rousseau, bu süreç bir kez başladığında, doğal iyiliklerini kısır döngü içinde baskılayan ve onları daha önce gördüğümüz insanlara dönüştüren birçok olumsuz özelliğe yol açtığını iddia ediyor. Kendini savunmayla sınırlı doğal egoizmin yerini "agresif yeni sosyal bencillik biçimi" alır (Garrard, 2014, s. 73).

Sürekli olarak birbirleriyle karşılaşan ve rekabet eden insanlar nihayetinde bir savaş durumuna girerler (Rousseau, 2010, s. 138-141,150). Savaş durumundan en fazla acı çekenler mülkün sahibidir ve topluma herkesin haklarını korumak ve barış sağlamak için bir anlaşma sunar. Bu anlaşma bir devlet yaratır, ancak anlaşma mal sahibi değil mal sahibi olanların yararınadır. Sözleşmeden doğan mülkiyet eksikliğine sahiplik eksikliği de ekleniyor çünkü bu insanlar "özgürlüğü sağladıkları varsayılarak zincirlerine koştular" (Rousseau, 2010, s. 150-153). Sosyal sözleşme, ortak çıkarları korumak için anlaşıldı, ancak gerçekte mülk sahipleri için bir sözleşmedir.

Rousseau'da tarihsel süreçte değişen insan doğası anlayışı açıktır. Başlangıçta iyi olan bir kişi, kıskançlık, rekabet, karşılaştırma, toplumun yaratılışıyla kibir ve özellikle özel mülkiyetin icadı gibi insan doğasını yok eden birçok özellik geliştirir. Rousseau'ya göre, medeniyet adamı hasta bir türdür. Zeki, birçok yeniliği tanıttı, daha rahat bir yaşam elde etti, ancak kısacası barış ve doğal sağlığını kaybetti. Rousseau, bu insanlık dışı niteliklerin kaynağı toplum türünden çıkarılırsa ve yeni toplum yeni bir anlaşma temelinde sonuçlanırsa, bireylerin doğal mallarını da geri kazanabileceklerini ve böylece insan ve özgür bir toplum kurabileceklerini varsayar. Rousseau'nun çözümü, doğası gereği özgür, eşit ve mutlu olan, ancak bu olumlu nitelikleri sahiplik ve azınlık ilkesinin gelişimiyle kaybettiği bireyin tekrar özgür, eşit ve mutlu olacağı yeni bir yapısal ortam veya yeni bir toplum oluşturmaktır. Bu yeni ortamda, insan doğası hastalık durumundan kurtulacak ve iyi durumuna geri dönecektir. İnsan doğasının değişebilir olması böyle bir fırsat verir. Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi"

çalışmalarında bu yeni toplumun özelliklerini açıklıyor. Bu eserin ilk kitabının ilk bölümü şu cümleyle başlar: "İnsan özgür doğar, ama her yerde zincirlenir." (Rousseau, 1994, s. 3).

Yeni toplum, medeni toplumun yarattığı sorunları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Sorunların iki ana nedeni vardır. Birincisi, özel mülkiyet politik gücü kontrol eder. İlk sözleşme, siyasi gücün zengin kontrolü ile sonuçlandı. Bu sorunu çözmek için Rousseau, özel mülkiyeti kaldırmak yerine siyasi güç kontrolünü önlemek istiyor. İkinci sorun, birim inşasına katılmayan ve zengin sınıfın çıkarlarına hizmet eden yasaya dayalı yönetimdir. Bu sorunu çözmek için işletme, kendi çıkarlarını korumak ve yönetmelik oluşturma ve yönetme sürecine doğrudan katılmak için mülkün sahip olduğu azınlık tarafından oluşturulan yasaların hakimiyetinden kurtulmalıdır. Bireyin "ahlaki gelişimi" ve toplam özgürlüğü, gözlemlediği hakların inşasına ve yönetimin uygulanmasına sürekli katılımına bağlıdır. Bu iki temel koşulu karşılayan bir toplum özgür, eşitlikçi ve ahlaki bir toplum olacaktır (Rousseau, 1994, s. 24-35).

İKİNCİ BÖLÜM

2. İKTİSAT BİLİMİ VE HOMOECONOMICUS KAVRAMI

Homoeconomicus kavramı yalnızca klasik dönem için değil tüm dönemler için bir rol model sayılabilir. Her ne kadar belli ölçütler dâhilinde, belli sınırlar içerisinde var olmuş bir kavram gibi olsa da tüm bu okullar için basmakalıp bir kavram olmamış ve her okul ve düşünce bu kavramı kendince yorumlamıştır.

Okulların homoeconomicus kavramına yaklaşımlarını incelemek, homoeconomicusu kavramımıza yardımcı olacaktır.

2.1. İKTİSAT BİLİM ÇEVRESİ

Ekonomi temel olarak ahlaki bir bilimdir, doğa bilimi değil. Hiçbir zaman çeşitli sosyal bilimler olmamıştır; tarih, siyaset bilimi, ekonomi, etik ve yönetim ayrı alanlar olarak kabul edilemez. Sosyal süreç aslında bölünmez bir bütündür. Gerçekler asla saf ve ekonomik değildir. Her zaman daha önemli olan diğer yönler vardır. Ekonomi politikası tüm ülkeler ve tüm tarihsel dönemler için aynı olmayabilir. Bu yüzden ekonomi politik bir tarihsel bilimdir (Milonakis & Fine, 2009, s. 95-110).

Sosyal bilimler, toplumu ve insan davranışını açıklayan bilimler olarak tanımlanır. İnsan davranışını üç düzeyde düşünebilirsiniz (Bögenhold, 2014, s. 205-215).

Doğa ile ilişkisi (İktisat),

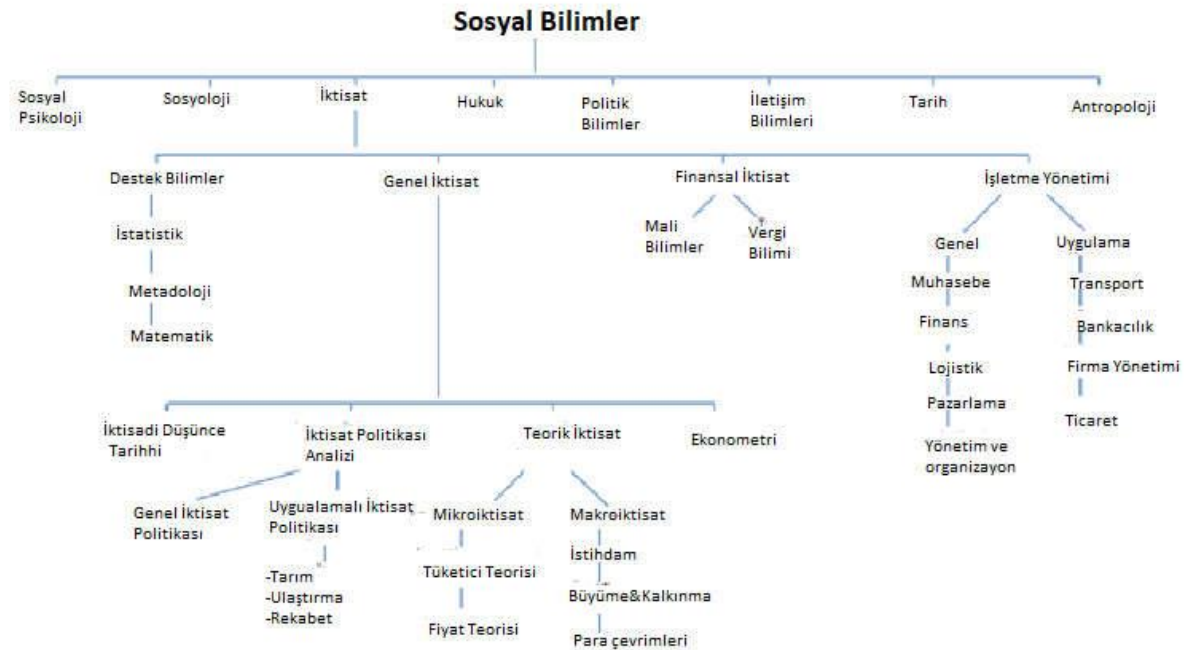
İnsanlarla ilişkisi (Sosyoloji),

Kendisiyle ilişkisi (Psikoloji).

Üçü de gerçek hayattan gelmektedir. Birini diğerinden ayırt etmek zordur. Bu bağlamda ekonomi, psikoloji, sosyoloji, tarih, coğrafya, siyaset bilimleri ve antropoloji sosyal bilimler olarak kabul edilmektedir. Ana akım iktisadın bilim (doğa bilimi), birbirleriyle insan ilişkileri (psikoloji) ve insanlar (sosyoloji) olduğunu savunmak yakın zamana kadar ihmal edilmiştir. Sosyal bilimin teorik araştırması iktisat teorisi ve sosyal teori olarak ikiye ayrılır.

Farklı edebiyatları ve farklı dünyaları var. Ana akım iktisat kitaplarında ve dergilerinde insan davranışının psikolojisi ve sosyolojisi hakkında makaleler bulmak zordur (William, 2013).

İktisat teorisi genellikle Ortodoks Neo klasik iktisattır. Metodolojik bireycilik, araçsal rasyonellik ve güçlü denge kavramlarına dayanır. Ekonomik analiz atom teorisi, rasyonelite, statik teori, piyasa dengesinin temizlenmesi ve kaynak tahsisi çerçevesinde yapılır. İktisat dışındaki akademisyenler, sosyal teorinin gelişimi temel olarak sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi, kültürel çalışmalar, psikoloji ve dilbilimi oluşturur bu çok çeşitlidir ve tek bir temel ilke yoktur. Ekonomik sosyoloji, ekonomik antropoloji, politik ekonomi ve diğer alanlar mevcuttur, ancak çok fazla ilgi görmemişlerdir ve ekonomi dergilerinde yayınlanmamışlardır. Onlar ekonomi arasında değiller. İktisat teorisindeki sosyalleşmenin sonucu; yalıtılmış bir dünya, kendi kendine yeten bireyler, etkilenmeyen bireyler, gruplar, sınıflar, kurumlar içindeki roller, pozisyonlar yoktur. İktisat teorisinde, bireylerin tanımı tercihlerini aşmaz. Tercihlerin oluşumu, tercihler arasındaki karşılıklı bağımlılık, davranışın yapısal faktörleri ve kurumların oluşumu göz ardı edilir (Eren, 2018, s. 99-100).

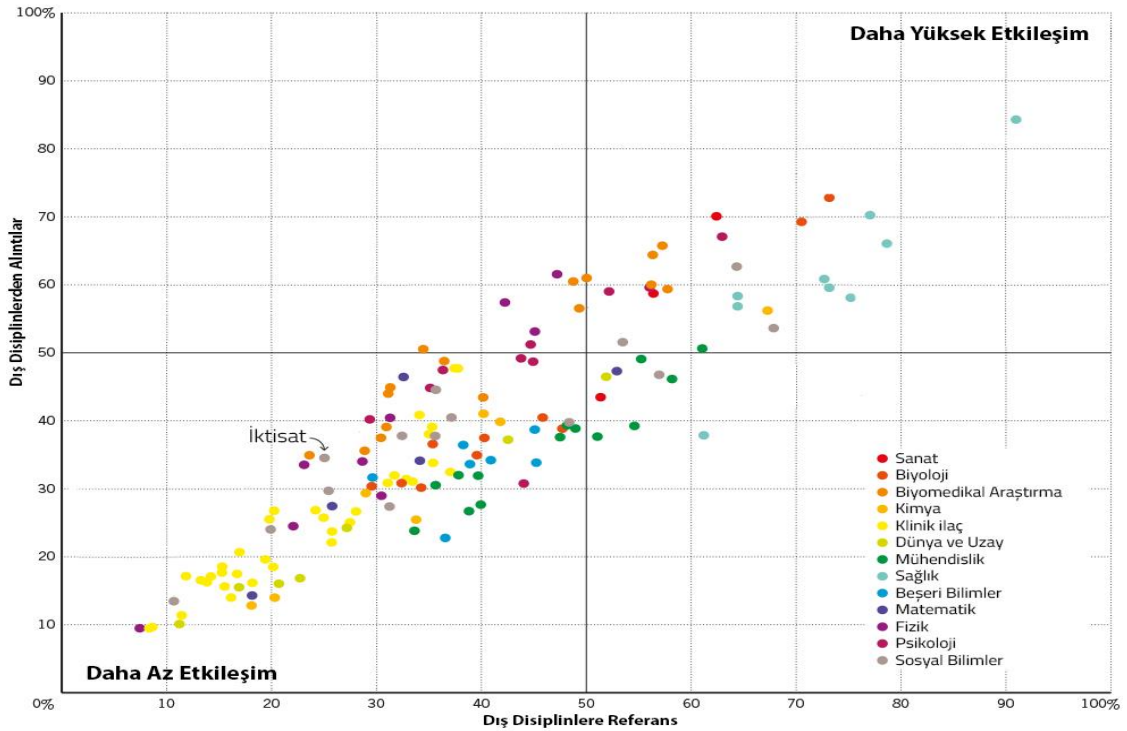

Şekil 1. Sosyal Bilimler (Bögenhold, 2014)

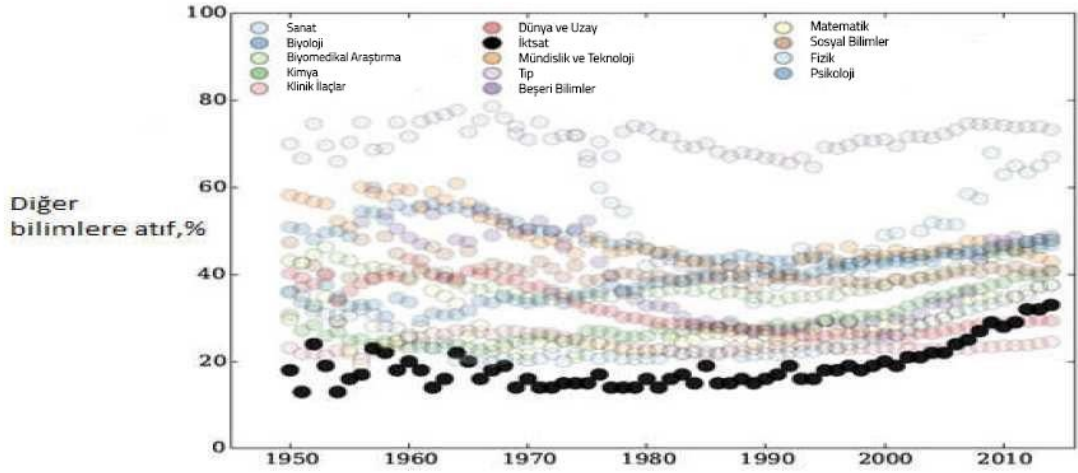
İktisat teorisinin zaman ve zaman sınırı bulunmamaktadır. İktisat teorisi tarihsel durumlara ilgi duymaz ve aynı davranış tüm yerler için de geçerlidir (rasyonel ekonomik konular). Zamanla daha fazla sosyalleşme ve matematik problemlerini oluşturur. Akılcı

olarak, bireysel davranışı en üst düzeye çıkararak şey matematik yoluyla düzenlenir. Ancak, diğer sosyal düzeyler göz ardı edildiği veya veri alındığı için ilişkilendirme doğru şekilde tamamlanamaz. Derlemek, insanlar ve kendilerini ve diğer insanlar arasındaki ilişkiyi göz ardı ederek başarılıdır. Bununla birlikte, mikrodan makroya kadar olan süreçte, etki ve etkileşimi içerir. Organizasyon ve ortaya çıkma iç içe geçmiş kavramları oluşturur (Eren, 2018, s. 100).

Kısacası, iktisat teorisinde başlangıç noktası fiziği veya mühendisliği taklit etmek ve matematiği dil olarak kullanmaktır. Ampirizm ve rasyonalite, doğa bilimlerinin taklit ve taklit çerçevesinde ekonomik metodolojiye egemendir. İktisat teorisinin genel yöntemi, Jevons'un tarih, sosyoloji ve psikolojiyi göz ardı eden ve yüksek düzeyde soyutlamaya sahip olan "matematiksel ekonomi bilim haline gelir" yöntemidir. Bu nedenle, saf bir ekonomi evrensel, genel doğa bilimi olabilir (Bögenhold, 2014, s. 205-215). Ekonominin sosyal bilim yönlerini göz ardı etmek, kapalı disiplinlerin ortaya çıkmasına yol açtı. Şekil 1 ve Şekil 2 grafiklerindeki sonuçlar ekonomi için oldukça dikkat edicidir.

Şekil 2: Disiplinlerarası Atıflar (Noorden, 2020).

Şekil 3: Bir disiplinden diğerine atf yüzdesi (Noorden, 2020).

Genel olarak, ana akım iktisattaki ilginç gelişmeler 1980'den sonra ortaya çıkmaya başladı ve hatta hâkim olmaya başladı. Ekonomi daha disiplinler arası ve çok disiplinli bir bilimsel yöne doğru ilerlemektedir. Modelde, insanlar sosyal insanlar olduğu için sınırlı rasyonalite vurgulanmaya başlanmıştır (Bögenhold, 2014). Bir bakıma sosyologlar ve iktisatçılar tekrar hatırlanmaya başlamış, Schumpeter⁸ ve Weber gibi ekonomilerin bir sosyal bilim olduğunu vurgulamışlardır.

1980'lerde genel denge teorisinin engellenmesi yeni gelişmelere yardımcı oldu ve biyoloji, evrim, tarih ve sosyoloji bir kez daha hatırlandı (Hodgson, 2007, s. 7-25).

Bögenhold, genel durumla ilgili gelişmeleri aşağıdaki başlıklarda özetlemektedir;

1. Kurumsal konumlandırmayı, sistemleri, evrimcileri ve kültürel ve ekonomik gücü güçlendirmek.
2. İnsan araştırması.
3. Bireyler ve örgütsel katılımcılar arasında bir ağ. Bütün bu gelişmeler sosyoloji, tarih, antropoloji ve psikolojiyi içerir (Bögenhold, 2014).

İktisatta sosyal bilimler süreci yeniden ortaya çıkar. İlginç bir şekilde, bu gelişmenin kaynağı "emperyalizmin tersi yönde" değişikliklerdir. Nöro bilim, davranış bilimleri,

⁸ Schumpeter, ekonominin psikoloji, insan davranışı, sosyoloji ve tarih içeren disiplinlerarası bir sosyal bilim olduğuna inanıyordu. (Bögenhold, 2014)

(evrimci) oyun teorisi, grafik matematiği (ağ teorisi), karmaşıklık ve bilgisayar bilimi vb. Değişiklikler ekonomideki sosyal bilimlere katkıda bulunur (Cedrine & Fontana, 2017).

Tüm bu tartışmalara dayanarak, ekonomi daha çok doğa bilimleri tartışmalarında biyolojik bilimlere benzer; Bilimin bir sanat bilimi olduğu, sanatın yönü saf bilimden daha görünür olduğu ve sosyal bilimin gerçeğinin kabul edildiği ekonomiye yaklaşmak mümkün müdür? Görüşümüze göre, özellikle bilişim teknolojileri alanındaki gelişmeler, sorunun yanıtlanmasında çok yardımcı olmaktadır.

2.2. HOMOECONOMICUS

Bireyler olarak sükseli ve ihtiyatlı yaşam arasında sürekli bir çatışma halinde bulunuyoruz. Bu çatışma toplumda kimi zaman ötekileştirme kimi zaman farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır.

İktisatçılar genellikle “ekonomik birey”, “ekonomik düşünen insan”, “rasyonel birey” ya da *homoeconomicus* metaforunun kişileştirilmiş, çok zengin ve etkili karar verme modeli yönünde geliştirmişlerdir. Hem ana akım iktisat hem de heteredoks ekonomistlerin yanı sıra filozoflar ve diğer sosyal bilimci araştırmacılardan gelen eleştirilerle birlikte bu model; birey davranışlarından hükümet politikalarına kadar sayısız yönleri ve yararları olan kavram olarak kullanılmıştır (White, 2004, s. 89).

Homoeconomicus siyaset ve felsefe alanında farklı teorilere yol açmış kavram olarak görülmektedir. Teorilerin geçerliliğini kılmak adına psikolojik temelleri ve dinamikleri oluşturmada *homoeconomicus* bu varsayımların iskeletini oluşturmak için dayanak alınmıştır (Akyıldız, 2008, s. 30).

Homoeconomicus kavramının temelleri Klasik İktisatçılar tarafından atılmış ve Neo-Klasik İktisadın da temellerini oluşturmuştur (Ryan, 2003, s. 245). Kelime anlamı “Homo” insan, “economicus” ekonomiyi ifade etmesi dışında, kıt kaynakları bütçesi dahilinde durumunu veya refahını maksimum noktaya çıkarmaya çalışan birey olarak ifade edilmektedir (Nyborg, 2000, s. 309). *Homoeconomicus* üretici olarak bakıldığında vakit kârını maksimize etme hedefi ve uygulaması olan, tüketici olarak bakıldığında ise imkanları dahilinde maksimum fayda sağlamaya çalışan birey olarak karşımıza çıkmaktadır (Yayla, 2000, s. 100-105).

Bir başka görüş ise *homoeconomicus* kavramının rasyonel düşünceyle özdeşleştirilmesini kapsamaktadır. Buğra'ya göre çıkar kavramı maddi çıkarla ilişkilidir. Bunun nedeni her toplulukta her dönem ekonomik faaliyetleri yönlendiren metanın kişisel çıkar dürtüsüyle hareket eder ve 19. yüzyılın sonuna kadar iktisat zenginlik olgusuyla, bireylerin ve ulusların zenginliğiyle ilgili bir disiplin olmuştur. Ancak bu amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlar arasındaki ilişkiyi bencil bireyin davranışları temelinde inceleyen bir kuramlar ve yöntemler bütünü olma özelliği taşımasını hiçbir zaman yitirmemiştir. Bireylerin rasyonel oluşu, davranışlarında kârını maksimize etme ve faydacı davranmaya en uygun yöntem seçme eğilim göstermelidir. Bu tanım ise *homoeconomicus*'u bu disiplinin merkezi yapmaktadır (Buğra, 2015, s. 14).

Homoeconomicus'a yaklaşımda Buğranın değindiği bir diğer nokta ise *homoeconomicus*'un gerçek bireye yönelmesi gerektiğidir. Bunu toplumsal ve kültürel faaliyetlerin birey kararlarında ve eylemlerinde, sistem tarih ve toplum gibi soyut kategorilere atıfla anlaşılamayacak olması fikrinin daha sağlıklı gelmesidir. “*İnsan ne ister?*” ve “*İnsan isteklerini nasıl gerçekleştirir?*” sorusuna iktisat politikalarının insan ihtiyaçlarını en uygun biçimde gerçekleştirmek amacıyla cevap aradıkları düşünülür. Dolayısıyla bu politikalar geliştirilirken insan amaçlarını ve hedeflerinin çeşitliliğinin dikkate alınmayan yaklaşımların bir noktada tıkanacağı öne sürülür. Bunun anlamı ise iktisadın sınırlarını aşması ve *homoeconomicus* dünyasından gerçek insan dünyasına daha realist bakış açısı edinilmesi gerektiği düşünülür (Buğra, 2015, s. 18-21).

Buğra bireyin *homoeconomicus* kavramında gerçekliğe döndürülmesi taraftarıydı. Bireylerin kriz anında gösterdikleri zıt eğilimleri ve bireyin kendini yenilme ihtiyacına dayanarak savunmaktadır. Çünkü *homoeconomicus*'un bir karakter değil, insan gerçekliğinin bütününe yansıtacak bir tip olduğunu savunması ve bu tipin gerçek dışı olduğu vurgulayan *homoeconomicus* kavramının sınırlarının dışına çıkması gerektiğinin öneminin temel disiplin olarak görülmesini hedeflemektedir (Buğra, 2015, s. 24-25). Ancak bireyi *homoeconomicus* olarak değerlendirmek değil insan davranışlarını *homoeconomicus*'a bağlaması gerekliliği monetaristler tarafından açıklanmıştır. Kurulan sistemler birey davranışını belirleme yolunda tercihler veya zorunlu görülen tercihler olarak karşımıza çıkması olasıdır. Yani birey *homoeconomicus* olarak değerlendirilse ve bunun anlamı kesin olarak ifade edilse, ahlâkî ve onursal duygu erdemli insan olarak bilince ulaşması; bireyin davranışlarının temel noktasına veya temel amacına, öz çıkarları doğrultusunda ulaşabilir.

İktisadın *homoeconomicus* ile alakalı varsayımlarının piyasa davranışlarından kaynaklandığını, ekonominin kendi kurallarında olması birey davranışlarının öz çıkar maksimizasyonuna yönelik hareket etmesinden dolayı tüm verilere sahip olduğu varsayılır (Buğra, 2015, s. 41).

Fakat ahlâk felsefesini ortak paydada buluşturan durum bireyin erdemlik seviyesini ve etken faktör durumundaki bilinç kavramını şekillendiren durumun, bireyin kültürel ve sosyal çevresi olduğundan *homoeconomicus* kavramının tüm her şeyi bilmekten kastını bu kültürel ve sosyal çevre ile sınırlı olduğunu düşünebiliriz. Birey bulunduğu ve gördüğü kültürel-sosyal faaliyetler hususunda bilinçsel deneyime sahiptir ve bu ölçüde kara mekanizması işlemektedir. Sahip olduğumuz kadarını biliriz ve sahip olduğumuz bilgiler dahilinde karşılaştırma yaparak yeni varsayımlar üretebiliriz. Jared Diamond'ın araştırmalar üzerine gittiği Papua Yeni Gine'de bulguları ve öğrenimlerini açıklamada belirttiği üzere bu bölgelerde bulunan bireylerin Avrupa ya da bir başka kıta veya topluluktan geri olmasının sebebi bilgi birikim veya tüm bilgilere sahip olmayışları değil tamamen buldukları ortam ve coğrafi durumları olmuştur (Diamond, 2013).

Diamond'un buradaki aktarımı bulunduğumuz bölgede kültürel ve coğrafi şartlara bağlı olarak bilgi birikim elde ederiz. Bir Avrupalı Papua Yeni Gine gibi bir yerde oranın yaşayış ve kültürüne hakim olmamasından dolayı o bölgede rasyonel kararlar veremeyebilir. Tıpkı Papua Yeni Gine'li bir bireyin Avrupa da rasyonel karar veremeyeceği gibi.

2.2.1. HOMOECONOMICUSUN KÖKENİ

Homoeconomicus'un kelime kökenine bakmamız dil kullanımını araştırmak önemli olacaktır. Evrim teorisi ifade edilirken bireylerin gelişim aşamaları belli kelimelerle açıklanmıştır. Buna örnek olarak Homo Sapiens verilebilir. “*Homo*” insan olarak ifade edilir ve “*sapiens*” zeki olarak nitelendirilir. İnsan cinsinin zeki türü olarak anlandırılmaktadır. Avrupa ve Batı Asya'da bulunan insanlar için “*homoneandetalensis*” adı verilmekteydi *Neandetalensis* vadisi insanını belirtmek için kullanılmıştır. Doğu Asya için *homoerektus*; Doğu Afrika insanı için *homorudolfensis* denilmektedir (Harari, 2015).

Fakat bölgedeki bireylerin kaynaşarak yeni gelişmiş birey oluşturmaları bireylerin fiziksel özelliklerinden ziyade zihinsel özellikleri ile tanımlanmasının yolunu açmıştır.

Adam Smith'in bu duruma yaklaşımını diğer insanların bencilliğine seslendirdiğimiz konusunda yaptığı benzetme ile oluşturduğu savunulmaktadır. Smith'in ifadesi ile "yemeğimizi, fırıncının ya da biracının iyilikseverliğinden değil kendi çıkarını gözetmesinden sağlarız" (Smith, 2016, s. 16) ifadesi ile *homoeconomicus* kavramının temelleri oluşturulmuştur.

Bununla beraber "*economicus*" kavramı ilk olarak Ksenophon (MÖ 431 – MÖ 356) tarafından "*Oikonomikos*" adlı eserinde kullanıldığı görülmektedir. Sokratesin öğrencisi olan Ksenophon (Xenophon), Sokratik diyalog şeklinde ifade ettiği bu eserde ev idaresi konusunda durmuştur. "*Oikos*" ev anlamına gelmekte, kadın ve erkeğin iş birliği içinde ev yönetim biçimini ve kadının görevlerini ifade etmiştir. "*Oikonomikos*" ile ev idarisi ve ev yönetimi üzerinde duran Xen bu konuda yazılmış ilk didaktik ve derli toplu eser olarak ortaya çıkmaktadır (Pomeroy, 1995, s. 214-216).

Homoeconomicus hakkında ana akım iktisatçılar tarafından yayımlanmış birçok eser bulunmaktadır. Ancak ilk kullanım zamanlarına bakıldığı vakit *homoeconomicus* kavramı 1889 yılında Maffeo Pantaleoni'nin *Principii di Economia Pura* isimli eserinde görülmektedir. Devam eden çalışmalar tesadüf veya o dönem için popüler gibi yorumlanabilir, 1888 yılında John Kells Ingram'ın yayımladığı *A History of Political Economy* eserinde görülmektedir. Diğer bir kullanım ise Politik İktisatçı ve Alman yazar Karl Heinrich Rau (1792-1870) tarafından 1826 yılında yazılan ve Xen'in kavramına yakın anlamlar içeren *Grundsätze der Finanzwissenschaft* isimli eserinde kullandığı "*oeconomicus*" olarak bilinmektedir (O'Boyle, 2007, s. 332-333).

2.3. OKULLARA GÖRE HOMOCONOMICUS KAVRAMINA YAKLAŞIM

Klasik iktisattan günümüze kadar geniş kapsamlı etkiye sahip çeşitli okulları incelerken, rasyonalite varsayımları birçok iktisat okulunun temel varsayılmıştır. Bazı iktisat ekolleri, rasyonel varsayımları temel varsayımlar olarak tanımlamışlar ve bu varsayım üzerine kendi teorilerini oluşturmuşlardır. Öte yandan, bazı iktisat okullarının tartışılan hipotezleri eleştirel ve şüphecî bir bakış açısıyla ele aldığı görülmektedir.

2.3.1. KLASİK İKTİSAT VE HOMOECONOMICUS

David Hume “Para iktisadi sistemin işleyişini örten bir gerçekliktir. Arz ve talep dengeye geldikten sonra para stokunun hiçbir kıymeti yoktur” der. Ardından klasik okul 1776 yılında yayımlanan “Milletlerin Zenginliği” ile başlamış Neo Klasik döneme kadar 95 yıl devam etmiştir (Bocutoğlu, 2016).

Öncüleri; ahlâk felsefecisi ve günümüz tabiriyle toplum bilimci Adam Smith, genellikle vergi ve vergi politikaları ile ilgilenmiş, borsa komisyonculuğunun ardından İngiliz Parlamentosu’na üye olarak seçilmiş D. Ricardo, rahiplik ve üniversite hocası yapmış, nüfus ilkeleri üzerine yazılar yazmış Thomas R. Malthus, bir üretici ve üniversite hocası olan, faydacılık kuramı görüşleri ile ön plana çıkan J. B. Say olmuştur (Kazgan, 2016).

2.3.1.1. Adam Smith’in Homoeconomicus’a Yaklaşımı

Adam Smith Klasik iktisadın kurucusu olarak anılmasının yanı sıra insanın özgürlüğüne kavuşacağı inancının “insan karakter” yani inşa duygu ve yaklaşımları ile ilgili olduğu kanısındadır. İnsan karakterinin eğitilebileceği düşüncesiyle beraber akli değil duyguları insan merkezine koymaktadır. Fakat bunun tek başına “toplumsal uyumu” sağlamayacağını düşünerek ilahi gücün yaşam dinamiklerine yaptığı müdahaleyi açıklamak için “görünmez el” kavramını kullanmıştır (Heilbroner, 2019).

Adam Smith bunun yanı sıra duygudaşlığın üzerine durmuştur. “İnsan Karakteri” ve homoeconomicus kavramının şekillenmesinde bu ortak payda ahlâkî önem arz etmektedir. Bu durumu “...bizi ve duygularını yargıladığımız kişiyi etkileyen nesnelere göz önünde bulundurduğumuzda ikimizin duyguları arasındaki ahengi ve dengeyi koruyabilmek bir kat daha zorken aynı zamanda muazzam derecede önemlidir” der (Smith, 2018, s. 30). Diğer bireylerin bize, bizim diğer bireylere yaklaşımımızı, karşımızdaki birey açısından değerlendirmemiz gerektiğine inanan Smith insan tabiatı gereği başkalarına sempati duymasının hiçbir zaman olaydan birincil olarak etkilenen bireyin hissettiği tutkuları tamamıyla idrak edemeyeceğini de ifade eder (Smith, 2018, s. 31).

Adam Smith bir klasik iktisatçı olarak homoeconomicus’a yaklaşımını ve değerlendirmesini; düşünceleri itibariyle açıklayabiliriz. Homoeconomicus bireyler Smith’e göre ahlâkî değerleri taşıması gerekir.

Bu ahlâkî duygular; bireylerin karşılıklı duyulan sempatinin hazzı ile kendi hislerimiz arasındaki ahenge ve ahenksizliğe bakarak ahlâkî olma değerlendirmesi yapabilmesini oluşturur. Bunun kaynağı ise beden ve zihnin yaşadığı hususi değişimden veya toplumsal ilişkilerden kaynaklanır (Smith, 2018, s. 41-62). Üzüntüye karşı hissettiğimiz sempatinin mutluluktaki an kadar şiddetli olmaması buna bir örnektir (Smith, 2018, s. 67).

Adam Smith seçkine ve zengine tapıyor olmanın, fakirleri veya sosyal statüsü düşük bireyler hor görmek ve/veya onları görmezden gelmenin ahlâkî duygularımızda yarattığı erdemsizliği yol açmakta ve toplumsal bütünlüğü yozlaştıracağını ifade eder (Smith, 2018, s. 90-95). Minnet ve kabahat mefhumu ise; bireylerin durumda minnettar olmasını sağlayanların ödüllendirilmeyi, öfke uyandıranlar ise toplum tarafından dışlanmayı hak eder (Smith, 2018, s. 100). İyilik eden birinin hal ve hareketlerini tasvip etmiyorsak bu kişinin kendisine iyilik edene hissettiği duyguya sempati duyamayız (Smith, 2018, s. 106). Bu durumun nedeni ise işe yarar görünmenin insanların karakterlerine ve eylemlerine sağladığı güzellik ile bu güzelliğin algılanmasının ve onaylanmanın özgür ilkelerinden biri olarak kabul ediliyor olmasıdır (Smith, 2018, s. 272).

Kısacası homoeconomicus kavramı Adam Smith için ahlâkî erdemliğe ulaşmıştır. Rasyonel olmanın şartı da bu ahlâkî erdem olmuştur.

2.3.1.2. Jean-Baptiste Say'ın Homoeconomicus'a Yaklaşımı

Klasik okulun bir diğer önemli ismi Jean B. Say'dır. Bilindiği üzere Say "*her arz kendi talebini yaratır ve üretilen her mal mutlaka satılır*" demektedir (Bocutoğlu, 2016, s. 108). Yani Say'a göre ekonomide hiçbir zaman talep sıkıntısı yaşanmayacaktır.

Fakat tüm ekonomik krizlerin talep yetersizliğinden meydana geldiği bilinmektedir. Say bu durumun oluşmasına önlem için ise "*paranın geçerli olduğu ekonomiyi*" göstermiştir. Bu varsayım çağı açısından uygun olmaktadır (Bocutoğlu, 2016, s. 109). Piyasada üretilen her mal o dönem için zorunlu ihtiyaç (minimalist düzeyde) ya da üretilen mallar piyasa ve bireyler için yeni ürün olacaktır.

Say'ı homoeconomicus kavramını değerlendirmede, homoeconomicus bakış açısını anlamada yorumlayacak olursak bu yaklaşım tasarruflar ile ilgili fikirleri olacaktır.

Tasarruflar bireylerin harcamaktan vazgeçtiği mübadele aracını ifade etmede kullanılır. Say bu durumu “..her tasarruf, ister üretken bir biçimde olsun ister üretken olmayan biçimde olsun mutlaka harcanır ve tüketilir. Tasarruf edilmiş şeylerin yeniden yatırılması veya üretken istihdama dönüştürülmesi koşuluyla, hiçbir tasarruf hareketi tüketimi azaltmaz” der (Say, 2001).

Çünkü Say’a göre bireylerin istediği şey para değildir. Paranın sağladığı ürünlerdir. Yani Say tüm bu teorileri bireylerin rasyonel davranış sergilemesi durumunu temel alarak oluşturmuştur. Aşırı bir üretim veya uygunsuz bir tüketim anlayışı tüm sistemi bozacağı aşıkardır.

2.3.1.3.David Ricardo’ın Homoeconomicus’a Yaklaşımı

İyi bir mali düzeye sahip olan Ricardo zamanını sosyo-ekonomik konulara çözüm getirme uğraşlarıyla bilinmektedir. Adam Smith’in yazmış olduğu “*milletlerin zenginliği*” kitabını uzun yıllar sonra olmuş olsa dahi etkisinden uzun süre kalmıştır. Bu dönemde meydana gelen önemli ekonomik olaylara da şahitlik etmiştir. Nüfus, dışarı göçlere rağmen yine de artış gösteriyor, yine de buna rağmen ülke kendi besin ihtiyacını karşılıyor ve gıda maddesi ihraç etmekteydi (Savaş, 2000).

Ricardo “soyut” bir metodoloji kullanmıştır. Smith bu konuda zaman arası geçişler kullansa da (eski veya güncel konu örnekleri) Ricardo soyut unsurlar ve soyut ilişkiler kullanmaktadır. Bu nedenle Heyek’in “*makroekonomik teoriler gelecekteki belli durumları erken algılamamıza yardımcı olduğu ölçüde kıymetlidir.*” Eleştirisine uğramıştır (Hayek, 1967).

Ricardo bu sorunun cevabı üzerine çalışmalarda bulunmuştur. Bu durum Ricardo’yu Adam Smith’in ikamesi gibi yansıtmış olsa da amacının Smith’in düşüncelerinin yansıtmak değil Smith’in değinmediği noktalara değinmek olduğunu belirtmiştir (Denis, 1974).

Ricardo’nun en önemli düşüncesi ise mallar arası değişim kıymeti olmuştur. Malların üretiminde kullanılan sermaye Ricardo’ya göre üstün ve uzman olan ülkelere üretmelidir. Bunu kıtlıktan doğacak durgunluğun çıkış yolu olarak belirtmektedir. Böylelikle marjinal verimliliği açıklamaya çalışmıştır (Ricardo, 2015).

2.3.1.4. Thomas R. Malthus'in Homoeconomicus'a Yaklaşımı

On yedinci yüzyılın sonlarına doğru gelişen sanayi devrimi ile birlikte artan işsizlik sorununa Malthus'un katıldığı iki tartışma vardır. Bunlardan ilki artan sanayileşme ve şehirlere göçün yarattığı fakirleşme ve ikincisi ise bu fakirliğe bir çözüm bulma çabalarıydı. Bu durumdan çıkmanın yolu ise işsizliği azaltmak ve asgari bir yaşam standardı oluşturmak olarak görülmekteydi. Bu durum çerçevesinde o dönem için iki yasa konusunda tartışmalar ilerlemiştir. Bunlardan birincisi *fakir yasaları* olmuştur. Fakir Yasaları o dönem için asgari ücret kavramına yakın bir tanıma sahipti. Fakir yasaları o dönem için yumuşatılmış ve minimum ücret ekmek fiyatları ile sabitlenmiştir. İkinci tartışma ise tahıl yasaları olmuştur. Bu yasa tam olarak "*laissez faire*" karşıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. İthal edilen tahıla gümrük vergisi koyarak ve ithal tahılın minimum fiyatını (taban fiyat) belirlemeye yönelik olmuş, o dönemki üreticileri koruyucu bir politika olarak çıkmıştır (Bocutoğlu, 2016, s. 77).

Bahsettiğimiz bu sanayi gelişiminin etkisiyle üretim hızlanmış ve emeğe talep azalmıştır. Bu durum ise ücretlerin düşmesine neden olmaktadır. (Blaug, 1997)

Artan nüfus ve işsizlik ile mücadelenin olduğu bu dönemde Malthus'un ileri sürdüğü teoride besin maddelerinin aritmetik olarak artarken, insan nüfusunun örüntülü olarak artmaktadır. Bu durum sonucunda dünya nüfusu çeyrek asırda bir dünya ikiye katlanacaktır. (Malthus, Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme, 2018) Yani besin kaynakları 1,2,3,4... olarak artarken nüfus 2,4,8,16,32 şeklinde artmaktadır. Fakat burada önemli olan faktör ise besinlerin çeşitliliği ve türevleridir.

Malthus bu durumun ileride kıtlığa yol açacağını düşünmekte ve bu durumu önlemek için evliliklerin geç yapılması, doğum sayısının kontrol altına alınarak planlı işlemek olduğunu belirtmiştir. Fakat bu durum kısıtlamalara yol açacak bir durum olduğundan ahlâk dışı olarak ifadelerine devam etmektedir (Glass, 1959). Bir durum daha Malthus için önem arz etmektedir. Bu durum homoeconomicus kavramını açıklamada ileride kullanacağımız bir açıklamayı destekler niteliktedir. Malthus "*.....beslenme insanın var olabilmesi için zorunludur*" der ve ekler "*bir ikincisi ise cinsiyetler arasında olan tutkudur*" sözüyle devam eder (Malthus, 2017).

2.3.2. SOSYALİZM VE HOMOECONOMICUS

Sosyalizme inmeden önce heterodoks kavramını incelemekte fayda olacaktır. Dini anlamı dışında ekonomi alanında da kullanılan heterodoks kelimesi geleneksel yöntemlerden farklı yöntemleri ifade etmektedir (Eğilmez, 2019).

Heterodoks yöntemlerden kabul edilen sosyalizm bilimsel olarak Karl Marx tarafından kurulmuştur. Çağının filozoflarından Geory Hegel'in etkisinde kalan Marx hukuk okulu sonrasında başladığı felsefe ve tarih öğreniminin ardından kendini *ateist* ve *materyalist* olarak ifade etmiştir. Geory Hegel'in akılcılık (rasyonalizm) karşıtı görüşlerini benimsemesi Marx'ı ilk önceleri "*yüksek eleştiri*" diye bilinen yöne sürüklemiştir (Savaş, 2000, s. 469).

Sosyalistler *homoeconomicus* kavramına klasiklerden farklı bir biçimde yaklaşmışlardır. Öncelikle klasiklerin *çıkâr uyumu* olarak aşamalandırdığı durum reddedilmiştir. Sosyalizm savunucularına göre sınıflara bölünmüş bireylerin çıkarları diğer sınıf bireylerinden farklıdır. Ortak çıkar durumu olmamaktadır. Bir diğer karşı çıkış ise *laissez-faire*'e karşı olmuştur. Sosyalizme göre hükümet işçi sınıfının en önemli temsilcisi ve savunucusudur. Devlet bireyler ve sınıflar arası birey adaletini sağlamalıdır. Bir başka eleştiri ise özel mülke olmuştur. Fakat en önemli ve ahlâkî eleştiri Klasik İktisadın *homoeconomicusuna* karşı yapılmıştır. Klasik iktisadın temel aldığı kendi çıkarlarını düşünen (öz çıkar) insan, ahlâkî olarak geliştirildiği takdirde paylaşmak gibi yüksek insani değerlere ulaşabilmektedir (Bocutoğlu, 2016, s. 122).

Yani Sosyalizm'in insan yaklaşımı ve insanın ahlâkî olgunluğu sağlamanın şartı paylaşım için gönüllü ahlâkî kriterleri taşımasıdır. Bireyin paylaşımından uzak davranması bireyin erdemsel yoksulluğu olarak görülmektedir.

2.3.3. NEOKLASİK OKUL VE HOMOECONOMICUS

Neo-Klasik İktisat Klasik İktisadın devamı niteliğindedir. Mikro anlamda klasik iktisada fayda, marjinal değer, bölüşüm gibi kavramlar getirirse de makro anlamda klasik iktisadın yapı taşlarını kullanır (Özgüven, 1992, s. 220-227).

Neo-Klasik İktisatta matematik kullanımını; insan karmaşık yapısını daha anlaşılır kılmak için *homoeconomicus'a* indirgenmiştir. (Demirel, Nöroiktisat ve Güven: Temel Makroekonomik Göstergeler ve Güven Düzeyi Arasındaki Nedensellik İlişkileri, 2018) Neo-

Klasik okul bu bağlamda; faydacılık, rasyonalizm, marjinalizm ve yöntemsel bireycilik gibi tanımlamalar üzerinden ilerlemiştir (Eren & Sarfati, 2011).

2.3.3.1.Faydacılık

Faydacılık teorisine göre bireyler olumsuz durumdan uzaklaşır ve kendilerine haz sağlayacak şekildeki durumlara yönelirler. Bu sayede tüm bireyler haz duyacakları ve bireysel hazlarını yükseltecekleri için bu durum toplumsal faydayı en üst seviyeye çıkartacaktır (Özel, 2019).

2.3.3.2.Yöntemsel Bireycilik

Yöntemsel Bireycilik ile toplumsal olguların ve toplum dinamiklerinin bireylerin eylemlerine indirgeyerek yorumlanmasını oluşturmayı ifade etmektedirler (Güveloğlu, 2001, s. 171-182).

2.3.3.3.Marjinalizm

Marjinalist bakış açısı ile bireylerin tüketilen mal miktarının artması ile o mala duyulan hazın azaldığı ifade edilmektedir (Dudu, 2014, s. 25-38). Bu ifade klasik iktisatta yer alan *her arz kendi talebini yaratır* felsefesinin devamı niteliğinde olmuştur.

2.3.4. NEOKLASİK İKTASADIN HOMOECOMICUSA YAKLAŞIMI

Neo-klasik okulda kaynakların israf edilmeden tam ve etkin bir biçimde kullanılması ve marjinalizm, faydacılık gibi ekollerin ışığında insan davranışlarının rasyonel olduğu ileri sürülmüştür (Demirel & Artan, 2016).

Rasyonel birey ile ifade edilen; öz çıkar ve deneyimlere göre hareket eden bireydir. Yani yapılan tercihler ve verilen kararlarda tutarlı olmayı ifade eder. Bireyler kendi yararına sonuçlar üretmek için mantık kurallarına uygun, deneyim ve tecrübeleri ile uyumlu bir biçimde karar vermektedir. Bu durumda rasyonel olmak duygularının yönlendirmesinden ziyade mantık kurallarına uygun tutarlı davranış sergileyen ve olgular arasında sebep-sonuç ilişkisi arayan, istek veya beklentilerine haklılık kazandırmaya çalışan bireyleri oluşturur (Demir Ö. , 2013).

Başka bir ifade ile kullanılacak olursa *homoeconomcus* kavramı rasyonel bireyin özel adı olmaktadır (Demirel & Artan, 2016, s. 84).

2.3.5. KEYNESYEN İKTİSADIN HOMOECONOMICUSA YAKLAŞIMI

Homoeconomicus kavramına fazlasıyla Klasik ve Neo-Klasik okullarda denk gelmekteyiz. Bu kavram daha çok “*laissez-faire*” görüşünü ifade etmekte dayanak olmuştur. Günümüze uyarlandığında *homoeconomicus* minimalist görüşe sahip bireylerdir. Bu minimalistlik rasyonel bir oluşum olarak yorumlanır.

1900'lü yıllara gelindiğinde artık teknolojinin hızlanması ve ürün yelpazesinin genişlemesiyle insanlar pek de alışık olmadığı minimalist değerlere uzak üretim anlayışı ile bir ara döneme giriş yaptılar. Bu dönem Keynesyen İktisadın 1929 Buhranı ile birlikte Klasik İktisadın yetersiz kaldığı düşüncesi ile ortaya çıkan bir akım olmuştur.

1929 Buhranı veya 1929 Bunalımı ile birlikte yaşanan kriz ilk defa işsizlik ve enflasyonun bir arada görülmesini sağlamıştır. Bu durum yine bir kavramının (stagflasyon) oluşmasına neden olmuştur. Bu dönem farklılıklar ile beraber minimalistlikten uzaklaşan bireylerin davranışları sonucu oluşan krizin, Klasiklerin temel dayanak noktası olan *homoeconomicus* kavramının temellerini sarsmıştır (Karabıyık, 2016).

J. M. Keynes'in Klasik Okul ve Neo-Klasik Okulları reddederek 1929 buhranına Keynesyen modeli çözüm olarak sunmuştur (Şeniğne, 2011, s. 11). Keynes teorilerinde karma ekonomik düzeni kullanmıştır. Bu yöntem o dönem için buhrandan çıkmaya yardımcı olmuş ve II. Dünya Savaşı bitiminden (1945) 1973 Petrol Krizine kadar en etkili dönemini yaşamıştır (Şeniğne, 2011, s. 12).

Ayrıca Keynesyen modelde ekonomi *tam istihdam* düzeyinde olmadığı *eksik istihdam* durumunda dengede olacağı belirtilmiştir. Bu durum için emek talebinin oluşması gerekli görülmektedir. Eken talebinin oluşması ise reel ücretlerin düşürülmesine bağlanmıştır. Fakat sendika ve bireylerin olumsuz tutum sergilemesi ile ücretlerin aşağı yapışkan olması nedeniyle devlet maliye politikaları ile ekonomiye müdahale etmesi zorunlu görülmüştür (Fischer, Dornbusch, & Startz, 2016).

Keynesyen Modele göre; ekonomiyi tam istihdama götürecek oluşumlar mevcut değildir. Görünmez Elin dahi ekonomiyi tam istidam düzeyinde tutması mümkün değildir ve ekonomi daima tam istihdam düzeyinde dengede olmamaktadır. Bu nedenle dengeden uzaklaşmalar olduğunda devlet tarafından müdahaleler şarttır. Sonuç olarak “*laissez-faire*” politikaları tutarsızdır. AS ve AD oluşan dengesizlikler devletin mali politikaları ile düzenlenebilir (Aktan, 2004).

Homoeconomicus kavramı denge kavramını beraberinde getirmiştir. Fakat Keynes’in ekonominin eksik istihdamda dengede olduğu varsayımı ve sorunun talep yetersizliği olarak görmesi o dönem için *homoeconomicus*’un fenomenliğini yitirmesine yol açmıştır (Şeniğne, 2011, s. 14).

Bu durumda Keynesyen model klasik iktisada karşı duruşu ile *homoeconomicus* kavramını da bir yerde çürütmüş gibi görülmektedir. Aslında Hüseyin Akyıldız’a göre emek talebini reel ücret olarak sayması ve emek arzının ise ücretlerin fonksiyonu olarak nitelendirmesi işçi seçimi konusunda işverenin rasyonel davrandığının kanıtı olmaktadır. İşçilerin bu durumda para yanılgısı yaşayacak olması rasyonellikten ya da *homoeconomicustan* sapma olarak nitelendirilmektedir. Yani politika yapıcıları maliye politikaları ve para politikaları ile toplumsal düzenlemelerde bulunarak rasyonel davranırken bireyler rasyonellikten uzak davranış sergilemektedir (Akyıldız, 2008).

Ancak bireylerin rasyonel davranışları bulunduğu sosyal ve kültürel bilgiler dâhilinde gerçekleştiğinden, bireyler; bildikler ve tecrübeleri çerçevesinde *homoeconomicus* kavrama uygun davranış sergilerler. Bireyler gelecek kaygısı ile hareket ettiği için; Keynesyen modelin kurulması ile sonuçlanan anti minimalist yaşam sonrası yeniden oldukları noktaya, yani yaşam standartlarını yükseltecek davranış sergileme aşamasına geleceklerdir.

2.3.6. NEO-KEYNESYEN İKTİSAT OKULU VE HOMOECONOMICUS

J. M. Keynes’in ana akım iktisadın bazı ilkelerini reddettiğini ve iktisat konusunda büyük bir devrim yaptığı kabul edilmektedir. Klasik, Marjinaslit ve Neo-Klasik geleneği Klasik İktisat başlığı altında toplayan Keynes bu akımların temel kurallarına ve varsayımlarına karşı çıkmıştır. Fakat analizlerinde Neo-Klasik İktisadın bazı varsayımlarını kabullenmiş ve teorisinde kullanmıştır (Bocutoğlu, 2016, s. 268). Keynesyen teoriyi Klasik İktisadın devamı olarak gören ve Keynesyen İktisattaki eksiklikleri gidermek adına birleşen

bir grup olarak Neo-Keynesyen İktisat ortaya çıkmıştır. Teori temelleri enflasyon ile işsizlik arasındaki ters yönlü ilişkinin var olduğunu gösteren Phillips Eğrisi üzerine kurmuştur (Şeniğne, 2011, s. 14).

Keynesyen politikaların stagflasyon yaratmasıyla beraber Neo-Keynesyen İktisat grubu önem kazanmaya başlamıştır. Bireylerin adaptasyon sürecinde (bilinçsiz hal) yanılmış olsalar dahi uzun dönemde rasyonel davranacakları ve *homoeconomicus* varsayımına uygun ilerleyecekleri ifade edilmektedir (Akyıldız, 2006, s. 8-12).

Neo-Keynesyen iktisatçıların *homoeconomicus* 'a dönelecektir görüşü bize dönemlerin iyi incelendiğinin kanıtıdır. 1929 Buhranına yol açan tüketici davranışları her ne kadar rasyonel görülme de yaşanan her an tüketici bilinç düzeyi gereği bireyler rasyonel davranış göstermektedir ve bu duruma göre hareket etmektedir. Davranışlarının sonucunu bilinç düzeyi gereği kaldıramayan veya öngöremeyen bireyleri bilinç düzeyine göre o an rasyonel davranmaktadır.

2.3.7. MONETARİST İKTİSAT VE HOMOECONOMICUS

Keynesyen İktisada tepki olarak doğmuş ve Keynesyen iktisadın üzerinde durmadığı para politikası üzerinde çalışmalar yapmışlardır.

Akımın öncüsü ve kurucusu olan Milton Friedman bu durumu “*Keynes ve o dönemki iktisatçılar, 1929 Bunalımının para otoritelerinin uyguladığı agresif genişletici para politikası yüzünden gerçekleştiğine inanmaktadır. Para otoriteleri ellerinden gelenin en iyisini yapmışlardır. Fakat çalışmalarımız, gerçeğin tam tersi olduğunu göstermektedir. Uygulanan sıkı para politikaları para arzının düşmesine neden olmuştur. Bu krizin nedeni para politikasının yetersizliği olmamış, yanlış uygulanması sonucu para politikasının negatif gücünün etkisi olmuştur*” demektedir (Bocutoğlu, 2016, s. 291).

Keynesçi iktisadın yaraladığı Neo-Klasik iktisadın temelleri yeniden sağlamlaştırılmaya başlanmıştır. Monetaristlerin Neo-Klasik Akımı güçlendirme çabalarının nedeni pek tabi ki devlet müdahalelerinin kimi zaman kötü sonuçlar doğurma olasılığının olması yüzündendir. Monetaristlere göre ekonomi küçük istisnalar dışında, kendi kendini ayarlamaya ve düzenleme gücüne sahiptir. Bu görünmez el kavramının bir değişik versiyonudur (Bocutoğlu, 2016, s. 293).

Monetaristler birey davranışlarını açıklarken eğildikleri nokta rasyonel davranış olmuştur. Çünkü *monetaristlere* göre bireyler FGS değişimleri önceden tahmin yürütmeye çalışacak ve gelecekte oluşabilecek durumların senaryolarına o günden hazırlanacaklardır (Tunca, 2011). Bu teoriye göre bireyler önceki dönem tecrübeleri ile gelecek dönem Fiyatlar Genel Seviyesi üzerinde tahmin yürütülmesine imkân sağlayacaktır (Fischer, Dornbusch, & Startz, 2016, s. 481).

2.4. ADAM SMITH'IN YAŞAMI VE ÇEVRESİ

XVIII yüzyıl düşünce akımları açıklanmadan önce bu düşünce akımlarını olgunlaştıran süreç üzerinde durulması yararlı olabilir. On sekizinci yüzyıla gelirken insan bilinçaltına etki eden sistem ve düşüncelerin homoeconomicus kavramının modellenmesinde önemli olduğu bilinmektedir.

Orta Çağ'da Avrupa'yı düşünsel olarak saran skolastik düşünce homoeconomicus kavramına yaklaşımında ilk durak olarak kabul edilir. Genel çerçeveden bakıldığında zaman bir geçiş aşaması olarak nitelendirilebilecek olan Orta Çağ siyaseti ve sosyal hayatı kral, kilise ve feodal beyler arasında baskıcı anlayışı getiren çatışmalara neden olmaktadır. Bu nedenle, çatışmaların bir sonucu olarak görülen skolastik düşünce yapısı halkın bilimden uzaklaşmasına; önceliğini her canlı gibi yaşamını sürdürmeye çalışmasına neden olmuştur.

Dönemin kötü şartları ve kamuda oluşturulan *öğrenmek için inanmak* anlayışı kiliselerin güçlenmesine, kültürlerin getirdiği kraliyet anlayışı ve saygı krallarının ayakta kalmasına, bol toprağa ve üretim gücüne sahip olmaları feodal beylerin bu güç dengesinde yer almasına neden olmuştur.

Sokrates'in idamı bir referans olarak ele alınırsa, dini anlayışın dogmatikliği Avrupa'nın bir kültürü olarak görülebilmektedir. Bu nedenle sorgulanamaz ve yargılanamaz olarak nitelendirebilecek kiliseler çeşitli vaat ya da *çıkar güdüsüyle* edinilen bilgi doğrultusunda halkı istediği durum ve koşula sürüklemiştir. Bu durum kilisenin kral karşısında elinde bulundurduğu en önemli güç olarak görülebilir. Feodal Bey'ler ise elinde bulunan üretim gücünü, toprak ve aşılması o dönem için zor olan kalelerden krala karşı koyabilecek güce sahip olmuşlardır. Ancak 1071 yılı itibarıyla başlayan Avrupa toplumlarının ticaret yollarındaki kaybı, 1453 yılında dönemin temel kültürel çarkı olan Bizans İmparatorluğunun yıkılması (o dönem için çok zor görülen ve insan algısında kutsallaştırılmış, hatta insan çaba

ve uğraş yetkinliğini kırmış olan dönemin surlarının, geliştirilen yeni top sistemleriyle yıkılması) Hristiyan toplumda yeni arayışlara neden olmuştur. Toplum, inanç ve kültür olarak Avrupa'nın Bizans soyundan gelmesi, yıkılmaz olarak görülen Doğu Bizans'ın yıkılması, ticaret ve geçiş yollarının Müslümanlara geçmesine Avrupa'luların tabularını kırmış ve yeni arayışlara yöneltmiştir. Arayışlar Avrupa'nın aydınlanmasına, farklı ticaret yollarının aranması coğrafi keşiflere, Bizans surlarını yıkabilecek toprakların oluşu feodal beylerin zayıflamasına ve insanların yıkılan feodal beyliklerden krallıkların bulunduğu bölgelere göç etmesine, şehirleşmesine neden olmuştur. Doğu Bizans'ın yıkılmasıyla bilim adamlarının da göç etmesi, skolastik düşüncenin etkisinden kurtulmaları bu bilim adamlarının önünü açmış, fikirlerini ve düşüncelerini yaymak için uygun zemin bulmuşlardır (Bakkalcı, 2018).

Reform ve Rönesans hareketlerinin başlaması, skolastik düşüncenin zayıflamasıyla birlikte güçlenen krallar, yeni arayış içine girmiş, İstanbul'un Osmanlı tarafından fethedilmesiyle kaybedilen İpek Yolu Avrupalıları yeni arayışlara sürüklemiştir. Bu arayış yeni keşifleri beraberinde getirmiş ve diğer kıtaların doğal zenginliklerinin fark edilmesiyle Avrupa kıtasını derinden etkileyen ve Avrupa dışındaki kıtaların sömürülmesiyle başlayan Merkantilizm akımını başlatmıştır. Merkantilizm Avrupa'nın zenginleşmesi ve güçlenmesinde önemli rol oynamıştır. Sömürü ile finanse edilen yeni keşifler üretimi de hızlandırmıştır. Çalışma koşullarının güçlüğü ve zorunluluğu -zorunlu olmasa bile devlet için halk anlayışıyla fakir kalan halk her türlü koşulda çalışmaya mahkûm bırakılmıştı- sosyal şartları oldukça zor kılmıştır (Bakkalcı, 2018).

2.4.1. İSKOÇ AYDINLANMASI

Tüm bu dönem içerisinde ivme kazanan üretim hızı ve stok artışı, oluşturulması gereken toplumsal ve ekonomik düzeni gerekli kılmıştır. Geçmişten bu yana üzerine koyarak ilerleyen canlı hayatı oluşturduğu, geliştirdiği sisteme bir düzen getirme uğraşına girmiştir.

Yeni Çağın sonlarında doğru 1723 yılında Adam Smith dünyaya gelmiştir. Batı felsefesinin önemli isimlerin olan Smith, siyaset felsefesi, etik, ahlak, iktisat ve politika ile ilgilenmiştir. Aristoteles, Hobbes, David Hume, Francis Hutcheson, J. Locke gibi erdem ve ahlak konularında önemli çalışmaları olan filozoflardan etkilenmiştir. 1776 yılında yazdığı "*Ulusların Zenginliği*" kitabının ilgi görmesi ve bilim çevresinde kabul edilmesinin ardından 1778 yılında İskoçya'da vergiden sorumlu bakan olarak atanmıştır. Serbest Piyasa, İş Bölümü ve Görünmez El gibi önemli fikirleri ekonomiye girmiştir. Adam Smith'in ise ekonomiye

girişi, 18. Yüzyıl boyunca gelişim gösteren felsefe, ekonomi, mimarlık, hukuk, kimya sosyoloji gibi konularda altın çağını yaşayan “İskoç Aydınlanması’yla” olmuştur. (Adam Smith, 2019) Dönemin toplumsal ve ekonomik ortamına bakıldığında zaman İskoç bölgesinin ve özellikle İngiltere’nin üretim ve hammadde kaynakları sayesinde yükselişinin, piyasa ekonomisinin oluşması ve bilimsel hareketlerin hızlanmasıyla teknolojinin gelişmesine, gelişen ve refah seviyesi yükselen toplumun bireysellik bilincinin artmasına, yaratıcılığın gelişmesine neden olmuştur (Kazgan, 2016).

Bireysel bilincin artması olarak yorumladığımız meta, *aydınlık* metaforunun oluşma aşaması olmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi kilisenin, dini gücünü farklı amaçlar ve bireysel çıkarları için kullanması, bilim insanlarının bu durumu sorgulamasına neden olmuştur. Aydınlanma çağı olarak ifade ettiğimiz on yedi ve on sekizinci yüz yılların başında sadece İskoçya da değil, Fransa ve Almanya’da da din ve toplum üzerine çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Fransız bilim insanları ve filozofları dinin hâkimiyeti yerine aklın mutlakçılığını iddia ederken Alman bilim insanları ve filozofları daha ılıman bir tutum göstermekteydi. İskoç Aydınlanmasının diğer aydınlanmadan farkı ise bu noktada başlamaktaydı. İskoç filozoflara göre kültürel ve sosyal yaşamın oluşmasında, bireysel ahlak temellerinin etik açıdan gelenekselleşmesi taraftarıydı. Bu nedenle İskoç Filozoflar 3 temel alan üzerinde durmuşlardır;

- 1- Ahlâk Felsefesi
- 2- Tarih
- 3- Ekonomi

İskoç Aydınlanmasını diğer aydınlanmalardan ayıran düşünce bu olmuştur. Bu alanların önemi, dönemin sanayi ve ticaretinin farklı yönde ilerleyerek gelişmesinden dolayı *dönem piyasasının* gelenekselliğe uygun olup olmayacağı idi. Dönemin ahlak anlayışını yorumlayabilmek için ise doğal hukuk, rasyonalizm, egoizm ve ahlaki duygu metaları incelemekteydiler. Büyük ölçüde gelenekselliği savunan İskoç bilim insanları bireysel çıkar dürtüsünün geleneksel yaklaşımdan uzak olmasını, kişisel ahlak bozukluğuna ve kamu yararına fayda sağlamayacak davranışlara yol açacağını savunmaktadırlar. (Başdemir, 2005) Toplum kapasitesini, toplum *bilinçaltına* etki etmiş olan yaşamsal seviye toplum normlarını bireylerde *bilinçüstünün* veya *önbelliğinin* temel etkenini oluşturmaktaydı. Yaşadığımız çevreden hareketleri, *bilinçaltımızın* parça parça ele alarak ve daha sonrasında birleştirmesi

önbelleğimize tecrübe olarak aktarması sağlar bu durum ise insan kültürünü oluşturur. Yaptığımız her davranış, verdiğimiz her karar; bize *bilinçaltımıza* etki eden bu toplumsal çevreden edindiğimiz *deneyimlerle* gelmektedir. Bu duruma günümüzden örnek verecek olursak; genç bireylerin cep telefonlarına merakı ve adaptesi kimi yaşlı bireylere göre daha hızlı gelişmektedir. Bunun nedenini biyolojik unsurlardan ziyade üç kuşak olarak ele almak yerinde olacaktır: Genç birey, orta birey ve yaşlı birey. Orta bireyler mevcut dönem durumuna adapte bir şekilde yetişmiştir. Yani yaşlı bireylerden edindikleri *tecrübe* ile cep telefonunu icat etmişler ve standartlarını belirlemişlerdir. Yaşlı bireyler *tecrübeleri* doğrultusunda *bilinç* kapasitelerini aşan bu yeniliğe belli ölçülerde ayak uydurur. Genç bireyler ise *ebeveynlerinden* daha ilk aşamada gördükleri bu *deneyim*, *bilinçaltılarında* işlenmeye – yaşlı bireylerden orta bireylere geçen tecrübe ve orta bireylerin edindikleri tecrübeler de dahil - o dakika başlamıştır. Görerek ve davranışları izleyerek gelişen genç bireyler *bilinçaltında* bu bağdaştırmaları yapmaktadır. Genç bireylerin işlenen bu bilgiler *önbelleklerine* zamanla yerleşecek olsa da bu nedenledir ki *etik* davranışlar her toplumda farklı algılanabilmekteydi. Bu varsayımları işleyen en önemli okullar İskoç Aydınlanması döneminde ele alınmıştır.

Ahlak felsefesi ve ahlaki duygular üzerine çalışmalar yapan Francis Hutcheson Glasgow Üniversitesinde Adam Smith'e hocalık yapmaktaydı. İskoç Aydınlanmasının öncülerinden kabul edilen Hutcheson'ın düşünceleri Adam Smith'in yazılarında bolca görülmektedir. Bunun için İskoç Aydınlanması ve 1688 Şanlı Devrimini, Francis Hutcheson, Henry Home, David Hume, John Millar, Thomas Reid, Adam Ferguson, Dugald Stewart gibi Adam Smith'in düşüncelerini etkileyen filozofların dönem düşüncesine katkılarını aktarmak uygun olacaktır.

İskoç Aydınlanmasını daha iyi açıklayabilmek için zamanın şartlarını en iyi şekilde kullanılmasını ifade eden *aydınlık* sözcüğünü ele alınması gerekir. Bu terimi ilk olarak 1729-1786 yıllarında yaşamış Alman filozof Moses Mendelssohn tarafından kullanılmıştır. *Aydınlanma* kavramının açıklamasını belirli bir zamana veya mekâna sığdırılamayacak kadar uzun bir süreci ifade etmek için kullanmıştır (Dorinda, 1995). Tabi bu kavram için daha öncelerinde *Altın Çağ*, *Akıl Çağı*, *Işık Deryası* kavramları kullanılmıştır. Kullanımından çok yaşanan dönemden sonralara düşen bu kavramlar, sonraki nesiller tarafından önceki dönemde yer alan yenilik çalışmalarının bir dönüm noktası olması nedeniyle "*aydınlama*" olarak ifade edilmektedir. *Altın Çağı*, *Akıl Çağı*, *Işık Deryası* veya *Aydınlanma* hepsi tek bir olguda birleşmektedir. Bu dönem yazarlarına filozof denilmesinin bir nedeni vardır.

Filozoflar çağının olaylarını kavramlaştıran kişiler olmuşlardır. Uzay daima vardı, kavramlaştırıldı, matematik, fizik, kimya insan ve ekonomi. Bu tanımlamaya göre *aydınlanma* sözcüğü mevcut olanı fark etme, bir farkındalık olarak yorumlanabilir. *Homoeconomicus* kavramının çıkışı ve *iktisat* biliminin oluşması da bir *aydınlık* hareketi olarak nitelendirilebilir. Ekonomi daha ilk çağlardan beri var olan bir olguydu ve bireyler farkında olamasa da bu bilim ışığında *ekonomik çıkarlarını maksimize ederek yaşamaya çalışmışlardır*.

Birazdan bahsedeceğimiz Henry Home tarafından aşamalandırılmış toplumlarda bile bir iş bölümü mevcuttu. Bunu sistematikleştirmekte (*iş bölümü- Milletlerin Zenginliği*) bir *aydınlanma* olacak bu da *iktisadi* sistematikleştiren *Adam Smith*'i filozof yapacaktır. Bununla birlikte Immanuel Kant *Aydınlanma* ile ilgili olarak “...insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir *ergin olmama* durumundan kurtulmasıdır. *Ergin olmayış ise insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır*”, “...*Ergin olmama durumu çok rahattır. Benim yerime düşünen bir bilim adamı, benim yerime vicdanımın yerini tutan bir din adamı.. Param oldukça düşünüp düşünmememin bir anlamı yok, nasılsa benim yerime yapanlar olacaktır.*” der (Kant I. , 1983). Kantın düşüncesinin tezahürlerini günümüzde daha hissedilir görmek mümkün. *Aydınlanmaya* ihtiyaç duymamak *ergin olmama* durumunu doğrulamaktadır. Bireyler ortalama bir yaşam bilgisi ile yüksek işlevli bir hayat yaşama arzusu içerisinde bulunmayı arzulamaktadır. Bu durumun dışında yaşam sürdüren bireyler çağının durumunu özetleme ve kavramlaştırmada yol aldıkları vakit, dönemi ve/veya sonrasına ışık tutacak birikimlerde daima bulunmuşlardır. İskoç Aydınlanması da konumuz gereği *ergin döneme* bir örnek teşkil etmektedir.

Aydınlanma dönemi din, kültür ve ahlâk kavramlarının incelenmesi gerekir. Bireylerin histerisinden (yaşadığı çevre, yazılı ve yazısız kurallar, bireysel bakış açısı vb.) farklı bir biçimde sorgulama yapması güç olacağından, mevcut durumun algılanmasında o dönemin dini ve *kültürel öğrenimleri* etkili olmaktadır.

2.4.1.1.Henry Home’un İskoç Aydınlanmasındaki Yeri

Henry Home (1696-1782) İskoç Aydınlanmasında temel olarak görülen duygu ve his alanlarında çalışmalar yapmaktadır. Günümüzde psikanalizde önem kazanan duygu teorileri İskoç Aydınlanmasında Henry Home tarafından kavramlaştırılmıştır. Home’un en çok üzerinde durduğu kavram ise *emotion* ve *passion* olarak adlandırılan duygu teorileriydi

Emotion kelime anlamı olarak duygu'yu ifade ederken passion güçlü duygu olarak kullanılmaktaydı. Home'a göre *emotion* dışı dönüklük olarak ifade edilmesi gerektiğini *passion*'ın ise kişinin pasif olarak yaşantıladığı duyguları ifade ettiğini savunmuştur. (Yavuz, 2009) Yani *emotion* karşılıklı olan bir durumu ifade ederken *passion* daha çok tutkuyu ifade etmektedir. Aristo ise bu durumu “..*düşünebildiğimiz kadar özgürüz.*” (Güler, 2019) olarak nitelendirmiştir. Home ve Aristo arasındaki bağlantıyı kurmak için *düşünmek* ve *davranış* kavramlarına eğilmemiz yerinde olacaktır. Düşünmek; kelime anlamı olarak birçok ifade de kullanılsa da bizim incelememiz gereken nokta davranış ile arasındaki bağdır. İnsan düşüncesi davranışlarından bağımsız olarak düşünülebilir fakat davranışlar düşünceden bağımsız olarak yargılanmamaktadır. Davranışlar bulunduğumuz çevreye göre, o anki ve daha sonraki konumumuzu korumak ve güçlendirmek için bulunduğumuz durum halidir. Bunu düşünsel olarak yorumlarız ve davranışlarımıza dökeriz. Düşünmek ise ergin olma halidir. Düşüncelerimiz *bilinçaltımızdan* gelen fikirleri yorumlar, dini bakışımız, kültürel etkileşimimiz düşünme aşamasında (*passion*) etkin rol oynamaz. Sadece *passion* *emotion*'a dönüştüğü anlarda davranışlarımız belirlenir. Bu ayırım insan psikolojisinin detaylanmasında ve Adam Smith'in duygu ve ahlâka bakışının yorumlanmasında bize kılavuz olacak ana düşünceyi oluşturmaktadır.

Henry Home bunun yanı sıra İskoç Aydınlanmasında hukuk alanında eserler vermiştir. Zaten bir hukukçu ve yargıç olan Home bu dönemde hukuksal olarak insan geçmişini dört farklı evrede açıklamaya çalışılmıştır. Avcı-toplayıcı oldukları, rekabetten uzak oldukları, hayvanların evcilleştirildiği ve onlardan fayda sağlandığı, köleler ve artık büyük pazarların ve alış-verişin döndüğü kasaba dönemleri olarak ele almıştır. (Herman, 2001) Evrelerin bu şekilde ele alınmasında temel faktör ise insan ilişkilerini ve kanunları oluşturmaktadır. İlk evrede avcı-toplayıcı olan birey yalnız ve herhangi bir kural olmaksızın davranış sergilemektedir. İkinci aşamada diğer canlılarla belli iletişimler kurmaya ve onlar üzerinde etkili olma çabası vardır. Bu aşamada toplum kültürü ve aile kuralları dışında bir yasaya ihtiyaç yoktur. Üçüncü aşamada diğer bireylerle daha fazla etkileşim ve daha fazla iş birliği vardır. Dördüncü ve son aşamamızda ise pazarın genişlemesi, daha karmaşık yaşam ve iş hayatından dolayı yasalara ihtiyaç duyulmaktadır.

2.4.1.2.David Hume'un İskoç Aydınlanmasındaki Yeri

Diğer bir isim David Hume (1711-1776) din felsefesi, metafizik, siyaset felsefesi gibi konular üzerinde araştırmalar yapmaktaydı. Döneme etki eden filozofların biri olması

kuşkusuz ki dönemin yaşantısına karşı yazdığı yazılar ve ürettiği teoriler olmuştur. Diğer İskoç filozofların aksine ilahiyata, metafizik geleneğe, hurafelere adaletsizliğe ve bencillığe karşı mücadele vermiştir (Öymen, 2010). Hume'un dine yaklaşımı daha çok dönemin dini sömürülerine karşı olmuştur.

.. sözünü açmakla bizi eğlendirdiğiniz dinci olsun dinsiz olsun spektikliğin tarihinden aklıma gelen bir düşünceyi aktarmadan kendimi alamayacağım. Bana öyle geliyor ki bu işin bütün gelişmesinde güçlü birtakım papazlık belirtileri vardır. Eski okulların dağıtılmasını izleyen dönemler türünden bilgisizlik çağlarında, papazların Tanritanımazlığın, deizm 'in ya da herhangi bir türden din sapıklığının ancak tartışmaksızın kabul edilegelmiş görüşleri haddini bilmezlikle tartışmaya kalkmaktan ve insan aklının çözemeyeceği bir şey olmadığı yolunda bir inaniştan ileri gidebileceğini sezinlemişlerdi (Hume, Din Üstüne, 2004).

Hume'un dine dogmatik bakışı bu sözleriyle açıkça anlaşılmaktadır. Fakat burada dini sorgulayan ve dini çıkarlarına göre yorumlayanlara da tepki göstermektedir. Şüpheli bir filozof olarak da tanımlanan Hume *nedensellik ilkesine* yaptığı katkılarla birlikte yandaşları olduğu kadar kilise çevrelerince tepki çeken biri de olmuştur (Taşkın, 2007). Felsefenin sağladığı yararı, boş inanç ve sahte dinin panzehri olarak yorumlayan Hume boş inancın ve sahte dinin felsefe dışında hiçbir olgunun ya hiç sonuç vermeyeceğini ya da kesin bir sonuç vermeyeceğini ifade eder (Hume, 1985). İnsanların Kant'ın da dediği ergin olma durumunu elde edebilecek kabiliyetteki kişilerin tüm yaşamlarını boş inançla yok etmelerini Hume intihar olarak nitelendirmektedir. Ayrıca Hume *benliğin* her an bilincinde olduğumuzu, - *bilinçaltı*- varoluşsal nedenlerimizin ister en şiddetli tutku ya da en güçlü duyumun bizi *benlik* olgusunu irdelemeye devam edeceğinin kanıtlanmasının bir zayıflık olduğunu söyler. Nedenini ise; bu kadar yakından bilincinde olduğumuz olgudan hiçbir kanıt üretilemez ve bundan kuşku duymamızın diğer tüm şeylerden emin olamayacağımız bir iç sorunda yol açacağını ifade eder (Hume, 2009).

Hume'u bu düşünce seline götüren olayların 2 yaşında babasının ölümüyle ilgili olduğunu düşünebiliriz. Concerning Human Understanding USA 1297 isimli eserde anlatılan Hume'un o dönemki dramatik yaşamı, daha önce belirttiğimiz sorgulama aşamalarından *şüpheli filozof* yapan olay olarak nitelendirilir.

Sonuç olarak Hume'un olayları "*sistemin özüne uygun bir biçimde*" çözmeye çalışması İskoç Aydınlanması dönemindeki etkisini arttırmış *idea ilişkileri* dediği dünyanın güneşin etrafında dönmesi olarak örnek verilecek *tartışılması gereksiz* konular dışındaki disiplinlere *ılımlı şüphecilik* anlayışıyla yaklaşılması önerisi olmuştur. *Şüphecilik* anlayışının ona kazandırdığı *nedensellik* ilkesinin sağladığı ileri görüşlülükle birlikte, haklılığı ortaya çıktıkça da, döneminin önde gelen ve tartışılan isimlerinden olmayı başarmıştır. Hume'a göre "*tartışma konusu yapılmayan ve bilim adamlarının üzerinde durmadığı hiçbir şey yoktur*" (Hume, 2019). Basitten karmaşaya doğru ilerleyen bütün konular aklın yürütme konusu olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz Hume'un 4 farklı evresinde ilerlediği gibi her dönem ergin olma halinden faydalanılan bireylerin çabalarıyla ilerleyen kavramlaştırma hareketleri aynı zamanda toplum yapısının ilerlemesiyle karmaşık hale gelen ve karmaşanın içerisinde bulunan düzenin yorumlamasını yapmak perde önünün görülmesini değil, mutlak doğruya ilerleme hususundaki perspektifi geliştirmek için *zihnin özü, bizim için dışsal cisimlerin özü kadar bilinmez* olduğundan *yeteneklerimiz ve güçlerimizi herhangi bir kavramı oluşturmada* değişik zaman ve koşulda deney ve gözlemlerle belirlenmesi gerekir. Bu yöntemle insanın tanınması mümkün olup olmayacağı ve insan yapısının deneysellikten öteye geçilemeyeceği konusunda tartışmalar olsa da Hume'a tartışmanın sonuca ulaşmasını deneyselliğe uyarlamıştır. Bireylerin karmaşıklığı insan algısını şaşırtsa da deney ve gözlerin uygulanabilirliği yine insanın bu karmaşık yapı içerisinde basit ve sıradanlık bilincinde olması ve tüm olayları alternatif gözlemlerle değerlendirerek bulunulan kültür ve popülist olguların önderliğinde değerlendirilmesiyle bireylerin durumlara verecekleri *tepkiler* tahmin edilebilir.

Hume ahlâk felsefesinde tartıştığı bir konu da erdemlerin doğal mı yapay mı olduğudur. A Treatise of Human Nature isimli eserinde kimi erdemlerin doğal kimi erdemlerin yapay olduğundan bahseder. "Bir erdemın görünen tarafı veya sonucu değil önemli olan niyetinin ne olduğu önemlidir" der. Peki bir erdemın niyeti kötü sonucu iyi ise durum ne olmalıdır? Erdemden yoksun birey tarafından yapılan kötü niyetli eylem bireyi "*kendiliğinden düzen*" durumuyla olguyu erdemli yapabilir ancak birey yaptığı davranışın sonucuna bakılmaksızın erdemsiz olarak nitelendirilir. Bu durum kişinin emotion'ın bir sonucu olarak erdemli görünmesini sağlasa da burada Hume'un asıl şüpheci ve nedensellik ilkesine bağlanarak kişi erdem yoksunu sayılabilir. Hume bunu "*bütün erdemli eylemler değerlerini güdüler sayesinde alır*" diyerek açıklamıştır (Hume, 2019).

2.4.1.3.Francis Hutcheson'ın İskoç Aydınlanmasındaki Yeri

İskoç Aydınlanması'nın önderi olarak kabul edilen F. Hutcheson Ahlâk Felsefesi konusunda önemli çıkarımlarını görmemiz mümkün. Ahlâka duygucu yaklaşımı, Hutcheson'ın Adam Smith üzerindeki etkisinin anlatılmasına yardımcı olacaktır. Hutcheson duyu organlarımıza ek olarak *ortak duyu*, *onur duygusu* ve *ahlâki duygudan* söz etmiştir. Koku alma, tat alma gibi insanın da diğer insanlarla etkileşiminde hissettiği bazı duygusal olaylar vardır (Bakır, 2016). Ortak duyu kavramıyla; tuttuğumuz takımın kazanması olayını ifade etmektedir. Taraftarı olduğumuz takım kazandığında mutlu oluruz. Bunun bize hiçbir getirisi olmamasına rağmen takımın kazanması, desteklerimizden dolayı bizi de mutlu edecektir. Kaybetmesinin üzecek olması gibi. Hutcheson örneklemelerini kullanırken bu durumdan söz etmiştir. Bu duyu tasarrufu yapılan bir duyu değildir, bir yakınımızın mutluluğuna sevinmemiz gibi ani olan ve kontrolümüzde olmayan, planlayamadığımız bir histir ya da çöpü düşünecek olursak, kötü kokan çöp değildir bize hissettirdiği hislerdir. Ortak duyu bu şekilde ifade edilir. Onur duygusu ise biraz daha farklıdır. Burada çevresel faktörler ve toplumun erdemli erdemsiz davranışları belirleyici faktör olacaktır. Bunu örnekleme sokak kedisine bir kap süt koyduğumuzda çevremizin bizi onurlandırması, tebrikleri veya övgüleri bizi mutlu hissettirecektir. Fakat bu tebrik ve övgüler esnasında biz o sütün kedide parazit yaparak yaşamını sonlandıracağını düşünmeyiz. O an bizim için gurur verici olay çevremizin bizi onurlandırması olacaktır, geri kalan durumların muhakemesini yapmayacağız.

Thomas Mautner'e göre Hutcheson'ın felsefi temelinde "*insana güven*" vardır. Bunun nedeninin birey olmanın temelinin içinde yer alan *iyilik* içgüdüleri oluşturur (Mautner, 2008). Ayrıca Hutcheson İskoçya'nın entelektüel yaşamının seçkin bir dönemini oluşturan yenilikçi liberal siyaset ve dinsel görüşlere sahip bir öğretmendi (Scott, 2012). Başını çektiği İskoç Aydınlanmasında Thomas Reid, David Hume, Adam Smith, Lord Kames, Dugald Stewart, Hume Blair Adam Ferguson gibi uluslararası üne sahip kişilere öğretmenlik ve arkadaşlık yaptırmıştır. Öne sunduğu üç duyu kuramı ile *homoeconomicus* kavramını oluşturmada Adam Smith'e fikir olduğunu düşünülebilir.

F. Hutcheson'u o dönem şartlarında modern gelenekselci olarak tanımlamak mümkün olacaktır. On yedinci yüzyılın ortalarında İskoçya'da Presbiteryenizm hareketinin öncülerinden olan Papaz Alexander Hutcheson'un ailesinden olan F. Hutcheson, dönemin kralı I. James'ın Presbiyeryanizm akımının gelişmesinden rahatsız olmasından dolayı zorla

göç ettirildiği İrlandadanın Drumalig kentinde doğmuştur. Dublin'in önde gelen dini kurumlarından eğitim almış, 16 yaşında Gragrow Üniversitesin'e başlamış ve burada skolâstik mantık dersleri görmüştür (Hoeveler, 1981). Gelenekselci yaklaşımın buradan geldiğini düşünölmekte ancak yüksek lisans eğitiminde felsefe ve klasik diller alanında alan Hutcheson modern tarafının oluşması burada başlamıştır. 1730 yılında lisans derslerini aldığı Hocası Gershom Carmichel'in ölümü ile Gragrow Üniversitesi Ahlâk Kürsüsü başkanlığına geçmiştir. O dönem için Modern düşüncelere sahip sayılan Hutcheson Ortodoks çevrelerce eleştirilere maruz kalmıştır.

Britanya'ya hakim olan Ampirizm akımının etkisinde kalan Hutcheson deneysel yaklaşımları ve insan psikolojisinden edinilen öğrenimleri haklı görmesi idealizm ve rasyonalizm karşıtı olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Nitekim bu doğrudur. Yarar ilkesini savunmasına rağmen kişisel çıkarların ve bencilliğin ahlâkın konusu olmayacağını ileri sürer. Kişisel mutluluk hususunda Hutcheson'la ortak paydaşı sağlayan Kant "*ahlâk duygusunun başka bireylerle mutluluğunu paylaşma ilkesiyle eşdeğer*" olduğunu savunmaktadır (Kant I. , 2009). Hutcheson'un bu konumu özellikle en çok üzerinde durduğu *ortak duygu* anlayışı ile açıklanabilir. *İç duygularımızı oluşturan bu duyular Hutcheson'ın en çok ilgilendiği konular olmuştur. Kamu Duyusu* olarak nitelendirdiği *duygudaşlık* kavramı özünde anlatılmak istenenin "*..başkalarının mutluluğu ile mutlu olmak*" olarak ifade etmektedir (Jensen, 1971). Her ne kadar bu *yararcılığın* kurucularından olmalarını sağlasa da yararcılık bakıldığı zaman kamu duyusunu öznel biçimde ele aldığından ve yararın ölçütü bireysel davranışlar olduğuna göre zorunlu olarak öznel idealizme dayanacaktır. Hutcheson bu durumu ifade ederken "*zihnimizin ideaları almakla ilgili bütün belirlenimlerinin, aynen haz ve acı duygusu gibi, irademizden bağımsız olarak gerçekleştirdiğini söyleyebilirsek, ahlâki algularında aynı şekilde iradeden bağımsız olarak gerçekleştiğini söyleyebiliriz*" demiştir (Hutcheson, 2019).

Hutcheson tüm zıtlık eylemlerinin ahlâk duygusu ile açıklanabileceğini belirtmekteydi. İyi-kötü güzel-çirkin yani kısacası erdemli ve erdemsiz olma durumu. Nitekim kamu duygusu sadece ahlâki öznel bir idealizm olduğundan toplumun tamamına tam anlamıyla yarar sağlayıp sağlamayacağı niyetinin ve sonucunun iyi veya kötü olup olmaması durumundan fazlası bizi erdemli (*ergin olma*) durumuna ulaştıracaktır. İyi amaç güderek yapmak istediğimiz bir durumun sonucu kötü olabilir. Bu erdemsiz bir davranış olacaktır ki durum iyice değerlendirilmemiştir. Kötü niyet ise en iyi ihtimalle sonucu iyi bir olaya intikal etse

dahi bu olayı erdemli yapacak ve birey erdemsiz bir birey olacaktır. Hutcheson'un ahlâkın temellendirilmesi sorusuna verdiği cevap modern felsefi bakışının ana hatlarını oluşturmaktadır. İnsanın biyolojik yapısı ve zihinsel psikolojik yapısından çıkan temellendirmeler üzerine öğretisini kurması zihinsel çözümlmeyi de rasyonalizm karşıtı felsefi düşünce içerisinde olduğunu göstermektedir. Essay adlı eserinde belirttiği “*kişisel mutluluk olası eylemi seçmenin temel güdüsüdür.*” (Hutcheson, 2019) sözü ile belirttiği eylem güdüsü ile kişisel mutluluğu belirtmesi, kişinin mutluluğu için gerekli koşulların oluşmasında rasyonel olarak belirtilen davranışların dışına çıkılabileceğinin de düşüncesini yansıtır. Etik ve duyular düşünüldüğü zaman bireylerin duygu durumlarının rasyonalizme bağlanması olasılığı düşük olacağı savunulmaktaydı. Fakat insan doğası gereği duyuları ve duyguları her ne kadar ön plana çıkıyor gibi görünürse görülsün, bu amaca ulaşmak veya hedeflediği bir olay ya da olguya erişmek için karşısındaki bireylerin duygu ve duyularını kullanmaya çalışmaktan ileri bir hamle olamamaktadır.

Kültürel ve doğasal geleneklerimiz gereği başka bireylerden gelen farkında olalım veya olmayalım, duygusal yaklaşımlara toplumsal dışlanma korkusu gereği yine baskılanmış ahlâkî dürtülerle sabırla bekleriz. Bu her bireyin her an karşılaştığı durumdan ötürü alışagelmış ve her ne kadar belirgin bir şekilde yaşasak da, toplumsal dışlanma korkusu ile *önbelleğimize* iletilmemiş bir bilgidir.

Her ne kadar Hutcheson rasyonel olarak ifade edilmese de *reflections* kitabında belirttiği bir düşünceye benzer ifade edecek olursak, “Allah seni sevdiğine kavuştursun” kelimesini kullanan bir dilencinin bu rasyonalizm ile hareket ettiği, bir gerçektir. Kişi bizi düşündüğü için söylemez, insan yaşantısı ve histerisi gereği ihtiyacı olduğu düşündüğü kişilere karşı beslediği duyguları bir başka kişinin çıkarları için kullanması ve bizim dikkatimizi çekmesi olası bir davranış olacaktır. Kimse “kavuşturmasın” demez ya da reddedici bir söz kullanımda bulunmaz, çünkü bunu ahlâkî olarak mecbur kalır. Kişinin belirttiği iyi niyetli söz ki niyeti kişiye rasyonel açıdan zarar verse dahi yine rasyonel olarak devreye giren *bilinçaltımız* karakteristik özelliklere göre ya bu rasyonalizm uzmanlarına boyun eğip dileklerini yetirecekler ya da kendilerini hayattan soyutlayıp birkaç dakikalığına başka yönlerde bakacaklardır. Bu durumu Hutcheson tarafından incelenecek olursak; Hutcheson'a göre ahlâkî temelinde doğuştan gelen bir yeti vardır. İnsanın doğasında bencillik değil özgecillik olduğunu savunarak rasyonalistler ve dindarlardan ayrı bir tutum sergileyerek pozitif bir bakış açısına burunmuş ve J. S. Mill tarafından sistematikleştirilmiş olan “*yararcılığın*” öncüsü

olmuştur. Çünkü Hutcheson'a göre çok sayıda bireyi en yüksek mutluluk seviyesine ulaştırmak ahlâkî ölçütü olmalıydı. Nitekim çok sayıda bireyi ortak paydada birleştirecek olgular olsa da bireyler olguları kendilerine uygulama çabasına girmekten vazgeçmemişlerdir.

Doğuştan gelen yetilerimiz ve geçmişten günümüze üstüne koyarak ilerleme çabamız gelenekselci yapımız olsa dahi belli ortam durumlarına adapte olmamızı hedef kılmıştır. Doğuştan gelen kimi yetilerin zaman içerisinde sorgulanması bizi, Kant'ın ergin olma halini yaşattığında, doğuştan gelen kimi yetilerimiz yenilenme ve kendine daha kolay işlev sağlayacak yapılara bürünmesini hızlandıracak şekiller alacaktır. Bu nedendir ki Francis Hutcheson, Adam Smith'in öğrenimi konusunda en önemli yere sahip tek kişidir diyebiliriz. Milletlerin Zenginliği isimli kitabında belirttiği ve teorilerini oluşturduğu homoeconomicus fikir yapısının sınırlarını oluşturmada Hutcheson'dan fazlasıyla tecrübe almıştır.

2.4.1.4. Thomas Reid'in İskoç Aydınlanmasındaki Yeri

Hutcheson ve Adam Smith gibi isimlerin kürsü başkanlığını yaptığı Ahlâk Felsefesi Kürsüsüne 1764 yılında gelmesiyle Thomas Reid de *İskoç Aydınlanması* filozofları arasındaki yerini almıştır (Brookes, 2000). Thomas Reid Kuzey Amerika'nın Kincardene Shire Bölgesi'nde bulunan Strachan'da doğmuştur. Babası Bölgenin Papazlarından Lewis Reid'dir. Kendisi de 1736 yılında gittiği İngiltere gezisi sonrası, yazıları ve dikkat çekici fikirleri sayesinde New Machar bölgesinde Papaz olarak görev yapmaya başlamıştır. Dönemin felsefecilerinin umutsuz ve sonu belirsiz bir bilinmezliğin (agnosticism) ya da gerçekçi yasa ve kavramlarla sorunsuz bir kavrayışı elde edebilecekleri gibi uç noktalarda bulunması Thomas Reid'i diğer dönem filozoflarından ayırmıştır. Reid bu uç noktalardan hiçbirisine yönelmemiş ve orta yol olarak nitelendirilebilecek kendine has üretken bir filozof olmuştur (Fraser, 2017). Papazlık döneminde "*insan bilgisinin ön hazırlıkları*" ve "*dış duyuların yasaları*" gibi konular üzerine yoğunlaşmış (Wood, 1995).

1785 yılında yazdığı *İnsanın Ussal Güçleri Üzerine Denemeler* adlı eserini Klasik Aristotelesçi ve Descartes'çı modern çözümlemeyi karşılaştırarak yaptığı değerlendirmeler dikkat çekici olmuştur. Ancak Reid'in asıl dikkat çekişi *İskoç Sağ Duyu Okulu* ile olmuştur. Reid ampirizmi Hume'un kuşkuculuğunun aksine *sağduyu* 'ya taşımıştır. Ampirizm'in "*idealar algının dolaysız objeleridir*" kuramına "*herhangi bir şeyin düşüncesini veya ideasını*

taşımak onu kavramış olmaktadır” söylemiyle karşı çıkararak, amprizm’in önemli isimleri olan Berkeley’in idealizm’ine ve Locke’un idealar yaklaşımına eleştirilerde bulunmuştur.

Reid *Sağduyu İlkeleri Üzerinde İnsan Zihni Üzerine Araştırma* adlı eserinde sağduyuları “*zorunlu olmayan (contigent) ama kesin olan sağduyu*” ve “*zorunlu (necassary truth) sağduyu ilkeleri*” olarak ikiye ayırmıştır. Necassary Truth ile ifade ettiği ilkeleri altıya ayırarak; Dilbilgisi kuramları, Matematiksel Belirtiler, Mantıksal Belirtiler (axioms), Tatlarla İlgili Belirtiler, Ahlâkın ilk ilkeleri ve Metafiziksel Olarak ele almaktadır. Zorunlu olmayan ama kesin olan sağduyu ilkelerine, “Bilincinde olduğum her şey vardır ve gerçektir, ruh benlik ve kişiliğimiz vardır. Hatırladığım şeyler gerçekten olmuştur ve var oluşumuzun farkında olduğumuzdan itibaren kişisel kimliğimiz vardır ve var olmayı sürdürecektir. Doğa olaylarındaki benzer durumlarda benzer sonuçların çıkacağı gibi kişilerin özgür iradeleri sonucu verdiği kararlar ile gelecekleri hakkında az ya da çok bilgi edinmiş oluruz” demektedir (Taşkın, 2019). Reid sağduyu rasyonalizmini ilkelerini kullanırken kurguladığı perspektif, zorunlu ilkelerin genel kabul görmüş ve kişiden kişiye değişmeyen bilgilerden oluşması veya zorunlu olmayan ilkelerin tümevarım yolu ile sonuca ulaşmada bize çıkarımları kullanmamızın temel alınması gereken noktalaradır.

Reid’in ortaya koyduğu bu felsefe Descartes’la başlayan Lock, Hume gibi isimlerle farkı yorumlanan *idealar kuramı* eleştirisine dayalı dikkat çekici bir felsefe olmuştur. Reid’e göre sağduyu ilkeleri kanıtlamaya gerek duyulmayan ilkelerden oluşur. İnsanların üzerinde ortak fikre sahip olduğunu ve insan aklının bu ilkeleri bildiğini kabul eder (Haakonssen, 2005). Aristoteles’in tarafından kullanılan *doğruluğun prensibi* ve *doğruluğun ölçütü* olarak adlandırdığı *sağduyu* insana özgü *sezgi* ile anlaşılabilir.

Sezgiler ile ahlâk alanındaki şüpheci yaklaşımlara karşı çıkmaktadır. *Sağduyu Çerçevesinde İnsan Zihnine Yönelik Araştırmalar* adlı eserinde ahlâka şüpheci yaklaşımları eleştirmiştir. Çünkü Reid’e göre zihnimizin soyut idealarla bağ kurmaması, nedensellik bağları kurulmasını engeller. Kant’ın belirttiği *ergin* olama halinden uzak bireylerin benliğine ve kimliğine dair inançlarda da şüpheye yol açar ve özgür eylemlerden bağımsız ilerlediği için ahlâk öğrenimlerinden ve sosyal ilerlemeden mahrum kalınır.

“*İnsan Zihninin Aktif Güçleri Üzerine Denemeler*” isimli eserinde birey davranışlarını genişleten Reid saltık bir ifade biçimi olan, kişinin kendi hayatı üzerinde tercih yapma ve

sorumluluk alma yetisini *başarılı birey* kavramına bağlamıştır. *Başarılı Birey* kavramı ise kişilerin eylemlerini gerçekleştirme gücüdür. Doğuştan edinilen kavrama ve inanç ilkeleri temel düşüncelerimizi oluştururken; bu ilkeler ile edindiğimiz irade ve eylem ilkeleri davranışlarımızı oluşturmaktadır.

Zihinsel yetilerimiz yapacağımız çıkarımlara ve yapacağımız eylemlere bağlı olarak doğuştan gelir. Doğuştan gelen bu eylemleri gerçekleştirmek zorunlu değildir ancak yine bu eylemleri gerçekleştirmek bireyin elindedir ve sağduyuyu oluşturmaktadır (Lehrer, 1989).

Thomas Reid'in sağduyu ile zihnin gelişimini ifade etmektedir. Doğuştan gelen yetilerimizin eğitimi, öğretim ve uygulama gerektirir. Ahlâk yetilerimizin pratikte kullanımı toplumun perspektifi ile toplumda edinilir. Böylelikle sağduyu ile değişim üreten, değişimin sebebi kabul edilir. Kararlarımız ve ahlâkî yaklaşımın olayların öğrenimine sorgulayıcı bakmamız ile ilişkilendirilir. Kendimizi topluma veya o durum ve konuya ait yaşarsak, ideaları bilmiş ve kavramış oluruz.

2.4.1.5. Adam Smith'in İskoç Aydınlanmasındaki Yeri

Adam Smith İskoç Aydınlanmasının en büyük filozoflarından biri olmuş ve F. Hutcheson'dan hatırı sayılı bir ölçüde etkilenmiştir. Ekonomi alanında en önemli eseri ve ekonominin (iktisat) bilim olarak kabul görmesi 1776 yılında yayımladığı *Milletleri Zenginliği* ile olmuştur. Bunun yanı sıra modern ekonominin kurucusu olmakla birlikte İskoç Aydınlanması ve Ahlâkî Duyguculuğun (Sentimentalizm) en önemli savunucusu olarak kabul görmektedir.

Homoeconomicus kavramını inceleyen Smith'e göre göre acı ve hazlar bireyleri özdeşleştirmeye yöneltmektedir. Bireyin *özdeşleşmesi* duygu paylaşımına bağlamaktadır Adam Smith. Bu kısımda Smith'in *homoeconomicus* kavramını kaşımak için kullanılan "*bencilik*" kavramı yerine "*öz çıkar*" kavramını kullanmamız yerinde olacaktır.

Daha önce tanımını yaptığımız *bencilik* kavramı yerine tanımladığımız *öz çıkar* kavramını örneklendirme yapacak olursak; bireylerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için dolaylı yoldan diğer bireylerin çıkarlarına yönelik hareket etmesi duygu paylaşımına örnek olacaktır.

Adam Smith 1723 yılında İskoçya’da doğmuş ve doğumundan birkaç ay önce ölen babasının ismini almıştır. Babası Papazlık yapmış ve daha sonralarında gümrük kontrolörlüğü yapmış dönemin refah seviyesinin üstünde yaşayan bir aile olmuştur (Stewart, 1829). Hayatı öğrencilik, öğretmenlik ve devlet işleriyle geçen Smith on dört yaşındayken Glasgow Üniversitesine başlamış bundan üç yıl sonra on yedi yaşında Oxford Üniversitesine geçmiştir (Arslan, 1991).

Ailesinin birikimi sayesinde rahat bir yaşam sağlayan Smith 1759 yılında, öncesinde dersini de verdiği ahlâk felsefesi konusunda *The Teory of Moral Santiments* (Ahlâki Duygular Teorisi) isimli kitabını çıkartmış ve da sonrasında bu teoriye uygun kavram betimlemesi olan *homoeconomicusu* dayanak aldığı *Wealth of Nations* (Milletlerin Zenginliği) (1776) kitabını yayımlamıştır (Farrer, 1988).

O dönem için fizik ağırlıklı öğrenim görülen genel doğa bilimleriyle de ilgilenen Smith bunun yanı sıra matematik ile de uğraşmıştır (Rae, 2019). Glasgow ve Oxford’da çalışmış olan Smith Edinburg’da edindiği çevre ve saygınlıkla Hutheson’dan boşalan Ahlâk Kürsüsü başkanlığına yirmi sekiz yaşında atanmıştır (Kapucu, 2010).

Ahlâkî kuramın ve etiğin en önemli sorunu olarak gördüğü para kazanma hırsı ile erdemli yaşama hırsının nasıl bir arada olacağını araştırmıştır (Kesici, 2010). Ayrıca Adam Smith’e göre ahlâkî davranışların değerlendirilmesinde; ilahi inanç mı, toplumsal kuralların mı ya da bunların hiçbirisinin etkili olmadığı konusunda cevap aradığı görülmektedir. Aynı ayrı incelemelerde bulunan Smith hangisinin daha etkili olup olmadığına sonuç aramıştır. Ahlâkî davranışlara ölçüt olarak önceden belirlenmiş kuralların olmadığını düşünen Smith *ödev duygusunun* (sense of duty) ön planda olduğunu belirtmiştir. Disiplinlerin bireyden bireye farklı biçimde değerlendirilmesi sonucu etkilemese de, uygulanan yolların ve biçimlerin bireylerin sorumluluk algısını değiştirmeyeceğini savunur. Braodie’ bu durumu “eylemlerin ahlâkî olup olmadığını, kültürel veya sosyal deneyimsizlik zamanlarının etkili olup olmamasının bilinemeyeceğini; tam tersine ahlâkî davranışlarımızın bireye doğru ya da yanlış olarak yargılamamız sonucunda ulaşacağımız hususunda ifade etmektedir (Broadie, 2008).

Adam Smith’in ahlâkî duygular kuramında doğal düzenin bireyler üzerine etkisini “yakınlık duyma hissi”, “özgürlük hissi” ve “ödev duygusu ile değişme hissi” olarak ele

almaktadır. Ayşe Buğra ise bu durumu; doğa bilimlerini, iktisat bilimlerine uyarlamayı hedefleyen bilimsel amaç ve ödev duygusuna dayalı erdemli yaşamaya bağlı toplumsal düzen olarak ifade etmektedir (Buğra, 2015).

Adam Smith' göre "...ürünü en büyük değerinde olacak şekilde yönetmekle de yalnız kendi kazancını düşünür; bunda, birçok başka hallerde olduğu gibi, görünmez bir el onu, hiç aklından geçmeyen bir amaca iter. Bunun aklından geçmeyişi, toplum için pek öyle kötü olmaz. Kendi çıkarı peşinden koşmakla, toplumun çıkarını, çoğu zaman gerçekten onu kollamaya niyet ettiği zamankine göre daha etkin şekilde kollamış olur" (Smith, 2016, s. 485) demektedir.

Adam Smith fikirlerini savunma aşamasında dayanaklarını ve yöntemlerini Aristo gibi benzerlikler ve zıtlıklardan ilerleyerek mantıksal bir bütün içerisinde kuramlarını oluştururken Newton gibi ilkeler ve yasalar koyarak (homoeconomicus) dayanak oluşturmuştur. Smith oluşturduğu bu sistemi uyum içerisinde ilerleyen ahlâkî duygular ve erdemler üzerine kurmuştur. Bunun nedeni Smith'e göre huzuru sağlayan düzenin oluşumu; ortak düzen, karşılıklı ödev duygusu ve refah duygusu ile mümkün olacaktır. Politika, siyaset ve kamunun gelişmesi için hem bireylerin hem de yöneticilerin bu düzene ahlâkî açıdan ayak uydurması gerekir (Smith, 2010).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ANALİTİK İNCELEME VE DEĞERLENDİRMELER

Davranışsal iktisat alanında yapılan çalışmaların iktisat bilimine yaptığı en önemli katkı gerçek dünyadaki karmaşık pazarlık modellerini temsil edebilecek kadar kapsamlı olmasa da insanların kendileri ve başkaları arasında para tahsisini yaparken etkili olan psikolojik süreçleri test edebilmeyi sağlayan bir yöntem geliştirmesi olmuştur. (Yavuzaslan, 2019, s. 20). Psikoloji profesörleri olan Kahneman ve Trevesky'in iktisat bilimine kazandırdığı en önemli yöntem de tuzak sorularla deneylere katılanların cevaplarının iktisat teorilerindeki kurallarına uyumsuzluğunun tespit edilmesi olmuştur. Bu açıdan Beklenen Fayda ve Beklenti Teorilerine bakılabilir. Bunun yanı sıra çalışmamız konusuna uygun olarak homoeconomicusun ilkelerinden oluşturulan anket ile bireylerin bu ilkelere ne denli uyum sağladığının incelemesinin yapılması hedeflenmiştir.

Ekonomi ve finans literatüründe önemli bir yer tutan Beklenen Fayda Teorisi 1950'lerden sonra ciddi biçimde eleştirilmiştir. Teorik ve ampirik araştırmalar sayesinde eksiklikleri keşfedilmiştir (Şahin & Aksoy, 2015, s. 9) Özellikle rasyonel insan varsayımları nedeniyle çok eleştiri almıştır. Bireylerin gerçek hayatta karar vermeden önce bu kararların sonuçlarına ilişkin olasılıksal tahminlerde bulunmaları genellikle zordur. Bu nedenle L. Savage (1954) tarafından önerilen sübjektif beklenen fayda teorisi, fayda fonksiyonu ile bireyin tercihinin sübjektif olasılık değerlendirilmesinin çarpımı olarak tanımlanmaktadır (Çilingiroğlu & Sefil, 2011, s. 250).

Davranışsal ekonomi ve finansın kurucusu olarak bilinen Kahneman ve bir diğer ünlü psikolog Amos Tversky 1979 yılında "Beklenti Teorisi: Riskli Karar Verme" başlıklı bir proje yürüttüler. Analiz" araştırması. Bu çalışmada, "beklenen fayda teorisi" varsayımı eleştirilmiş, nedenleri analiz etme ve beklenti teorisini ortaya koyma üzerine çalışmalarda bulunulmuştur (Tekin, 2016, s. 91).

Beklenti teorisi, risk ve belirsizlik altında verilen kararlarla ilgilendir. Kahneman ve Tversky, 1979'da beklenti teorisinin temelini oluşturmak için yaptıkları çalışmada, kayıp veya riskten kaçınmanın kişisel karar verme üzerindeki etkisini incelemek için öğrenciler

üzerindeki deneylerini kullandılar. Araştırmalarında öğrenciler üzerinde dört farklı türde deney yapılmaktadır (Tekin, 2016, s. 92).

Öğrencilerden ilk deneylerinde; %80 olasılıkla 4.000,00 USD kazanma olasılığı ile %20 hiçbir şey kazanmama olasılığı veya %100 oranında 3.000,00 USD kazanma olasılığı arasında seçim yapmaları istendi. Deneklerin %80'i 3.000,00 USD kazanmayı tercih etmiştir (Tekin, 2016, s. 92).

İkinci deneyde; 4.000,00 USD kaybetme olasılığı %80 ile hiçbir şey kaybetmeme olasılığı %20 veya 3.000,00 USD kaybetme olasılığı %100 arasında seçim yapmaları istendi. Deneklerin %92'si ilk seçeneği tercih etmiştir (Tekin, 2016, s. 92).

Diyelim ki üçüncü deneylerinde 600 kişinin salgından ölmesi bekleniyor. Öğrencilerden bu hastalığı önlemek için iki farklı alternatif yöntemden birini seçmelerini isteyin. Birinci plana göre 200 kişi salgından kurtulacak, ikinci plana göre ise 600 kişinin %33'ü kurtarılacak, %67'si kurtarılamayacak. Sonuç olarak, deneklerin %72'si ilk seçeneği tercih etmiştir (Tekin, 2016, s. 92).

Rasyonel karar vermenin alternatif bir modeli olarak beklenti teorisi, bireysel kararların nihai çıktıdan ziyade kazanç ve kayıpların potansiyel değerine dayandığını öne sürmektedir. Beklenti teorisi, çeşitli alternatiflerde alınan riske dayalı kararları tanımlayan davranışsal ekonomi teorisinin de temelini oluşturmaktadır. Bu teori, insanların psikolojik etkilerden dolayı kazanç ve kayıplara farklı olasılık değerleri atadığını, dolayısıyla sadece psikolojiyi değil, finans disiplini de değiştirdiğini ortaya koymaktadır (Çilingiroğlu & Sefil, 2011, s. 247-268). Bu bağlamda beklenti teorisinde bireyler kayıplarını minimumda tutmak ve karşılığında bir kazanç olması durumunda risklerden kaçındığı gözlemlenmiştir.

3.1. EVRİMSEL RASYONELLİĞİN AYDIN İLİ EFELER İLÇESİNDE İNCELENMESİ

Bireylere yöneltilecek olan sorulara verilecek cevapların analizinde homoeconomicus bireyin kriterlerini oluşturan kusursuz akılcılık, sınırsız bilişsel kapasite, mükemmel bilgi, dar çaplı kişisel çıkarlar, fayda ve kârı maksimize etmeye odak ve tercih tutarlılığı bağlamında sonuçlar incelenecek olup, Aydın İli Efeler İlçesinde bireylerin homoeconomicus kriterlerine uygunluğu ve evrimsel rasyonellik gelişimleri incelenecektir.

3.1.1. Araştırmanın Amacı

Homoeconomicus bireyin belirleyici özellikleri kusursuz akılcılık, sınırsız bilişsel kapasite, mükemmel bilgi, dar çaplı kişisel çıkarlar, fayda ve kârı maksimize etmeye odak ve tercih tutarlılığı biçiminde ifade edilebilir. Homoeconomicus bireyin rasyonel davranış sergilediği ve kararlarının tutarlılık içerisinde olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise Aydın ili Efeler ilçesinde ikamet eden bireylerin homoeconomicus birey davranışlarına ne ölçüde uygun tutum sergiledikleri ve demografik değişkenlerin bu davranışlar üzerindeki etkisinin ne olduğunun tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

3.1.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, Aydın İli Efeler İlçesi'nde ikamet eden bireylerin Adam Smith'in homoeconomicus modeline uygunluğu ve rasyonellik yönelimi incelenmiştir. Bu çerçevede Aydın İli Efeler İlçesi'nde ikamet eden 292.716 (Nufusu, 2021) kişi dikkate alınarak bu anket için gerekli örneklem sayısı %95 güven aralığında ve %5 hata payı için Checkmarket isimli örneklem büyüklüğü hesaplama web sitesinde istatistiksel hesaplama yöntemleri kullanarak örneklem büyüklüğü 384 olarak belirlenmiştir (Market, 2021) Veriler, çevrimiçi anket yöntemi ile elde edilmiştir. Elde edilen veriler istatistiksel analiz programı ile analiz edilmiştir. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik özellikler, ikinci bölümde Bireylerin Homoeconomicus Modeline Uygunluğu ve Rasyonel Yönelimi etkileyen faktörler incelenmiştir.

3.1.3. Analiz ve Sonuçlar

Tabachnick ve Fidell (Fidell, 2013) tarafından yapılan araştırmaya göre değişkenlere ait çarpıklık ve basıklık ölçülerinin -1,5 ile 1,5 arasında olması değişkenlerin normal dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Çalışmamızda kullanılan değişkenlere ait çarpıklık ve basıklık ölçüleri -1,5 ile 1,5 arasında olup normal dağılım göstermektedir. Anketimizde yer alan likert ölçeğimize ait güvenilirlik analizi yapılmıştır. Çalışmamızda demografik değişkenlere ve 22 sorudan oluşan likert ölçeğe ait frekans değerleri ve yüzdeleri hesaplanmıştır. Son olarak yaş, cinsiyet, eğitim ve kültürel bölge değişkenlerinin bağımlı değişken üzerindeki etkisini incelemek için regresyon analizinden faydalanılmıştır.

Çalışmaya katılan bireylere ait demografik değişkenler Tablo 1'de yer almaktadır. Demografik değişkenler: Yaş, Cinsiyet, Eğitim Durumu ve Kültürel Bölgeden oluşmaktadır.

Tablo 1. Demografik Değişkenler

DEĞİŞKENLER	FREKANS	YÜZDE (%)
YAŞ		
14-17	3	0,8
18-24	71	18,3
25-34	155	40,1
35-44	96	24,8
45-54	35	9,0
55-64	22	5,7
65+	5	1,3
CİNSİYET		
Erkek	135	34,9
Kadın	252	65,1
EĞİTİM DURUMU		
İlköğretim	6	1,6
Lise	41	10,6
Ön Lisans	52	13,4
Lisans	233	60,2
Yüksek Lisans	46	11,9
Doktora	9	2,3
KÜLTÜREL BÖLGE		
Akdeniz	30	7,8
Doğu Anadolu Bölgesi	44	11,4
Ege Bölgesi	123	31,8
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	35	9
İç Anadolu Bölgesi	92	23,8
Karadeniz Bölgesi	40	10,3
Marmara Bölgesi	22	5,7
Yurtdışı	1	0,3

Ankete katılan bireylerin çoğunluğunu %40,1 oran ile 25-34 yaş grubu oluşturmaktadır. Ayrıca ankete katılan bireylerin yaş gruplarına göre dağılımları 14-17 yaş arası 3 kişi ile %0,8,

18-24 yaş arası 71 kişi ile %18,3, 25-34 yaş arası 155 kişi ile %40,1, 35-44 yaş arası 96 kişi ile %24,8, 45-54 yaş arası 35 kişi ile %9,0, 55-64 yaş arası 22 kişi ile %5,7 ve 65 ve üzeri yaş arası 5 kişi ile %1,3 biçiminde gerçekleşmiştir.

Ankete katılan bireylerin cinsiyet demografik değişkenine göre dağılımına bakıldığında; %35,9'unun erkeklerden ve %64,1'inin ise kadınlardan oluştuğu görülmektedir.

Ankete katılan bireylerin Eğitim Durumlarının dağılımları incelendiğinde çoğunluğun Lisans mezunlarından oluştuğu görülmektedir. Ayrıca Eğitim Durumlarının dağılımları; İlköğretim 6 kişi ile %1,6, Lise 41 kişi ile %10,6, Ön Lisans 52 kişi ile %13,4, Lisans 233 kişi ile %60,2, Yüksek Lisans 46 kişi ile %11,9, Doktora 9 kişi ile %2,3 gerçekleşmiştir.

Ankete katılan bireylerin Kültürel Bölgelerine göre dağılımlarına göre incelendiğinde ise çoğunluğun Ege Bölgesi'nden olduğu görülmektedir. Kültürel bölgelere göre dağılımları; Akdeniz Bölgesi 30 kişi ile %7,8, Doğu Anadolu Bölgesi 44 kişi ile %11,4, Ege Bölgesi 123 kişi ile %31,8, Güneydoğu Anadolu Bölgesi 35 kişi ile %9, İç Anadolu Bölgesi 92 kişi ile %23,8, Karadeniz Bölgesi 40 kişi ile %10,3, Marmara Bölgesi 22 kişi ile %5,7, Yurtdışı 1 kişi ile %0,3 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Güvenilirlik Ölçeği

Cronbach's Alpha	N
0,685	22

Tablo 2'de belirtildiği gibi 0.685 güvenilirlik katsayısı anketteki bireylerin rasyonel davranışlarına ilişkin 22 sorunun oldukça güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

22 sorudan oluşan likert ölçeğe ait soruların frekans değerleri ve yüzdeleri Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3: Sorulan Sorular ve Frekans Değerleri

	Frekans (Yüzde)	Frekans (Yüzde)	Frekans (Yüzde)	Frekans (Yüzde)	Frekans (Yüzde)	Mean	Std. Deviation
	1	2	3	4	5		
Soru 1: Farklı bir toplulukta, sizin kültürünüzde olan ancak o toplulukta kabul görmeyen bir	44 (%11,4)	80 (%20,7)	137 (%35,4)	67 (%17,3)	59 (%15,2)	3,0439	1,2026

davranışı sergilemekten kaçınırmısınız?"							
Soru 2: Günlük davranışlarınızın oluşmasında Ahlaki kuralların etkili olduğunu düşünüyor musunuz?	6 (%1,6)	25 (%6,5)	86 (%22,2)	144 (%37,2)	126 (%32,6)	3,9276	0,97105
Soru 3: İhtiyaçlarınızı karşılayacak maddi gücünüz olması halinde yine de üretime katılır mıydınız?	16 (%4,1)	27 (%7)	65 (%16,8)	103 (%26,6)	176 (%45,5)	4,0233	1,12989
Soru 4: Paylaşmanın insanın kendine fayda sağlayacağını düşünüyor musunuz?	2 (%0,5)	2 (%0,5)	24 (%6,2)	90 (%23,3)	269 (%69,5)	4,6072	0,67582
Soru 5: Bir aracınızın olması halinde ikinci araç almayı ister misiniz?	180 (%46,5)	95 (%24,5)	67 (%17,3)	23 (%5,9)	22 (%5,7)	1,9974	1,17949
Soru 6: Evlilik tekliflerinde Pırlanta yüzük gerekli midir?	165 (%42,6)	68 (%17,6)	83 (%21,4)	38 (%9,8)	33 (%8,5)	2,2403	1,32204
Soru 7: Bir ürün üretiminde iş bölümü yapmanın bireysel çalışmaya göre daha etkili olacağını düşünüyor musunuz?	1 (%0,3)	6 (%1,6)	43 (%11,1)	105 (%27,1)	232 (%59,9)	4,4496	0,77153
Soru 8: Yanlış / gereksiz / yararsız / füzuli olduğunu düşünseniz bile adetlerinize uygun hareket etme çabası gösteriyor musunuz?	102 (%26,4)	129 (%33,3)	111 (%28,7)	27 (%7)	18 (%4,7)	2,3023	1,07687
Soru 9: Toplumun size bakışı sizin için önemli midir?	61 (%15,8)	81 (%20,9)	172 (%44,4)	46 (%11,9)	27 (%7)	2,7339	1,08163
Soru 10: Kıymetli eşya hediye etmenin sevgiye ve kıymete etki ettiğini düşünüyor musunuz?	133 (%34,4)	85 (%22)	94 (%24,3)	35 (%9)	40 (%10,3)	2,3902	1,31559
Soru 11: Farklı bir coğrafyada kendi örf ve adetlerinizi devam ettirmek için üst düzey çaba sarf eder misiniz?	89 (%23)	111 (%28,7)	133 (%34,4)	31 (%8)	23 (%5,9)	2,4522	1,10799
Soru 12: Ürün alımlarınızda fiyatın yüksek olması sizi ikame ürünlere (benzer başka ürünlere) yönlendirir mi?	12 (%3,1)	40 (%10,3)	95 (%24,5)	136 (%35,1)	104 (%26,9)	3,7235	1,06452
Soru 13: Karantina günlerinde Normal günlere nazaran kişisel bakımınıza aynı önemi gösterir misiniz?	11 (%2,8)	58 (%15)	144 (%37,2)	67 (%17,3)	107 (%27,6)	3,5194	1,12968
Soru 14: Telefonunuz tamamen bozulmadan yeni bir telefon almayı düşünür müsünüz?	161 (%41,6)	102 (%26,4)	76 (%19,6)	33 (%8,5)	15 (%3,9)	2,0672	1,14069
Soru 15: Evlilik teklif ederken/alırken özel bir mücevher kullanır mısınız/ister misiniz?	116 (%30)	88 (%22,7)	121 (%31,3)	34 (%8,8)	28 (%7,2)	2,4057	1,20589
Soru 16: Suyu olmayan bir köye daima Su götürerek yardım eder misiniz?	14 (%3,6)	34 (%8,8)	83 (%21,4)	111 (%28,7)	145 (%37,5)	3,876	1,11982

Soru 17: Arabayla ışıklarda durduğunuz esnada yanınıza gelen küçük bir çocuğa para verir misiniz?	94 (%24,3)	103 (%26,6)	108 (%27,9)	54 (%14)	28 (%7,2)	2,5323	1,20485
Soru 18: Sosyal Yardımlarda devletlerin sürdürülebilir çalışma sergilediklerini düşünüyor musunuz?	114 (%29,5)	143 (%37)	98 (%25,3)	23 (%5,9)	9 (%2,3)	2,1473	0,98775
Soru 19: Çalıştığınız yerde açık bir pozisyon olması dahilinde çalışacak kişiyi tanıdıklarınızdan (Aynı Din, Aynı takım, aynı görüş, aynı yaşam çevresi) seçmeyi tercih eder misiniz?	104 (%26,9)	77 (%19,9)	131 (%33,9)	45 (%11,6)	30 (%7,8)	2,5349	1,21974
Soru 20: Bir mal alırken fiyatının düşük olması o ürünün alımında tereddüt oluşturur mu?	32 (%8,3)	72 (%18,6)	176 (%45,5)	77 (%19,9)	30 (%7,8)	3,0026	1,01415
Soru 21: Bir üretici olsanız kâr sağlamadan üretim yapmayı düşünür müsünüz?	175 (%45,2)	122 (%31,5)	68 (%17,6)	11 (%2,8)	11 (%2,8)	1,8656	0,99091
Soru 22: Üretim, tüketim konusunda dünyada devlet kurallarının kaldırılması ve dolaşımın serbest olması gereğini düşünüyor musunuz?	41 (%10,6)	65 (%16,8)	115 (%29,7)	75 (%19,4)	91 (%23,5)	3,2842	1,28436

Soru 1: Farklı bir toplulukta, sizin kültürünüzde olan ancak; o toplulukta kabul görmeyen bir davranışı sergilemekten kaçınır mısınız?”

Ankete katılan bireylerin “Farklı bir toplulukta, sizin kültürünüzde olan ancak; o toplulukta kabul görmeyen bir davranışı sergilemekten kaçınır mısınız?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %35,4 ile “Orta” seçeneğini seçtiği görülmektedir. Ortalama 3,04 ile salt çoğunluğun kendi kültürel davranışlarını farklı bir toplumda sergilemekten kaçındığı görülmektedir. Kaçınmalarının sebebi evrimsel rasyonellik görüşüyle açıklanabilir. Bireylerin geçmişten günümüze kırsaldan kente göçü ve bir toplum olarak yaşamaya başlamaları bireyleri, bireysel düşünceden toplumsal düşünceye itmektedir. Bu sebeple rasyonel karar verirken toplumun diğer yargılarını göz önünde bulundurulduğu sonucuna ulaşmak mümkün olacaktır.

Soru 2: Günlük davranışlarınızın oluşmasında Ahlaki kuralların etkili olduğunu düşünüyor musunuz?

Ankete katılan bireylerin “Günlük davranışlarınızın oluşmasında Ahlaki kuralların etkili olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları

incelendiğinde %37,2 (Ort. 3,93) ile "Çok" seçeneğini seçtiği ve bu noktada bireylerin davranışlarının oluşmasında ve sergilenmesinde kültürel çevrenin etkili olduğunu sonucunu çıkartmak mümkündür. Ankete katılan bireylerin "Farklı bir toplulukta, sizin kültürünüzde olan ancak; o toplulukta kabul görmeyen bir davranışı sergilemekten kaçınır mısınız?" sorusuna verdikleri cevap ile karşılıklı incelendiği takdirde, bireyler kültürel çevresinden etkilendiğini belirtmesine rağmen, kabul görmeyeceğini düşündüğü topluluklarda bu davranışlardan kaçınma eğilimi göstermektedir. Bu durum rasyonel bireyin özelliklerinden olan ahlaklı ve etik davranışlar sergilemesi ile uyumludur.

Soru 3: İhtiyaçlarınızı karşılayacak maddi gücünüz olması halinde yine de üretime katılır mıydınız?

Ankete katılan bireylerin "İhtiyaçlarınızı karşılayacak maddi gücünüz olması halinde yine de üretime katılır mıydınız?" sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %45,5 (Ort. 4,02) ile "Her Zaman" seçeneğini seçtiği ve bu noktada bireylerin gelecek kaygısı olmasa dahi üretimde yer almak istediği düşüncesi Homoeconomicus kavramında yer alan, İş Bölümü ve İş Paylaşımı ile tutarlılık göstermektedir. Bireyler bu noktada bireysel fayda doğrultusunda toplumsal faydayı da gözetmektedir.

Soru 4: Paylaşmanın insanın kendine fayda sağlayacağını düşünüyor musunuz?

Ankete katılan bireylerin "Paylaşmanın insanın kendine fayda sağlayacağını düşünüyor musunuz?" sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %69,5 ile "Her Zaman" seçeneğini seçtiği ve bu noktada bireylerin paylaşım ile yardımlaşmayı tercih etmeleri yalnızca kendi çıkarlarını düşünen Homoeconomicus bireyin davranış kalıbıyla ters düştüğü ifade edilebilir. Bu durum ise evrimsel rasyonellik düşüncesi kapsamında değerlendirildiğinde bireylerin toplumsal yaşama geçmesiyle kendi faydalarının yanı sıra diğer bireylerin faydalarını da düşündüklerini göstermektedir.

Soru 5: Bir aracınızın olması halinde ikinci araç almayı ister misiniz?

Ankete katılan bireylerin "Bir aracınızın olması halinde ikinci araç almayı ister misiniz?" sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %46,5 ile "Hiçbir

Zaman" seçeneğini seçtiği ve bu noktada bireylerin çoğunluğunun ikinci bir araca ihtiyaçları olmadıkları dolayısıyla lüks tüketimden kaçındıkları düşünülmektedir.

Tablo 4: Cinsiyet Değişkenine Göre Seçilen Sorulara Verilen Cevap Dağılımları

Sorular	Cinsiyet		Total	
	Erkek	Kadın		
Evlilik teklif ederken/alırken özel bir mücevher kullanır mısınız/ister misiniz?	Hiçbir Zaman	43 (%31,85)	73 (%28,96)	116
	Az	30 (%22,22)	58 (%23,02)	88
	Orta	36 (%26,66)	85 (%33,73)	121
	Çok	15 (%11,11)	19 (%7,54)	34
	Her Zaman	11 (%8,16)	17 (%6,75)	28
Toplam	135	252	387	
Kıymetli eşya hediye etmenin sevgiye ve kıymete etki ettiğini düşünüyor musunuz?	Hiçbir Zaman	43 (%31,85)	90 (%35,71)	133
	Az	35 (%25,93)	50 (%19,84)	85
	Orta	26 (%19,26)	68 (%26,98)	94
	Çok	12 (%8,89)	23 (%9,13)	35
	Her Zaman	19 (%14,07)	21 (%8,34)	40
Toplam	135	252	387	
Evlilik tekliflerinde Pırlanta yüzük gerekli midir?	Hiçbir Zaman	55 (%40,74)	110 (%43,65)	165
	Az	26 (%19,26)	42 (%16,67)	68
	Orta	29 (%21,48)	54 (%21,43)	83
	Çok	13 (%9,63)	25 (%9,92)	38
	Her Zaman	12 (%8,89)	21 (%8,33)	33
Toplam	135	252	387	

Soru 6: Evlilik tekliflerinde Pırlanta yüzük gerekli midir?

Soru 10: Kıymetli eşya hediye etmenin sevgiye ve kıymete etki ettiğini düşünüyor musunuz?

Soru 15: Evlilik teklif ederken/alırken özel bir mücevher kullanır mısınız/ister misiniz?

Ankete katılan bireylerin “Evlilik teklif ederken/alırken özel bir mücevher kullanır mısınız/ister misiniz?”, “Kıymetli eşya hediye etmenin sevgiye ve kıymete etki ettiğini

düşünüyor musunuz?” ve “Evlilik tekliflerinde Pırlanta yüzük gerekli midir?” sorulara verdikleri yanıtlar soruların benzerlik göstermesi sebebiyle topluca değerlendirilmiştir. Ayrıca bu sorulara verilen yanıtlar demografik değişkenlerden biri olan cinsiyet değişkeni özelinde değerlendirilmiştir. “Evlilik teklif ederken/alırken özel bir mücevher kullanır mısınız/ister misiniz?” sorusunda ankete katılan erkekleri %60’inin katılmıyorum ve hiç katılmıyorum yanıtını verdiği ancak %18,52’sinin katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum yanıtını verdiği; kadınların ise %60,32’sinin katılmıyorum ve hiç katılmıyorum yanıtını verdiği ancak %18,25’sinin katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum yanıtını verdiği görülmektedir. “Kıymetli eşya hediye etmenin sevgiye ve kıymete etki ettiğini düşünüyor musunuz?” sorusunda ankete katılan erkekleri %57,78’inin katılmıyorum ve hiç katılmıyorum yanıtını verdiği ancak %22,96’sinin katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum yanıtını verdiği; kadınların ise %55,56’sinin katılmıyorum ve hiç katılmıyorum yanıtını verdiği ancak %17,46’sinin katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum yanıtını verdiği görülmektedir. “Evlilik tekliflerinde Pırlanta yüzük gerekli midir?” soruda ankete katılan erkekleri %54,07’inin katılmıyorum ve hiç katılmıyorum yanıtını verdiği ancak %19,26’sinin katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum yanıtını verdiği; kadınların ise %51,98’sinin katılmıyorum ve hiç katılmıyorum yanıtını verdiği ancak %14,29’sinin katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum yanıtını verdiği görülmektedir. Tüm bu sonuçlar değerlendirildiğinde yukarıdaki 3 soru özelinde Homo economicus bireyin kusursuz akılcılık özelliği kapsamında herhangi bir toplumsal yargı ve baskıdan etkilenmeden rasyonel biçimde karar vermelerinde demografik değişken cinsiyetin büyük bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Bu durum bireylerin evrimsel rasyonellik bağlamında çevre ve kültürel değerler ile birlikte, oluşan yeni pazarlamalar ile birlikte gelen reklamcılık algısı ile açıklanabilir.

Soru 7: Bir ürün üretiminde iş bölümü yapmanın bireysel çalışmaya göre daha etkili olacağını düşünüyor musunuz?

Ankete katılan bireylerin “Bir ürün üretiminde iş bölümü yapmanın bireysel çalışmaya göre daha etkili olacağını düşünüyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %59,9 ile "Her Zaman" seçeneğini seçtiği ve bu noktada bireylerin iş bölümü yapmanın üretime olumlu etki edeceğini düşünmektedir. Verilen cevapların sonucunda, ankete katılan bireylerin de; Adam Smith’in belirttiği üzere “*Üretimin artırılması emeğin verimine bağlıdır. Verimlilik artışı iş bölümü, tam rekabet, iktisadi hürriyet, tasarruf ve*

sermaye birikimi ile mümkündür.” (Smith, Ulusların Zenginliği, 2016) tutarlılık göstermektedir.

Soru 8: Yanlış / gereksiz / yararsız / fuzuli olduğunu düşünseniz bile adetlerinize uygun hareket etme çabası gösteriyor musunuz?

Ankete katılan bireylerin “Yanlış/gereksiz/yararsız/fuzuli olduğunu düşünseniz bile adetlerinize uygun hareket etme çabası gösteriyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %33,3 ile "Az" seçeneğini seçtiği ve bu noktada anketimizde yer alan “Günlük davranışlarınızın oluşmasında Ahlaki kuralların etkili olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen cevap ile karşılaştırıldığında bireylerin kültürel çevreden etkilendiği ancak dönemin koşullarına göre kültürel çevresini ve kurallarını düzenleme çabası gösterdiği çıkarımında bulunabiliriz.

Soru 9: Toplumun size bakışı sizin için önemli midir?

Ankete katılan bireylerin “Toplumun size bakışı sizin için önemli midir?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %44,4 (Ort. 2,73) ile "Orta" seçeneğini seçtiği ve ortalamanın “Az” seçeneğine doğru (2,73) eğilimi, bu noktada bireylerin kültürel çevrelerinin, bireylere bakışı konusunda önem arz etmediği sonucuna ulaşacağız. Verilen cevaplar incelendiğinde Homoeconomicus’un belirleyici özelliklerinden kusursuz akılcılık ilkesi ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Soru 11: Farklı bir coğrafyada kendi örf ve adetlerinizi devam ettirmek için üst düzey çaba sarf eder misiniz?

Ankete katılan bireylerin “Farklı bir coğrafyada kendi örf ve adetlerinizi devam ettirmek için üst düzey çaba sarf eder misiniz?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %34,4 (Ort. 2,45) ile "Orta" seçeneğini seçtiği ve bu noktada bireylerin “Toplumun size bakışı sizin için önemli midir?” (Ort. 2,73) sorusuyla uyumluluk gösterdiği söylenebilir ve Homoeconomicus’un belirleyici özelliklerinden kusursuz akılcılık ilkesi ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Soru 12: Ürün alımlarınızda fiyatın yüksek olması sizi ikame ürünlere (benzer başka ürünlere) yönlendir mi?

Soru 20: Bir mal alırken fiyatının düşük olması o ürünün alımında tereddüt oluşturur mu?

Ankete katılan bireylerin “Ürün alımlarınızda fiyatın yüksek olması sizi ikame ürünlere (benzer başka ürünlere) yönlendirir mi?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %35,1 (Ort.3,72) ile "Çok" seçeneğini seçtiği ve bu noktada bireylerin ürün alımlarında önceliğini, marjinal fayda önceliğinde olduğu söylenebilir. Ancak “Bir mal alırken fiyatının düşük olması o ürünün alımında tereddüt oluşturur mu?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %45,5 (3,0026) ile "Orta" seçeneğini seçtiği ve bu noktada bireylerin, ürünlerin fayda süreleri ve kalitesini de göz önünde bulundurduğu sonucuna ulaşmamız mümkün olacaktır.

Soru 13: Karantina günlerinde Normal günlere nazaran kişisel bakımınıza aynı önemi gösterir misiniz?

Ankete katılan bireylerin “Karantina günlerinde Normal günlere nazaran kişisel bakımınıza aynı önemi gösterir misiniz?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %37,2 (Ort. 3,5) ile "Orta" seçeneğini seçtiği ve bu noktada bireylerin toplumdan bağımsız oldukları takdirde, toplumla iç içe oldukları zamanlara nazaran kişisel bakımlarında daha az çaba sarf ettikleri söylenebilir. Bu durum kültürel çevrenin bireyler üzerinde nasıl etki yarattığını açıklamakta ve anketimizde yer alan “Toplumum size bakışı sizin için önemli midir?” sorusuyla uyumluluk göstermektedir.

Soru 14: Telefonunuz tamamen bozulmadan yeni bir telefon almayı düşünür müsünüz?

Ankete katılan bireylerin “Telefonunuz tamamen bozulmadan yeni bir telefon almayı düşünür müsünüz?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %41,6 ile "Hiçbir Zaman" seçeneğini seçtiği ve bu noktada bireylerin ürünlerini tüketmede, tüketim ömrünün bitmeden aynı ihtiyacı karşılayacak ürünler almaktan kaçındığı söylenebilmektedir.

Soru 16: Suyu olmayan bir köye daima Su götürerek yardım eder misiniz?

Ankete katılan bireylerin “Suyu olmayan bir köye daima Su götürerek yardım eder misiniz?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %37,5 ile "Her Zaman"

seçeneğini seçtiği ve bu noktada bireylerin, sosyal yardımlarda bulunma istediğini göstermektedir. Evrimsel rasyonellik bağlamında bireylerin toplum olarak yaşamının getirdiği değer ve yargılar neticesinde diğer bireylerin çıkarlarını düşünerek hareket etmelerinin sonucu olarak değerlendirilebilir.

Soru 17: Arabayla ışıklarda durduğunuz esnada yanınıza gelen küçük bir çocuğa para verir misiniz?

Ankete katılan bireylerin “Arabayla ışıklarda durduğunuz esnada yanınıza gelen küçük bir çocuğa para verir misiniz?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %27,9 (Ort. 2,53) ile "Orta" seçeneğini seçtiği ve bu noktada bireylerin rasyonel davranış ve duygusal davranış arasında kaldığı fikrini öne sürebilmektedir.

Soru 18: Sosyal Yardımlarda devletlerin sürdürülebilir çalışma sergilediklerini düşünüyor musunuz?

Ankete katılan bireylerin “Sosyal Yardımlarda devletlerin sürdürülebilir çalışma sergilediklerini düşünüyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %37 ile "Az" seçeneğini seçtiği ve bu noktada bireylerin, devletin toplumsal sorunlara müdahalesinin yetersiz olduğu ve/veya gerçekleştirilen sosyal politikaların yetersiz kaldığını düşündüklerini göstermektedir.

Soru 19: Çalıştığınız yerde açık bir pozisyon olması dahilinde çalışacak kişiyi tanıdıklarınızdan (Aynı Din, Aynı takım, aynı görüş, aynı yaşam çevresi) seçmeyi tercih eder misiniz?

Ankete katılan bireylerin “Çalıştığımız yerde açık bir pozisyon olması dahilinde çalışacak kişiyi tanıdıklarınızdan (Aynı Din, Aynı takım, aynı görüş, aynı yaşam çevresi) seçmeyi tercih eder misiniz?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %33,9 (Ort. 2,53) ile "Orta" seçeneğini seçtiği ve bu noktada bireylerin, rasyonel düşünceye uygun hareket ederek liyakata dayalı bir tercihin verimliliği ve toplumsal faydayı olumlu yönde etkileyeceğini düşündüğü ifade edilir.

Soru 21: Bir üretici olsanız kâr sağlamadan üretim yapmayı düşünür müsünüz?

Ankete katılan bireylerin “Bir üretici olsanız kâr sağlamadan üretim yapmayı düşünür müsünüz?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %45,2 ile "Hiçbir Zaman" seçeneğini seçtiği ve Adam Smith’in “metaların göreceli fiyatlarının genel olarak bunların üretimleri için gereken nispi emek miktarlarına bağlı olduğu” şeklinde bir emek değer teorisi (Foley, 1999, s. 19) sözüyle tutarlı olarak emek konusunda kendi faydalarını sağlamadan, diğer bireylere fayda sağlamaktan kaçındığı yorumunu yapabilmemiz mümkündür.

Soru 22: Üretim, tüketim konusunda dünyada devlet kurallarının kaldırılması ve dolaşımın serbest olması gereğini düşünüyor musun?

Ankete katılan bireylerin “Üretim, tüketim konusunda dünyada devlet kurallarının kaldırılması ve dolaşımın serbest olması gereğini düşünüyor musun?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde %29,7 ile "Orta" seçeneğini seçtiği ve dağılımların %72,6’sinin orta, çok ve her zaman seçeneğini seçmiş olması, bireylerin dolaşım serbestliğinin üretim ve tüketime daha faydalı olacağı hususunda birlik gösterdiği fikrini öne sürebilmektedir.

Tablo 5: Cinsiyet Değişkeni açısından Homo-economicus’un Belirleyici Özellikleri (t Testi)

	Grup	N	Ort.	S.s.	t	Sd.
Soru 1: Farklı bir toplulukta, sizin kültürünüzde olan ancak; o toplulukta kabul görmeyen bir davranışı sergilemekten kaçınır mısınız?	Erkek	135	2,88	1,09	-1,95*	307,22
	Kadın	252	3,13	1,25		
Soru 2: Günlük davranışlarınızın oluşmasında Ahlaki kuralların etkili olduğunu düşünüyor musunuz?	Erkek	135	3,69	0,98	0,52	270,88
	Kadın	252	3,91	0,97		
Soru 3: İhtiyaçlarınızı karşılayacak maddi gücünüz olması halinde yine de üretime katılır mıydınız?	Erkek	135	4,21	0,99	2,46**	319,70
	Kadın	252	3,92	1,19		
Soru 11: Farklı bir coğrafyada kendi örf ve adetlerinizi devam ettirmek için üst düzey çaba sarf eder misiniz?	Erkek	135	2,50	1,07	0,57	286,65
	Kadın	252	2,43	1,13		
Soru 16: Su’yu olmayan bir köye daima Su götürerek yardım eder misiniz?	Erkek	135	3,71	1,20	-2,13**	248,82
	Kadın	252	3,96	1,07		
Soru 19: Çalıştığınız yerde açık bir pozisyon olması dahilinde çalışacak kişiyi tanıdıklarınızdan seçmeyi tercih eder misiniz?	Erkek	135	2,55	1,20	0,16	279,99
	Kadın	252	2,53	1,23		
Soru 20: Bir mal alırken fiyatının düşük olması o ürünün alımında tereddüt oluşturur mu?	Erkek	135	2,95	1,03	-0,77	268,00
	Kadın	252	3,03	1,01		
Soru 22: Bir üretici olsanız kâr sağlamadan üretim yapmayı düşünür müsünüz?	Erkek	135	1,73	0,91	-2,04	303,57
	Kadın	252	1,94	1,03		

***=p<0,01 **=p<0,05 *=p<0,1

H₀: Grupların varyansları homojendir

H₁: Grupların varyansları homojen değildir.

İki ya da daha fazla grubun varyanslarının homojenliğini inceleyen Levene test sonuçlarına incelendiğinde, sig. değeri 0.05'ten büyük olduğundan H₀ kabul edilir($p=0,078>0.1$). Grupların varyansları homojendir. t test sonuçları incelendiğinde, "Farklı bir toplulukta, sizin kültürünüzde olan ancak; o toplulukta kabul görmeyen bir davranışı sergilemekten kaçınır mısınız?" sorusuna verilen yanıtlar cinsiyete göre farklılık göstermektedir. ($p=0,078>0.01$).

İki ya da daha fazla grubun varyanslarının homojenliğini inceleyen Levene test sonuçlarına incelendiğinde, sig. değeri 0.05'ten büyük olduğundan H₀ kabul edilir($p=0,81>0.05$). Grupların varyansları homojendir. t test sonuçları incelendiğinde, "Günlük davranışlarınızın oluşmasında Ahlaki kuralların etkili olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna verilen yanıtlar cinsiyete göre farklılık göstermemektedir. ($p=0,81>0.05$).

İki ya da daha fazla grubun varyanslarının homojenliğini inceleyen Levene test sonuçlarına incelendiğinde, sig. değeri 0.05'ten büyük olduğundan H₀ kabul edilir($p=0,027>0.05$). Grupların varyansları homojendir. t test sonuçları incelendiğinde, "İhtiyaçlarınızı karşılayacak maddi gücünüz olması halinde yine de üretime katılır mıydınız?" sorusuna verilen yanıtlar cinsiyete göre farklılık göstermektedir. ($p=0,027>0.05$).

İki ya da daha fazla grubun varyanslarının homojenliğini inceleyen Levene test sonuçlarına incelendiğinde, sig. değeri 0.05'ten büyük olduğundan H₀ kabul edilir($p=0,023>0.05$). Grupların varyansları homojendir. t test sonuçları incelendiğinde, "Su'yu olmayan bir köye daima Su götürerek yardım eder misiniz?" sorusuna verilen yanıtlar cinsiyete göre farklılık göstermemektedir. ($p=0,023>0.05$).

İki ya da daha fazla grubun varyanslarının homojenliğini inceleyen Levene test sonuçlarına incelendiğinde, sig. değeri 0.05'ten büyük olduğundan H₀ kabul edilir($p=0,59>0.05$). Grupların varyansları homojendir. t test sonuçları incelendiğinde, "Çalıştığımız yerde açık bir pozisyon olması dahilinde çalışacak kişiyi tanıdıklarınızdan (Aynı

Din, Aynı takım, aynı görüş, aynı yaşam çevresi) seçmeyi tercih eder misiniz?" sorusuna verilen yanıtlar cinsiyete göre farklılık göstermemektedir. ($p=0,59>0.05$).

İki ya da daha fazla grubun varyanslarının homojenliğini inceleyen Levene test sonuçlarına incelendiğinde, sig. değeri 0.05'ten büyük olduğundan H_0 kabul edilir($p=0,51>0.05$). Grupların varyansları homojendir. t test sonuçları incelendiğinde, "Bir mal alırken fiyatının düşük olması o ürünün alımında tereddüt oluşturur mu?" sorusuna verilen yanıtlar cinsiyete göre farklılık göstermemektedir. ($p=0,51>0.05$).

İki ya da daha fazla grubun varyanslarının homojenliğini inceleyen Levene test sonuçlarına incelendiğinde, sig. değeri 0.05'ten büyük olduğundan H_0 kabul edilir($p=0,29>0.05$). Grupların varyansları homojendir. t test sonuçları incelendiğinde, "Bir üretici olsanız kâr sağlamadan üretim yapmayı düşünür müsünüz?" sorusuna verilen yanıtlar cinsiyete göre farklılık göstermemektedir. ($p=0,29>0.05$).

Tablo 6: Yaş, Kültürel Bölge ve Eğitim Durumu Değişkenleri Açısından Homoeconomicus'un Belirleyici Özellikleri (One Way Anova)

		Karelerin toplamı	SD	Ortalama Kare	F	Sig.	Değişken
Soru 3: İhtiyaçlarınızı karşılayacak maddi gücünüz olması halinde yine de üretime katılır mıydınız?	Gruplararası	16,28	6	2,71	2,16	0,046	YAŞ
	Grupiçi	476,51	380	1,25			
	Toplam	492,79	386				
Soru 5: Bir aracınızın olması halinde ikinci araç almayı ister misiniz?	Gruplararası	24,85	6	4,14	3,07	0,006	
	Grupiçi	512,14	380	1,35			
	Toplam	537,00	386				
Soru 6: Evlilik tekliflerinde Pırlanta yüzük gerekli midir?	Gruplararası	24,29	6	4,05	2,37	0,030	
	Grupiçi	650,36	380	1,71			
	Toplam	674,65	386				
Soru 7: Bir ürün üretiminde iş bölümü yapmanın bireysel çalışmaya göre daha etkili olacağını düşünüyor musunuz?	Gruplararası	8,01	6	1,34	2,29	0,035	
	Grupiçi	221,76	380	0,58			
	Toplam	229,77	386				
Soru 9: Toplumun size bakışı sizin için önemli midir?	Gruplararası	25,99	6	4,33	3,87	0,001	
	Grupiçi	425,60	380	1,12			
	Toplam	451,59	386				

Soru 10: Kıymetli eşya hediye etmenin sevgiye ve kıymete etki ettiğini düşünüyor musunuz?	Gruplararası	38,28	6	6,38	3,85	0,001	
	Grupiçi	629,80	380	1,66			
	Toplam	668,08	386				
Soru 12: Ürün alımlarınızda fiyatın yüksek olması sizi ikame ürünlere (benzer başka ürünlere) yönlendir mi?	Gruplararası	16,24	6	2,71	2,44	0,025	
	Grupiçi	421,18	380	1,11			
	Toplam	437,42	386				
Soru 14: Telefonunuz tamamen bozulmadan yeni bir telefon almayı düşünür müsünüz?	Gruplararası	31,48	6	5,25	4,23	0,000	
	Grupiçi	470,78	380	1,24			
	Toplam	502,25	386				
Soru 15: Evlilik teklif ederken/alırken özel bir mücevher kullanır mısınız/ister misiniz?	Gruplararası	26,02	6	4,34	3,08	0,006	
	Grupiçi	535,29	380	1,41			
	Toplam	561,31	386				
Soru 21: Bir üretici olsanız kâr sağlamadan üretim yapmayı düşünür müsünüz?	Gruplararası	17,28	6	2,88	3,03	0,007	
	Grupiçi	361,73	380	0,95			
	Toplam	379,01	386				
Soru 4: Paylaşmanın insanın kendine fayda sağlayacağını düşünüyor musunuz?	Gruplararası	5,52	7	0,79	1,75	0,096	KÜLTÜREL BÖLGE
	Grupiçi	170,78	379	0,45			
	Toplam	176,30	386				
Soru 8: Yanlış / gereksiz /yararsız/ fuzuli olduğunu düşünseniz bile adetlerinize uygun hareket etme çabası gösteriyor musunuz?	Gruplararası	13,74	5	2,75	2,41	0,036	
	Grupiçi	433,89	381	1,14			
	Toplam	447,63	386				
Soru 13: Karantina günlerinde Normal günlere nazaran kişisel bakımınıza aynı önemi gösterir misiniz?	Gruplararası	12,87	5	2,57	2,04	0,072	EĞİTİM DURUMU
	Grupiçi	479,73	381	1,26			
	Toplam	492,60	386				
Soru 17: Arabayla ışıklarda durduğunuz esnada yanınıza gelen küçük bir çocuğa para verir misiniz?	Gruplararası	21,71	5	4,34	3,07	0,010	
	Grupiçi	538,64	381	1,41			
	Toplam	560,35	386				
Soru 18: Sosyal Yardımlarda devletlerin sürdürülebilir çalışma sergilediklerini düşünüyor musunuz?	Gruplararası	26,65	5	5,33	5,80	0,000	
	Grupiçi	349,95	381	0,92			
	Toplam	376,60	386				

Yaş değişkeni ‘Soru 3: İhtiyaçlarınızı karşılayacak maddi gücünüz olması halinde yine de üretime katılır mıydınız?’ sorusu bazında Homoeconomicus belirleyici özellerileri tek yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmış ve yaş grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. [F (2,164)=2,713, p = .046].

Yaş değişkeni ‘Soru 5: Bir aracınızın olması halinde ikinci araç almayı ister misiniz?’ sorusu bazında Homoeconomicus belirleyici özellerileri tek yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmış ve yaş grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. [F (3,073) =4,142, p = .006].

Yaş değişkeni ‘Soru 6: Evlilik tekliflerinde Pırlanta yüzük gerekli midir?’ sorusu bazında Homoeconomicus belirleyici özellerileri tek yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmış ve yaş grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. [F (2,365) =4,048, p = .030].

Yaş değişkeni ‘Soru 7: Bir ürün üretiminde iş bölümü yapmanın bireysel çalışmaya göre daha etkili olacağını düşünüyor musunuz?’ sorusu bazında Homoeconomicus belirleyici özellerileri tek yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmış ve yaş grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. [F (2,288) =1,335, p = .035].

Yaş değişkeni ‘Soru 9: Toplumun size bakışı sizin için önemli midir?’ sorusu bazında Homoeconomicus belirleyici özellerileri tek yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmış ve yaş grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. [F (3,867) =4,33, p = .001].

Yaş değişkeni ‘Soru 10: Kıymetli eşya hediye etmenin sevgiye ve kıymete etki ettiğini düşünüyor musunuz?’ sorusu bazında Homoeconomicus belirleyici özellerileri tek yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmış ve yaş grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. [F (3,85) =6,38, p = .001].

Yaş değişkeni ‘Soru 12: Ürün alımlarınızda fiyatın yüksek olması sizi ikame ürünlere (benzer başka ürünlere) yönlendir mi?’ sorusu bazında Homoeconomicus belirleyici özellerileri tek yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmış ve yaş grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. [F (2,441) =2,706, p = .025].

Yaş değişkeni 'Soru 14: Telefonunuz tamamen bozulmadan yeni bir telefon almayı düşünür müsünüz?' sorusu bazında Homoeconomicus belirleyici özellerileri tek yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmış ve yaş grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. [F (4,235) =5,246, p = .000].

Yaş değişkeni 'Soru 15: Evlilik teklif ederken/alırken özel bir mücevher kullanır mısınız/ister misiniz?' sorusu Homoeconomicus belirleyici özellerileri tek yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmış ve yaş grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. [F (3,079) =4,337, p = .006].

Yaş değişkeni 'Soru 21: Bir üretici olsanız kâr sağlamadan üretim yapmayı düşünür müsünüz?' sorusu bazında Homoeconomicus belirleyici özellerileri tek yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmış ve yaş grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. [F (3,026) =2,88, p = .007].

Kültürel Bölge değişkeni 'Soru 4: Paylaşmanın insanın kendine fayda sağlayacağını düşünüyor musunuz?' sorusu bazında Homoeconomicus belirleyici özellerileri tek yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmış ve Kültürel bölge grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. [F (1,751) =0,789, p = .096].

Eğitim Durumu 'Soru 8: Yanlış/gereksiz/yararsız/fuzuli olduğunu düşünseniz bile adetlerinize uygun hareket etme çabası gösteriyor musunuz?' sorusu bazında Homoeconomicus belirleyici özellerileri tek yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmış ve eğitim durumu arasında anlamlı fark bulunmuştur. [F (2,413) =2,748, p = .036].

Eğitim Durumu 'Soru 13: Karantina günlerinde Normal günlere nazaran kişisel bakımınıza aynı önemi gösterir misiniz?' sorusu bazında Homoeconomicus belirleyici özellerileri tek yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmış ve eğitim durumu arasında anlamlı fark bulunmuştur. [F (2,044) =2,574, p = .072].

Eğitim Durumu 'Soru 17: Arabayla ışıklarda durduğunuz esnada yanınıza gelen küçük bir çocuğa para verir misiniz?' sorusu bazında Homoeconomicus belirleyici özellerileri tek

yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmış ve eğitim durumu arasında anlamlı fark bulunmuştur. [F (3,071) =4,342, p = .010].

Eğitim Durumu 'Soru 18: Sosyal Yardımlarda devletlerin sürdürülebilir çalışma sergilediklerini düşünüyor musunuz?' sorusu bazında Homoeconomicus belirleyici özelliklerini tek yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmış ve eğitim durumu arasında anlamlı fark bulunmuştur. [F (5,804) =5,331, p = .000].

SONUÇ

Homoeconomicus kavramı “Homo” ve “Economics” kelimelerinden gelmektedir. Adam Smith’in “Rasyonel İnsan” söyleminin daha sonralarda oluşturduğu kelime bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Harari’nin tanımını yaptığı “Homo” kelimesi insanı anlamlaştırırken “Economics” dilimizdeki anlamıyla “Ekonomi”yi ifade eder. Harari kavramları cins ve tür olarak ayırmaktadır. Bu da Homoeconomicus’u “Homo” yani “İnsan” cinsinin “Economicus” “Ekonomik” türü olarak anlamlandırmamıza yaramaktadır.

Homoeconomicus’un özelliklerinden olan ‘kendi çıkarı’ ve ‘bencillik’ kavramları anlam yönüyle incelediğinde; Adam Smith “Kendi Çıkarı” kavramını aktarırken, bireylerin kendi çıkarlarını gözetmesi, bulunduğu iş kolunda en iyi olma çabasını ifade etmektedir. Birey kendi çıkarını maksimize etmek için karşıdaki bireyin veya müşterinin memnuniyetini sağlamayı temel alacaktır. Bu nedenle Adam Smith’in belirlemiş olduğu homoconomicus kavramı kendi çıkarları için mutlak olarak karşısındakinin faydasını sağlamak durumundadır. Adam Smith’in yetiştiği ve içerisinde bulunduğu İskoç Aydınlanmasından örnekle devam edecek olursak Homoeconomicus kavramı, ahlaklı karakter olmak durumundadır ve bu durum tam anlamıyla Smith’in bahsettiği kendi çıkarı kavramıyla sonuç yönünden uyusmaktadır. Kendi çıkarı için bireyin ahlaklı ve erdemli olması mutlak olmalı aksi durum ise homoconomicus modelinin dışına çıkmakta ve ticari faaliyetlerin objektifliğini kaybettirmektedir.

Adam Smith’in “görünmez el” kavramı ile bahsettiği durum (İskoç Aydınlanması dini tanımlamalardan uzak durmaktadır) tanrısal bir varlıktan çok tam olarak bireyin farkına varmadan, bilinç dışında gerçekleşen, farkında olmadan kendi çıkarını düşünme amaçlı rasyonel olarak verdiği bu kararlar yer alabilir. Bireyler olumsuz durumu doğası gereği anlamakta ve buna göre bir savunma geliştirmektedir. Bu da bireyin “Benci” tarafını yani Sigmund Freud tarafından belirtilen “Ego (ben)” kavramına götürmektedir. İd’nin (bireyin kimliği) ötesinde içgüdüsel olarak bireyleri bulunduğu olumsuz durumdan kurtaracak olan zihinsel ve düşünsel kararlarımızı Adam Smith “görünmez el” kavramı ile açıklamaktadır.

Çalışmanın nedenine uygun olarak öne çıkan bulgulardan insan kavramı ile birey olma arasındaki ilişkide homoconomicus kavramının oluşma şekli ve mantığı anlaşılmaktadır. İnsan kavramının kendini bulması için yani birey olabilmesi, döneminin ilerisini düşünmesi,

Immanuel Kant'ın da belirttiği üzere olaylara sebep-sonuç ilişkisi içerisinde irdelemesi ile mümkün olmaktadır.

Adam Smith'in 1776 yılında ortaya koyduğu bu düşünceve Homoeconomicus kavramı birçok filozof tarafından incelenmiştir. Ancak bu karşılık olarak Xenophon (M.Ö. 431 – 354) tarafından ele alınan "The Economist (The Oeconomicus)" isimli diyaloglar halinde Sokrates'in ev ekonomisi ve eş seçimi üzerine durduğu yayın yer almaktadır. Daha sonra Aristoteles'in (M.Ö. 384- 322) "Οἰκονομικά Oeconomica" yazısında bahsettiği "genç bireyler çocuk yaparlar ve büyütürler, çünkü yaşlanıp kendilerine bakamayacak durumda, sabanı süremeyecek hale geldiklerinde büyüyen çocukları onlara baksın" (Aristoteles, 2016, s. 25) söylemiyle bireylerin gelecek kaygısı ile beraber rasyonel düşünceleri ve bireysel çıkarların düşünüldüğü anlaşılabilir. Fakat bu dönemde iktisadın bir bilim sayılmaması ihtiyaç fazlalığından gelmektedir. Adam Smith'in İktisat Biliminin kurucusu olarak sayılması, küreselleşmeyle beraber ilişkilerin ilerlemesi ve ürünlerin dolaşımının sanayi devrimi sonrası hızlanması, dönemin aydınlanma çevresinin genişlemesi ve Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" isimli kitabında yer alan teorik ve analitik hesaplamaların, yöntem olarak kullanılması İktisat biliminin başlangıcı olarak kabul görmektedir. Bu dönem mevcut ekonomik hayatın karmaşık olmayışı ve belli ürünlerin üretilip ihtiyaç duyulması hane ekonomisinden ileri gitmemesinden kaynaklanmaktadır. Sanayi Devrimi ile birlikte, ürün üretimlerinin hızlanması, dış ticaretin gelişmesi ve artık karmaşık hale gelen ticari yapının çözümlenmesi ile, uygun politika ihtiyacının karşılayabilmek adına homoeconomicus modeli iktisat biliminin temelini oluşturmaktadır.

İktisat okullarını oluşturan düşünce akımlarında klasik iktisadın varsayımı olarak karşımıza çıkan homoeconomicus kavramı insanların rasyonel davranışlar içerisinde bulunduğu sınırları tanımlamak için karşımıza çıkmaktadır. Homoeconomicus iktisadi teorilerde belli koşul ve şartları belirlemektedir. Bu şartlar teorilerin ve uygulanacak politikaların küresel geçerlilik sağlaması adına bir gerekliliktir. Klasik iktisat tarafından ortaya atılan homoeconomicus Neo Klasik İktisat'ın temellerini oluşturmakla birlikte Sosyalist İktisat'ta, Keynesyen İktisat'ta, Monoterist İktisat'ta dahi homoeconomicus kavramının yansımalarını görmek mümkündür. Homoeconomicus kavramı bireyin rasyonel olduğu ile ilgili olması, bireyin ve/veya insanın genel kanunlar karşısında rasyonel davrandığı anlamını taşımayabilir. Çünkü rasyonellik kültürel çevre ve döneme göre değişkenlik gösteren bir husus olmuştur. Bahsedilen bu iktisadi akımlarda her ne kadar homoeconomicus

kavramına karşı çıkışlar olsa dahi, -bu karşı çıkışlar, psikolojik, duygusal veya geneli yansıtmadığı yönünde- bahsedilen teorilerin oluşmasında bireylerin vereceği davranış şekilleri baz alınmalıdır.

Homoeconomicus diğer bir özelliği minimalizm üzerine işleyen ve rasyonellik kalıbı olarak yine minimalizmin kullanıldığı bilim çeşidi olarak nitelendirilebilir. Fakat rasyonellik yine bu durumları minimalizmin sınırlarında kalabilmek adına bazen çıkışlar sergilenmesini gerektirmektedir. Bireyler sosyal ve kültürel statüsünü koruma eğilimi göstermeleri olasıdır. Buna örnek ile devam edecek olursak, bir bireyin eşine tek taş yüzük alması rasyonel bir davranış olarak iktisat biliminde yer almayacağı düşünülür. Yüzük gerekli bir ihtiyaç olmamakla birlikte, lüks olarak nitelendirilir. Fakat kültürel çevre ve reklam algısı bireylerin algılarını; birey bunun gerekli bir ihtiyaç olmadığını bilmesine rağmen, eşine o yüzüğü almaya gayret gösterecektir. Çevre algısı o yüzüğü almadığı zaman, duygusal olarak eşinin onu sevmediği düşüncesine sürükleyecektir. Eş ise bu durumu yüzük almazsam eşim onu sevmediğimi düşünür ve beni terk eder olarak nitelendirecektir. Bu bireyin statüsünü ve alışagelmış davranış biçiminin dışına çıkmasına neden olacağından, birey statüsünü korumak için gerekli olmadığı halde bunu bir ihtiyaç olarak görecektir ve bu ihtiyacını giderecektir. Buna bir örnek ise farklı bir çağdan verilebilir. Avrupa'da Orta Çağ döneminde savaşa giden ve şövalye olarak nitelendirilen kişiler savaştan döndüklerinde kahraman olarak değerlendirilir ve bir statüye kavuşurlardı. Bu zamanla savaşa gitmese dahi şövalye gibi giyinen insanların ortaya çıkması ve bu statüye erişmek isteme çabalarını göstermiştir. Çalışmamızda bahsi geçen yüzük örneğinde olduğu gibi ya da şövalyelik, fırıncı biracı örneğindeki gibi net ifadeler olmasa bile bu davranış biçiminin temeli standardını korumak ve geliştirmek olarak nitelendirilmelidir. Gelişen ve genişleyen statüler toplumu da geliştireceğinden -toplum huzurunu sağlamak toplumun moral motivasyonunu etkiler bu da ekonomik alışveriş ve üretimi arttırır- bireylerin yine rasyonel davranış sergilediğini gösterir. Homoeconomicus geçmişten günümüze her daim birey kendi çıkarını gözeterek davranış sergilediğinden farklı değişkenlerin hesaplanıp değerlendirilmesi günümüz iktisadında bir gereklilik olmaktadır.

Anketimizde yer alan durumlara ilişkin olarak cinsiyet, kültürel bölge, yaş değişkenleri ele alındığı taktirde, sonuçların birinci ve ikinci bölümde bahsedilen kültürel ve bireysel etkinin homoeconomicusun belirleyici özellikleriyle bağdaştırılması hususu dahilinde verilen cevaplar uyumluluk göstermektedir. Bireylerin homoeconomicus modeline uygun davranışlar sergilemesi günümüzde geçerliliğini koruyan bir olgu olmasıyla birlikte, yine de bireylerin

sergiledikleri davranışlar ve tutumların, bulunduğu çevre, kültürel bölge, yaş, bilgi ve birikimleri ile değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akal, C. B. (1988). *İktidarın Üç Yüzü*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınlar.
- Akın, Z., & Urhan, B. (2015). Davranışsal Oyun Teorisi. D. Dumludağ İçinde, *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar* (S. 265). İstanbul: İmge Yayınevi.
- Akoğlu, S. (2006). *Cicero'da Tanrı, İnanç Ve Yazgı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktan, C. C. (2004). *Yeni İktisat Okulları*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Akyıldız, H. (2006). Freud'çu, Liberal Ve Marksist Kisilik Kuramlarının Türevi Olarak Toplum, İktisat Ve Siyaset Teorileri. *Akdeniz İibf Dergisi*, 1-23.
- Akyıldız, H. (2008). Tartışılan Boyutlarıyla "Homo Economicus". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, 13(2), 29-40.
- Albuz, A. R. (2020, 02 14). Stoacılık Nedir, Kurucusu, Felsefesi Kısaca Stoacılık: <https://www.youtube.com/watch?v=Kdfvl6jhlc0> Adresinden Alındı
- Aristoteles. (2009). *Nikomakhos'a Etik*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Aristoteles. (2016). *Ekonomi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Arslan, M. (1991). İktisat Sosyolojisi Bakımından Adam Smith. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(2), 153-210.
- Aslan, R. (2004). *Türkiye'de İnsan Haklarının Gelişim Süreci Ve İnsan Hakları Alanında Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşları: İnsan Hakları Derneği Ve Mazlumder Üzerine Bir İnceleme*. Sivas: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi.
- Bakır, K. (2016). *Francis Hutcheson Ve Ahlâk Duyusu Teorisi - Yüreğin Yasası*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bakkalcı, A. C. (2018). *Avrupa Birliği -Türkiye İlişkileri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Bakkalcı, A. C. (2018). *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Teorik Temeller- Uygulama - Tartışmalar*. Ankara: Seçkin Akademik Ve Mesleki Yayınlar.
- Başdemir, H. Y. (2005). İskoç Aydınlanma Etiği: Hutcheson, Hume Ve Smith. *Liberal Düşünce Dergisi*, 1-5.
- Billing, A. (2013). Political Anthropology And Its Animal Other In Rousseau's 'Discours Sur L'inegalite'. *French Forum*, 38/1, 1-17.
- Blaug, M. (1997). *Economic Theory In Retrospect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bocutoğlu, E. (2016). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Bögenhold, D. (2014). Schumpeter's Idea Of A Universal Social Science. *Atlantic Economic Journal*, 42, 205-215.

- Broadie, A. (2008). *The Scottish Enlightenment: An Anthology*. Edinburg: Canongate Books Ltd; Main Edition.
- Brookes, D. R. (2000). *An Inquiry Into The Human Mind : On The Principles Of Common Sense*. Edinburgh : Edinburgh Univ Pr.
- Buğra, A. (2015). *İktisatçılar Ve İnsanlar* . İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burns, J. H. (1998). *Histoire De La Pensée Politique Médiévale*. Paris: Puf.
- Camerer, C. F. (2003). *Behavioral Game Theory: Experiments In Strategic Interaction*. Princeton: Princeton University Press.
- Carmichael, F. (2005). *A Guide To Game Theory*. Essex: Pearson Education.
- Cassirer, E. (1980). *İnsan Üstüne Bir Deneme*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cedrini, M., & Fontana, M. (2017). Just Another Niche İn The Wall? How Specialization İs Changing The Face Of Mainstream Economics. *Ambridge Journal Of Economics*, 1-25.
- Çağlar, A. F. (2015). *Stoacı Oikeiosis Öğretisi*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çilingiroğlu, H. K., & Sefil, S. (2011). Davranışsal Finansın Temelleri: Karar Vermenin Bilişsel Ve Duygusal Eğilimleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 247-268.
- Çilingiroğlu, H., & Sefil, S. (2011). Davranışsal Finansın Temelleri: Karar Vermenin. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 247-268.
- Davis, M. D. (1983). *Game Theory: A Nontechnical Introduction*. New York: Dover Publications Inc.
- Demir, F. (2014). *Orta Çağ Avrupasında Manastırlara Kurumsal Ve İşlevsel Bakış*. Tokat: Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, Ö. (2013). *Akıl Ve Çıkar*. Ankara: Sentez Yayınları.
- Demir, Ö. (2013). *Akıl Ve Çıkar; Davranışsal İktisat Açısından Rasyonel Olmanın Rasyonelliği*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Demirel, S. K. (2018). *Nöroiktisat Ve Güven: Temel Makroekonomik Göstergeler Ve Güven Düzeyi Arasındaki Nedensellik İlişkileri*. Trabzon: Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, S. K., & Artan, S. (2016). Nöroiktisat Ve İktisat Biliminin Geleceğine İlişkin Tartışmalar. *Uluslararası Ekonomi Ve Yenilik Dergisi*, 1-28.
- Denis, H. (1974). *Ekonomis Doktorinler Tarihi*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Diamond, J. (2013). *Tüfek, Mikrop Ve Çelik*. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Yayınları.
- Dorinda, O. (1995). *The Enlightenment*. Cambridge.

- Dudu, H. (2014). Neoklasik İktisat Kuramının Genel Çerçevesi Ve Eleştirisi. *Aydınlanma* 1923, 25-38.
- Dumont, L. (1966). *Homo Hierarchius*. Paris: Gallimard.
- Duran, E. (2018). David Hume'un Ahlâk Anlayışını Stoacı Okuma Olanığı. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Eğilmez, M. (2019, 09 15). *Ortodoks Ve Heterodoks Ekonomi Politikaları*. [Http://Www.Mahfiegilmez.Com/2013/04/Ortodoks-Ve-Heterodoks-Ekonomi.Html](http://www.mahfiegilmez.com/2013/04/ortodoks-ve-heterodoks-ekonomi.html) Adresinden Alındı
- Einspahr, J. (2010). The Beginning That Never Was: Mediation And Freedom İn Rousseau's Political Thought. *The Review Of Politics*, 72/3, 437-461.
- Emre, Y. (2005). *Seçmeler*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Eren, E. (2018). Bilimler Ve İktisat. *Yıldız Social Scince Reciew*, 4(2), 93-110.
- Eren, E., & Sarfati, M. (2011). *İktisatta Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ernest, K. (2000). "Orta Çağ Siyasi Düşüncesinde 'Vatan İçin Ölmek- Pro Patria Mori' ", Çev.: Erol Öz, *Devlet Kuramı*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Farrer, J. A. (1988). *Adam Smith*. Altrincham: J. Martin Stafford / Ismeron; N.E.Of 1881 Ed Edition.
- Fidell, T. A. (2013). *B.G. Tabachnick, L.S. Fidell Using Multivariate Statistics (Sixth Ed.)*Pearson. Boston.
- Fischer, P., Dornbusch, R., & Startz, R. (2016). *Makroiktisat*. Literatür - Ders Kitapları.
- Fleming, T. (1981). *The Politics Of Human Nature*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Foley, D. K. (1999). *Notes On The Theoretical Foundations Of Political Economy*. Retrieved From [Www.Economia.Unam.Mx](http://www.economia.unam.mx) › Poleconprintfoley.
- Fontana, J. (2003). *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Fraser, A. C. (2017). *Thomas Reid*. Createspace Independent Publishing Platform .
- Garrard, G. (2014). Rousseau, Happiness And Human Nature. *Political Studies*, 62/1, 70-82.
- Gemalmaz, M. S. (1997). *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Gierke, O. (2000). *Orta Çağ'da Siyasi Kuramlar: Devlet Ve Hukuk*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gill, M. (2000). Hume's Progressive View Of Human Nature. *Hume Studies*, 26/1, 87-108.
- Glass, D. (1959). *Introduction To Malthus*. Frank Cass & Co Ltd.
- Goethe, J. W. (1995). *Faust*. Ankara: Açı Yayıncılık.
- Gökberk, M. (1990). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Gutas, D. (2011). *Yunanca Düşünce Arapça Kültür: Bağdat'ta Yunanca-Arapça*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Güler, K. (2019). 46'lık Dergi Manifestosu. *46'lık*, 1.
- Güran, T. (1997). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Acar Yayıncılık.
- Güveloğlu, N. (2001). Birey Ve Toplum" İkliliğine Karşı Tarihsel Materyalizmin Nesnesi Olarak Toplumsal İlişkiler. *Praksis (3 Aylık Dergi)*, 171-182.
- Haakonssen, K. (2005). *Dictionary Of Philosoph (Thomas Reid Bölümü)*. London: Penguin Reference.
- Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*. İstanbul : Kolektif Kitap Bilişim Ve Tasarım Ltd. Şti.
- Hardin, R. (1997). *Contemporary Empirical Political Theory*. Berkeley: University Of California Press.
- Hauptman, E. (1996). *Putting Choice Before Democracy: A Critique Of Rational Choice Theory*. Albany: Suny Press.
- Hayek, F. A. (1967). *Studies In Philosophy, Politics And Economics*. Leiden: Taylor & Francis Books Ltd.
- Heilbroner, R. L. (2019). *İktisat Düşünürleri Büyük İktisat Düşünürlerinin Yaşamları Ve Fikirleri*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Herman, A. (2001). *How The Scots Invented The Modern World*. Abd: Three Rivers Press.
- Hodgson, G. M. (2007). Evolutionary And Institutional Economics As The New Mainstream? *Evolutionary And Institutional Economics Review*, 4(1), 7-25.
- Hoeveler, J. D. (1981). *James Mccosh And The Scottish Intelletual Tradition*. New Jersey: Princeton Universty Press.
- Hof, U. I. (2004). *Avrupa'da Aydınlanma*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Hume, D. (1985). Essays Moral. *Political And Literaty; Liberty Classics*.
- Hume, D. (2004). *Din Üstüne* (4. Baskı B.). İmge Kitapevi.
- Hume, D. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Hume, D. (2019, 05 23). *A Treatise Of Human Nature* . Rit.Edu: <https://people.rit.edu/wlrgsh/humetreatise.pdf> Adresinden Alındı
- Hutcheson, F. (2019, 05 23). *An Essay On The Nature And Conduct Of The Passions And Affections, With Illustrations On The Moral Sense*. Amazonaws.Com: http://oer-resources.s3.amazonaws.com/titles/885/0150_lfebk.pdf Adresinden Alındı
- Jack, M. (1978). One State Of Nature: Mandeville And Rousseau. *Journal Of The History Of Ideas*, 39/1, 119-124.
- Jensen, H. (1971). *Motivation And The Moral Sense İn Francis Hutcheson's Ethical Theory*. Netherlands: Springer Netherlands.

- Kant, I. (1983). *Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt*. İstanbul: Yazko Felsefe Yayınları.
- Kant, I. (2009). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kapucu, H. (2010). *Politik İktisat Ve Adam Smith*. İstanbul: Yön Yayıncılık.
- Karabıyık, H. Ç. (2016). *Nöröpazarlama Çerçevesinde Tüketici Teorisi Ve Yeniden Tanımlanması Gereken Homoekonomik Kavramı*. Konya: Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü.
- Kazgan, G. (2016). Adam Smith Ve "Milletlerin Zenginliği" Üzerine. A. Smith İçinde, *Milletlerin Zenginliği* (S. 6-9). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kazgan, G. (2016). *İktisadî Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kerr, F. (2004). *The Self And The Good: Taylor's Moral Ontology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kesici, H. (2010). Adam Smith Ve Ahlâk Teorisi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 89-97.
- Kılıç, Y. (2015). Hobbes, Locke Ve Rousseau'da "Doğa Durumu". *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 97-117.
- King, E. A. (2012). *Human Rights: The Search For Universality*. Usa:: University Of Central Oklahoma.
- Laertios, D. (2017). *Ünlü Filozofların Yaşamları Ve Öğretileri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lavergne, B. (1959). *Individualisme Contre Autoritarisme*. Paris: Puf.
- Lee, S. J. (2004). *Avrupa Tarihinden Kesitler*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Lehrer, K. (1989). *Beyond Impressions And Ideas: Hume Vs Reid. The Science Of Man In Thescottish Enlightenment Hume, Reid And Their Contemporaries, Peter Jones (Ed)*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Lewis, G. (2003). *"Fransız Devrimi", Batı'da Devrimler Ve Devrimci Gelenek, 1560-1991*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Locke, J. (1993). *The Second Treatise Of Government*. New Jersey: A Mentor Book.
- Macpherson, C. B. (1985). *Introduction*. New York: Penguin Books.
- Malthus, T. R. (2017). *Nüfus İlkesi*. Pinhan Yayıncılık.
- Malthus, T. R. (2018). *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme*. Gece Kitaplığı.
- Market, C. (2021, 10 17). *Sample Size Calculator*. Check Market: <https://www.checkmarket.com/sample-size-calculator/> Adresinden Alındı
- Mautner, T. (2008). *Francis Hutcheson Two Texts*. Cambridge University Press.
- Milonakis, D., & Fine, B. (2009). *From Political Economy To Economics Method, The Social And The Historical In The Evolution Of Economic Theory*. Abingdon: Routledge.

- Montaigne, M. D. (2007). *Denemeler*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Neumann, H. (1976). Philosophy And Freedom: An Interpretation Of Rousseau's State Of Nature. *The Journal Of General Education*, 27(4), 301-307.
- Nietzsche, F. (2017). *Böyle Buyurdu Zerdüşt*. İstanbul: Erasmus Yayınları.
- Niyazi Öktem, & Türkbağ, A. (2003). *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk Ve Devlet*. İstanbul: Der Yayınları.
- Noorden, R. V. (2020, 04 14). *Interdisciplinary Research*. New Natura: https://www.nature.com/news/polopoly_fs/1.18349!/Menu/Main/Topcolumns/ToPleftcolumn/Pdf/525306a.Pdf Adresinden Alındı
- Nufusu. (2021, 03 30). Nufusu.Com: https://www.nufusu.com/ilce/efeler_aydin-nufusu#:~:Text=Efeler%20nufusu%202020%20yılına%20göre,%2c%20p%2c25%20kadındır. Adresinden Alındı
- Nyborg, K. (2000). Homo Economicus And Homo Politicus: Interpretation And Aggregation Of Environmental Values. *Journal Of Economic Behavior & Organization*, 305-322.
- O'boyle, E. J. (2007). Requiem For Homo Economicus. *Journal Of Markets & Morality*, 321-337.
- Öktem, N. (1974). Stoisizm. *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 40(1-4), 589-621.
- Ökten, K. (2000). *Hıristiyanlıkta İnancın Yenilenmesi*. İstanbul: Mavi Ada Yayıncılık.
- Öymen, Ö. K. (2010). *Hume*. İstanbul: Say Yayınlar.
- Özel, H. (2019, 09 23). *Kapitalizm Ve Mutluluk*. İktisat Ve Toplum: <http://www.iktisatvetoplum.com/wp-content/uploads/2017/10/Huzeyin-Ozel-40.Pdf> Adresinden Alındı
- Özgüven, A. (1992). *İktisadi Düşünceler-Doktrinler Ve Teoriler*. İstanbul: Filiz Yayınevi.
- Pattabanoğlu, F. Z. (2015). Seneca'da Felsefe Ve Ölüm. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Dergisi*, 117-158.
- Platon. (2005). *Devlet*. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Platon. (2017). *Sokratesin Savunması*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Pomeroy, S. B. (1995). *Oeconomicus: A Social And Historical Commentary*. *Oxford University Press*, 213-243.
- Rae, J. (2019, 11 22). *Life Of Adam Smith*. <https://oll.libertyfund.org/titles/rae-life-of-adam-smith> Adresinden Alındı
- Reçber, B. (2018). İnsan Hakları Ve Sosyal Adalet Açısından Devletin Çocuklara Ve Kadınlara Yönelik Sunduğu Hizmetler: Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çalışanları Örneği. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Ricardo, D. (2015). *Siyasal İktisadın Ve Vergilendirmenin İlkeleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Roth, A., & Kagel, J. (1995). *The Handbook Of Experimental Economics*. Princeton: Princeton University Press.
- Rousseau, J. J. (1994). *Toplum Sözleşmesi*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2009). *Bilimler Ve Sanatlar Üzerine Söylev*. İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2010). *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı*. İstanbul: Say Yayınları.
- Ryan, F. X. (2003). Values As Consequences Of Transaction: Commentary On 'Reconciling Homo Economicus And John Dewey's Ethics'. *Journal Of Economic Methodology* , 245-257.
- Savaş, P. D. (2000). *İktisatın Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Say, J.-B. (2001). *A Treatise On Political Economy*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Scott, W. R. (2012). *Francis Hutcheson: His Life, Teaching And Position In The History Of Philosophy*. Hardpress Publishing.
- Senaca. (1999). *Ahlâkî Mektuplar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Senemoğlu, O. (2016). Antik Yunan Siyasal Düşünüşünde İnsan Doğası Ve. *Antik Yunan Siyasal Düşünüşünde İnsan Doğası Ve*, 42-63.
- Smith, A. (2010). *The Theory Of Moral Sentiments*. Penguin Publishing Group.
- Smith, A. (2016). *Ulusların Zenginliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, A. (2018). *Ahlâkî Duygular Kuramı*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Stewart, D. (1829). *Adam Smith*. Edinburgh: Hilliard And Brown. Google: <https://play.google.com/store/books/details?id=Lkbywkv17yqc&Rdid=Book-Lkbywkv17yqc&Rdot=1&Pli=1> Adresinden Alındı
- Şahin, I., & Aksoy, T. (2015). Belirsizlik Altında Karar Alma: Geleneksel Ve Modern. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-28.
- Şeniğne, B. (2011). *Rasyonalite Kavramına Deneysel Ve Davranışsal İktisat Bağlamında Yeni Bir Bakış Açısı: "Nöroiktisat"*. İstanbul: Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Tannenbaum, D., & Schultz, D. (2008). *Siyasi Düşünce Tarihi*. Ankara: Adres Yayınları.
- Taş, S., & Günay, E. (2015). *Antik Çağ Toplumlarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri Ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları* (Cilt 12). Kahraman Maraş: Ksü Sosyal Bilimler Dergisi.
- Taşkın, A. (2007). *Hume Araştırmaları*. İstanbul.
- Taşkın, A. (2019). *İskoç Aydınlanması*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Tekin, B. (2016). Beklenen Fayda Ve Beklenti Teorileri Bağlamında Geleneksel Finans - Davranışsal Finans Ayrımı. *Journal Of Accounting, Finance And Auditing Studies* , 75-107.
- Thomson, G. (1997). *İlk Filozoflar*. İstanbul: Payel Yayınları.

- Tunca, Z. (2011). *Makro İktisat*. Kayseri: Geçit Yayınevi.
- Tunçel, A. (2010). *Bir Siyaset Felsefesi: Cumhuriyetçi Özgürlük*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Twain, M. (2018). *İnsan Nedir?* İstanbul: Dedalus Kitap.
- Üskül, Z. Ö. (2003). *Bireyciliğe Tarihsel Bakış*. İstanbul: Bike Yayıncılık.
- Villey, M. (2001). *Philosophie Du Droit*. Paris: Dalloz.
- Warburton, N. (2001). *Philosophy: The Classics*. London: Routledge.
- Werner, S. (2008). *Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki Ve Entelektüel Tarihine Katkı*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Whelan, F. G. (1991). *Political Theory: Machiavelli-Rousseau*. Pittsburgh: University Of Pittsburgh Press.
- White, M. D. (2004). Can Homo Economicus Follow Kant's Categorical Imperative? *Journal Of Behavioral And Experimental Economics (Formerly The Journal Of Socio-Economics)*, 89-106.
- William, A. J. (2013). The Desocialising Of Economic Theory. *International Journal Of Socioeconomics*, 40(9), 809-825.
- Wood, P. (1995). *Thomas Reid On The Animate Creation: Papers Relating To The Life Sciences*. Edinburgh: Penn State University Press.
- Yavuz, K. F. (2009). Duygusal Şemalar Ve Leahy Duygusal Şema Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması. *S.B. Ankara Dışkapı Yıldırım Beyazıt Eğitim Ve Araştırma*.
- Yavuzaslan, K. (2019). *Yeniden Yeni İktisat Deneysel İktisat*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Yayla, A. (2000). *Özgürlük Yolu, Hayek'in Sosyal Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yıldız, H. (2014). Doğal Hukuk Bahçesinde Stoacılık, Hukuk Ve Adalet. *Eleştirel Hukuk Dergisi*, 6(15), 55-79.